

**THE RABBINICAL
COUNCIL OF AMERICA** *in partnership with*
50th Annual Convention

Yeshiva University
CENTER FOR THE JEWISH FUTURE

Hosted by CONGREGATION BNAI YESHURUN, Teaneck, NJ • May 4 – 7, 2009

רי"ף

Rif

Rabbi Jacob J. Schacter

Rabbi Isaac Elchanan
Theological Seminary

Legacy Heritage Fund
RABBINIC ENRICHMENT INITIATIVE

A PROJECT OF YESHIVA UNIVERSITY'S
Center for the
Jewish Future

SUPPORT FOR THE LEGACY HERITAGE FUND RABBINIC ENRICHMENT INITIATIVE HAS BEEN GENEROUSLY PROVIDED BY LEGACY HERITAGE FUND LIMITED.

ספר הקבלה

לר' אברהם אבן דאוד הלוי

יוצא לאור על-פי כתיב-יד עם חלופי נוסחאות
בצרוף לתרגום והערות ומבוא בשפה האנגלית

מאת

גרשון דוד כהן

פילאדלפיא

החברה היהודית להוצאת ספרים אשר באמריקה

תשכ"ז

[ז]

וקודם לכן היתה סבה מאת יי שנכרת חוקם של ישיבות שהיה הולך אליהם מספרד וארץ המערב ואפריקיא ומצרים וארץ הצבי. וכן היתה הסבה שיצא ממדינת קרטבה שלישי ממונה על ציים שמו אבן רמחאץ שלחו מלך ישמעאל בספרד ושמו עבד אלרחמאן אלנאצר. והלך ממונה על ציים אדירים לכבוש ספינות אדום ועיירות הסמוכות לספר. והלכו עד חוף הים של ארץ ישראל ונסבו אל ים יון והאיים שבו ומצאו אניה ובה ארבעה חכמים גדולים היו הולכים ממדינת בארי למדינה נקראת ספסתינ. וחכמים אלו להכנסת כלה היו הולכים. וכבש אבן רמחאץ האניה ואסר את החכמים. האחד ר' חושיאל אביו של רבינו חננאל. והאחד ר' משה אביו של ר' חנוך אסרו עם אשתו ועם ר' חנוך בנו ור' חנוך בנו עודנו נער. והשלישי ר' שמריה בר' אלחנן. והרביעי איני יודע שמו. ובקש השליש לכפותה לאשתו של ר' משה ולענותה שהיתה יפת מראה ביותר. והיא צעקה לר' משה אישה בלשון

- 1 פ יי] ה הש"י ק השם בדלר הקב"ה מ הק' | של ישיבות] ה לישיבות | הולך] פ עלי (!) |
- 2 הדלר מארץ ספרד | וארץ] ל ואחר | ת ואפריקיא] בה ואפריקי פ ואפריקיא ק ואפריקה | וכן] במ וכן |
- 3 ה סבה | פ ממדינות | למד קרטבה] ב קורדובא ה > פ קורטבה ק קורטובה ד קורטבא | ממונה] פ ממנו פ ממונה | אבן רמחאץ] ה אבן רמחאץ ק אבן רמחאץ (?) דל בן דמאחין מ בן דמחץ ר בן דמאחץ |
- 4 פק ושלחו | ל ישמעאל | דמ עבד אלרחמאן] ה עבד אל רחמן פ עאבד אל רמחאץ ק עבאד אל רחמאן ל עבר אל רחמאחן ר עבר אלרחמאן | ה אלנאצר ר אלנצר |
- 5 פ אדרים | ספינות אדום] ה מדינות | הדר סמוכות ל סמוכים |
- 6 לספר] פק לספרד | חוף] ה סוף מ סוף (! ובגליון: ה) | הים] בה ים | אל ים] ה גלים פ אלים ר אל יום | והאיים שבו] פק > |
- 7 אניה] ל ענייה (!) | ארבעה] ב ד' (תלוייה בין השיטין) פק > | היו הולכים] פק > | בארי] ק באדי |
- 8 למדינה נקראת] פ ומדינת ק וממדינת | אמ ספסטינ ה ספסטון | ה וחכמי |
- 9 אפ אבן רמחאץ] ה אבן רמחאץ ק אבן רמחאץ ד בן דמאחין ל בן דמאחין מר בן דמאחין | האניה] פק הספינה | ואסר] פק וכבש | האחד] דלר ~ היה מ היה האחד |
- 10 חננאל] פק ~ ז"ל | ה ואחד | ת רבינו משה | ל רבינו חנוך | ה אסרו] א > ק ואסרו ת אסרוהו |
- 11 בנו] ק > |
- 12 פ הרביעי | פ אינו | יודע] ל ~ מה | הר לכפות ל > |
- 13 שהיתה] את כי היתה | בה יפת מראה] דלר יפה | מראה] פקמ תאר א תאר ויפת מראה | ביותר] פל מאד ק > | פק זעקה | דלר אל ר' |

15 והקדש ושאלה ממנו אם הנטבעים בים חיים בתחיית המתים אם לא.
 והוא השיבה אמר יי מבשן אשיב אשיב ממצולות ים. וכששמעה את
 דבריו השליכה עצמה בים וטבעה ומתה. וחכמים אלו לא הגידו לאדם
 בעולם מה טיבם ומה חכמתם. והשליש מכר את ר' שמריה באלסכנדריא
 של מצרים ומשם עלה למצרים והיה לראש. ומכר את ר' חושיאל
 באפריקיא בחוף הים ומשם עלה למדינת אלקירואן שהיתה בימים
 20 ההם חזקה מכל מדינות ישמעאל שבארץ המערב. ושם היה ר' חושיאל
 לראש ושם הוליד את רבינו חננאל בנו.
 ובא השליש לקרטבה ומכר שם ר' משה ור' חנוך שפדאוהו אנשי
 קורטובה וכמדומין היו שהוא עם הארץ. והיתה בקורטובה בית הכנסת
 ששמה כנסת המדרש. והיה שם דיין ששמו ר' נתן חסיד וגדול היה אבל
 25 לא היו אנשי ספרד בקיאים בדברי רבותינו ז"ל. ואף על פי כן באותו
 מעט שהיו יודעין היו עושין מדרש ומפרשים ועולים ויורדין. ופירש ר'
 נתן על כל הזאה טבילה והיא במסכת יומא ולא ידע לפרש. ור' משה
 יושב לפאה אחת כמו שמש וקם אל ר' נתן ואמר לו: ר' פשו להו
 טבילות. וכששמע הוא והתלמידים את דבריו תמהו זה אל זה ושאלו
 30 ממנו לפרש להם ההלכה ופירשה כהוגן. וכל אחד ואחד שאל ממנו

- 14 ד קודש | ב הטובעים | הטבעים | בים | אפק | פק לתחיית | בה לאו |
 15 מבשן | ר מבטן | אשיב | אפל | את | אהת |
 16 דבריו | פ ~ שחיים | ק ~ שהן חיים | השליכה | ת הפילה | ה ~ את | פק לים | וטבעה |
 בה |
 17 ומה חכמתם | פק וחכמתם | בהק | באלסכנדריא | את | באלסכנדריא | פ באסכנדריא |
 18 והיה | ה והלך | כנראה | תוקן | מ"והיה" | ה | רב | חושיאל |
 19 פ באפריקיא | קד באפריקיא | בחוף | ה בסוף | ה משם | ת אל מדינת | פ אלקירואן |
 20 ל המדינות | ישמאעל | (!) | שבארץ | פק אשר בארץ |
 22 ת לקרטבה | אה לקורטובה | פ לקורטבה | ק לקורטובה | שם | הק ~ את | ק ולר' | חנוך |
 גליון א. | פק שפדאוהו | ת | שפדאוהו |
 23 פ קורטבה | ל קרטבה | מ קרטבה | ר קרטובה | (!) | וכמדומין | היו | ה ונדמה | להם | שהוא |
 פק שהיו | עם | פק עמי | ד בקרטובה | ל בקרטובה | מ בקרטבה | ר בקרטובה |
 24 ששמה | כנסת | א של בית | כנסת | פק בית הכנסת | של | פ בית | דיין | ק ~ אחד | אפק |
 שמו | ת חסיד | הת גדול |
 25 כן | אה |
 26 היו | פק |
 27 נתן | אבת | ~ הדיין | על כל הזאה | טבילה | ה הלכה | על הטבילה | ולא ידע | וקם | אל | ר' |
 נתן | אפק | בה | לפרש | ת לפרשה | ור' | משה | ר ~ היה |
 28 ל יושב | בפאה | לו | ה | פ להו | פק ~ ר' | משה | זה |
 29 טבילות | ה טהרות | אפק וכשמוע | את | ה |
 30 מ שיפרש | להם | פק | ופירשה | הלמ | ופירש | ד ופירש | להם | ההלכה | אפק | שאלו |
 ממנו | ת ~ שאלות

כל ספקות שהיו להם והשיב תשובות ברוב חכמתו. והיו בעלי דינין
מחוץ למדרש שלא היה להם רשות להכנס עד השלמת התלמידים
פסיקתם. ובאותו היום יצא ר' נתן הדיין והלכו אחריו בעלי דינין ואמר
להם: אני איני דיין וזה הלובש השק והאורח הוא רבי ואני תלמידו
אהיה מהיום ואתם מנוהו על קהל קורטובה דיין. וכן עשו. ועשו לו על
הקהל פסיקא גדולה וכבדוהו במלבושים יקרים ובמרכב. ורצה השליש
לחזור בו ממכירתו ולא הניחו המלך כי שמח המלך על הדבר שמחה
גדולה כששמע שאין היהודים שבמלכותו צריכין לאנשי בבל. והקול
נשמע בכל ארץ ספרד וארץ המערב ובאו התלמידים לקרות לפניו.
וכל השאלות שהיו שואלים מן הישיבות ממנו שאלו. ודבר זה היה בימי
רב שרירא בקרוב לשנת דתש"ג הן פחות הן יתר מעט.
ונתחתן ר' משה הרב לבני פליאג' ומשפחתם היתה גדולה מכל
משפחות קהל קורטובה ולקח מהם אשה לר' חנוך בנו. ובת ר' חנוך
היתה לאחד מבני פליאג'. ומפני כן נקראו בזה השם בבני פליאג' עד
היום.

והיו לו לר' משה תלמידים הרבה ומהם ר' יוסף בר' יצחק בן שטנאש

- 31 ק כל ספקות א ספקותיהם ה הלכות וספקות פ כל ספקותיהם בת בכל ספקות > ד
הספקות | והשיב אפק ~ להם | אפ תשובתם ק תשובה ל תשובת | אפק כרוב בת
כרוחב ה כרוחב |
- 32 ל היו | בהפ להכנס | אקת ליכנס |
- 33 פסיקתם | בסיקתם | הדיין | אד > | והלכו אחריו – גדולה מכל (42) | כ"י ק קרוע
פה ובמקומו השלמתי עפ"י גירסאות כ"י י |
- 34 דיין | ה יודע | וזה | א אלא זה יפ אבל זה | והאורח | אפ הוא אורח | רבי | פ ~ ומרי |
- 35 מהיום | א ~ והלאה יפ ~ ואילך | יפ הקהל של | בלמר קרטבה | דיין | איפ כי הוא
נבון | פ ונבון | וגאון | וכן עשו | פ > | ועשו | אבהם | על | ה כל אי |
- 36 פ פסקא | גדולה | ה > | פ ומרכב |
- 37 בן | אחי | אבת כמכירתו | ל הניח | המלך | פ > | יפ שמחה גדולה על הדבר |
- 38 ה שהיהודים שבמלכותו אין צריכין | שבמלכותו | ל > |
- 39 וארץ | יפ ואנשי | ובאו | איפ ויבאו כל | בהדל תלמידים | לקרות | א > | מ ללמוד |
לפניו | בת > |
- 40 השאלות | פ שאלות | ממנו | פ > | את שאלו ממנו | שאלו | יפ שאלום | כימי | ל כימי |
- 41 שרירא | ת ~ גאון | ת קרוב | ה משנת | ת דתש"ג | אבהפ דש"ג | דש"ל (?) | פ דתש"ג |
פחות | בת ~ מעט | מ יותר |
- 42 ונתחתן | פ ונתחזק | א פלאייג | פ פליאג | מ פליג'ת | היתה גדולה | פ > | מכל | פק ~
ארתן |
- 43 פ המשפחות ר משפחת | קהל | אפק שהיו בקהל בר > | ובר נתלה בין השיטין | ב קרטובה
ק קורדובא | ד קרטבה למר קרטבה | הלמד לקח | פ לבנו ר' חנוך | ובת | איפ ובתו של |
- 44 פליאג' | א פלאייג | פקמ פליאג | דלר מפני | כן | אפ זה ק > | נקראו בזה | ת נקרא זה |
נקראו בזה השם | ה זה השם נקרא | פליאג' | א אבן פלאייג | פק אבן פלאג |
- 46 ה והיה | ומהם | ה ~ היה | קל בר יצחק | בן | ק אבן | פק שנטאש | ל שטאנש | מ שטאנש |

הידוע אבן אביתור. והוא פירש את כל התלמוד בלשון ערבי למלך
 ישמעאל אלחכם. ומפני גדולתו וחכמתו בעט בר' חנוך הרב היושב
 על כסא אביו. ונחלק הקהל מחלוקת גדולה אחר פטירת ר' חסדאי
 הנשיא הגדול בר' יצחק שאלו בימיו אין אדם בעולם שהיה יכול לחלוק
 על הרב ר' חנוך. ובכל יום היו יוצאים מקורטובה אל עיר אלזהרה
 ז' מאות איש מישראל רוכבים על ז' מאות מרכבות וכלם היו לובשים
 לבוש מלכות וחובשים מגבעות כדת שרי ישמעאלים וכלם עם הרב.
 וכת שניה עם אבן שטנאש. עד שגברה כת של הרב ונדו את אבן שטנאש
 והחרימוהו. והמלך אמר לו אלו היו הישמעאלים בועטים בי כאשר
 עשו לך היהודים הייתי בורח מפניהם ואתה ברח לך. והלך מספרד
 אל בגאנה ומצא שם ר' שמואל הכהן בר' יאשיהו והוא מבני קהל פאס.
 וחש לנדוי הרב ר' חנוך ולא ספר עם אבן שטנאש. וכעס עליו אבן
 שטנאש וכתב לו אגרת גדולה בלשון ארמי וטעה בה. ור' שמואל הכהן
 השיב לו תשובה והודיעו שטעה אבל בלשון רכה ונחת רוח. ונכנס אבן
 שטנאש בספינה והלך עד ישיבת רבינו האי. וכמדומה היה שרבינו

- 47 אבן ת בן |
 48 ל ישמעאל ת ~ ששמו | הלמר | אלחכם | פק חכם ד אלחכים א אלחכים (!) | פ גדלתו |
 מ חכמתו וגדולתו | הרב | אה > |
 49 אפק ונחלקו | מחלוקת | הפ מחלקת | חסדאי | ה יצחק חסדאי (!) |
 50 הגדול | ה > | ל בר יצחק |
 51 יום | אה ~ ויום | ב מקורטובה ד מקורטובה למר מקורטובה | אלוהרה | פק זהרה |
 52 רוכבים | פ > | פק היו לובשים | ה לובשי דלר לובשים מ לובשים |
 53 פק וחובשים | אהת וחובשי | שרי | פק מלכי | אפק מ ישמעאל |
 54 א אבן שטנאש | ב אבי שניאנש | ה הרב | פק אבן שטנאש דלר בן שטנאש מ בן שאטנש |
 הרב | דלר הר' משה מ ~ ר' חנוך (!) | אבן שטנאש | הדר בן שטנאש | פק אבן שטנאש
 ב אבן שטנאש | ל בן שטנאש מ בן שטנש |
 55 ה וא"ל המלך | הישמעאלים בועטים בי | פק בועטים כי הישמעאלים > ק ידיהודים
 (!) | דמר ישמעאלים | ל ישמעאלים |
 56 עשו לך | פק בעטו בך | אפ היית | ואתה | ת ועתה | לך | ת ~ וכן עשה |
 57 אל | א לעיר | בגאנה | א בגאבה ב בוואיה פ איכאגנא | ק אי כאג"נה | ל בגנה | בר' | ל
 בר | למר יאשיה | מבני | מ ראש | פאס | א פאסן | ב פרס | פק פאסי |
 58 וחש | ה וחשו (!) | ר וחס | לנדוי | פ לנדר מ לנדוי | א עם אבן שטנאש | ה עם בן שטנאש
 פק אל אבן שטנאש בת עמו | עליו | ל על (?) | אבן | הת בן |
 59 הלר שטנאש | פק שטנאש מ שאטנש | בה ארמית | הכהן | פק > |
 60 אבל | למר אלא | ונחת רוח | א השיבו לו | פק ~ השיבו דלר מאד מ מאד ונחת רוח |
 ת בן |
 61 פק שטנאש ד שטנאס | ל שטנאש מ שטנש | ישיבת | ב ~ של ה ישיבה של ת ישיבתו
 של | ד רב | האי | ק ~ גאון | היה | מ > | פק שיקבלנו רכנו האי | שרבינו
 ד שרב |

האיי היה מקבלו ושהיה שונא לר' חנוך מפני שארבעת חכמים שהזכרנו
 כרתו חק הישיבות עד שבאו הישיבות לידי דלדול. ואעפ"כ שלח לו
 רבינו האיי שלא יבא שאם יבא יחוש לנדוי הרב. והלך אבן שטנאש
 לדמשק ומת שם.

65

וקודם לכן נתדלדלה הכת החולקת על הרב וכל חברי אבן שטנאש.
 ומהם שני אחים סוחרים עושי משי יעקב בן גו' ויוסף אחיו. פעם אחת
 נכנסו לחצר אחד מסריסי המלך שהיה ממונה על ארץ תאכדנא ובאו
 זקני ישמעאלים מן הארץ שהיתה תחת ידו לזעוק על הפקיד שהפקיד
 עליהם והביאו לו דורון אלפים זהובים געפריה. וכשהתחילו לדבר
 צוה הסריס לבזותם ולהכותם במקלות ולהוציאם לבית הסהר מבוהלים
 ודחופים. ובמוצאי היכלו היו כמה עקמומיות ונפלו באחת מהן האלפים
 זהובים וצעקו ואין שומע להם. ולאחר נכנסו ב' אחים אלו יעקב בן
 גו' ויוסף אחיו ומצאו הזהובים והלכו לדרכם. ונתיעצו בחצרם ואמרו:
 זה הממון מצאנוהו בהיכל המלך בוא ונשבע שכלו ישוב להיכל המלך
 במנחות ומתנות ואולי נסיר מעל נפשנו חרפת צוררינו ונתלה במלך.

75

- 62 [האיי] גר > | בה היה] ת > | מקבלו] ל מקבלו' ר יקבלו | ושהיה] ב והיה אדור שהיה |
 לר' ד לרב למ לרב ר' ר להר"ר | ת שארבעה | חכמים] ק החכמים |
 63 [הישיבות?] פק > |
 64 רבינו] ת רב | יבא? | ת ~ אליו | ת בן | פ שנטאש ד שטנאש ל שטנאש מ שטנש |
 65 לדמשק] ל למדשק |
 66 נתדלדלה] פק ~ אותה | פק שהיתה חולקת | חברי] פק חבריו של | ת בן | פק שנטאש
 ד שטנאש ל שטנאש מ שטנש |
 67 ד עושים ל עושה פק ~ מלאכת | יעקב-אחיו] פק יוסף בן גו' > ק גו' < ויעקב אחיו |
 אה ויוסף אחיו] ת ואחיו יוסף | אחת] בה אחד |
 68 מסריסי המלך] ל > | ממונה] ר > | ויוסף בגליון] | ה ארץ תאכדנא] א לארץ תבראנה
 ת ארץ תרכונה בפק הארץ |
 69 ת הישמעאלים | שהיתה תחת] ה שתחת |
 70 אלפים] ק עשרת אלפים ר אלפים | א גאעפריים פ גא עפריה (!) ק ג'אפעריה |
 71 ולהוציאם] פק ולהביאם א ~ חוצה ולהביאם | פ אל בית |
 72 ק ומוצאי | עקמומיות] ק עמקים | הדלמ נפלו | ה אלפים ר האלפיי |
 73 זהובים] א ~ שהביאו פ ~ שהביאו דורון ק ~ שהיו מביאים דורון | בהפ וצעק
 ד וזעקו | להם] בהפ לו | ולאחר] ק ולאחר | פק האחים | ה אלו אחים | ה יעקב-אחיו]
 א יעקב בן גוריון ויוסף אחיו ב' יעקב ויוסף אחיו פ יעקב ויוסף ד ר' יעקב בן גו'
 ור' יוסף בן גו' ל יעקב בן גו' אחיו (!) מ יעקב ויוסף בן גו' אחיו ר יעקב ויוסף בן גו' |
 74 והלכו] אפק ~ להם | בחצרם] פ בחצרים ד כביתם |
 75 ל מצאנו | בהיכל-מנער (84) ק קרוע (ועיין לעיל שו' 33) | הד כואו | ה נשבע | יפ
 בהיכל | ה מלך |
 76 פ ובמתנות | יפ אולי | נסיר] גר נפר | איפ מעל / פ מעלי : נפשותינו ד מנפשנו |
 צוררינו] יפ אויבנו וצוררינו | ת ונתלה] ה זו תלה פ ונהיה מותלים ומוטלים | ונתלה
 במלך] א ונהיה מוצאים חן וחסד בעיני המלך ב > | ונחיה בטוב המלך |

ועשו כן. והתחזקו במלאכת המשי ועשו בגדים יקרים ונסים שמעלים
 על ראשי הדגלים יקרים לא נעשו כמותם בספרד. והעלו מנחה למלך
 השאם ולמלך אלמנצור אבן אבי עמר אומנו עד שאהב המלך אלמנצור
 את יעקב בן גו'. וכתב לו גליון שנשאו על כל קהלות ישראל שיש מן
 80 סגלמאסא עד נהר דויירה שהיה קצה מלכותו. ושהוא שופט את כלם
 ושהוא רשאי למנות עליהם כל מי שירצה ולקצוב כל מס וכל פרעון
 שעליהם. והעמיד לפניו י"ח מסריסיו לובשי פסים והרכיבוהו במרכבת
 המשנה. ונקהלו כל בני קהל קורטובה מנער ועד זקן וכתבו לו הסכמה
 85 בנשיאות וכתוב בה: משול בנו גם אתה גם בנך גם בן בנך. ועמד
 בגדולתו. ושלח שליח אל הרב ר' חנוך שאם ידין בין שני אנשים ישם
 אותו באניה מבלי משוטים וישליכהו בים.
 וכל הקמים על אבן שטנאש שבו אליו וכתבו כלם אגרות לאבן שטנאש
 שישוב לקורטובה ויסירו את הרב ר' חנוך וימנוהו לרב עליהם. והוא
 השיב להם תשובה קשה ואמר להם על הרב מעיד אני על עצמי שמים
 90 וארץ שאין כמוהו בספרד ראוי לשיבה.

- 77 ועשו] איפ ויעשו לר ונעשה | אבה והתחזקו] יפ ויתחזקו ת ונתחזקו | המשי] ל
 ונסים] י ופסים כמנהג | שמעלים] יד ישמעאלים |
 78 על ראשי הדגלים] י הלובשים מלבושים | יקרים] פ ב מאוד יקרים ת ~ מאד |
 א שלא יפ ולא | בה נעשה | כמותם] ה כמו הן | והעלו] איפ ~ מהם |
 79 השאם] ה תשאם | ד אלמנצור | ת בן | אבי עמר] א אם עמאר י אביעמאר פ אבו עמאר
 מ אבי עמאר | ה אומני |
 80 את] ד - | את יעקב] איבפ ליעקב | בן] ה אבן | בן גו'] בימ | גליון] ר |
 ב מן סגלמסא י מן שיגלמיסא פ מן שגלמיסא דר מסגלמאסה ל מסגלמאתה
 מ מסגלמסה |
 81 ב דויירה] א דיונא ה דנירא פ דאורנא ד דוירנא למר דוירנא | ת שהיא | ה קצת |
 בה ושהוא] א שהוא יפ והוא ת שיהיה |
 82 אבה ושהוא] יפ והוא ת ויהיה | רשאי] בה ראוי | כליו] ה |
 83 שעליהם] ד שלהם | פ סריסים | דמ לבושי | בפ והרכיבו |
 84 המשנה] ה ~ אשר לו | ל הקהל | בלמר קרטבה ד קרטובה | וכתבו] ת ועשו
 85 ה בנשיאה ל כנשיאות | ת וכתוב בה] ה וכתובה בה פק | בנך גם בן בנך] ק בן בנך
 גם בנך (!) | פ בגדלתו |
 86 ושלח] ל ושילח | שני] ד - |
 87 באניה] ה באני | קת בלי | ת משוטות | אל וישליכוהו ה וישכלהו (!) |
 88 ת בן | אר שטנאש^{1/2}] הל שטנאש פק שטנאש ד שטנאס מ שאטנש | אליו] ק |
 וכתבו] מ ~ אליו | ה אגרת | ת לבן |
 89 ב לקרטובה למר לקרטבה ק לקורדוכא פק וימנו אותו | לרכ] ה |
 90 על] ל אל |
 91 אפק כספרד ראוי לשיבה] בה מספרד עד ישיבה ת מספרד עד ישיבת כבל |

ולקץ שנה אחת לנשיאות אבן גו' אסרו המלך אלמנצור. שהיה כמדומה
 לו ששיב לו מנחות גדולות ויקח ממון ישראל מכל הקהלות כהוגן ושלא
 כהוגן ויתן לו. ומפני שלא עשה כן אסרו בבית האסורים ועמד שם כמו
 שנה עד יום איד של ישמעאלים עבר המלך השאם על בית הסהר
 95 בצאתו מהיכלו אל בית עבודתו. ועמד אבן גו' לפני המלך השאם בפתח
 בית הסהר וכשראהו שאל את אומנו אלמנצור על מה עשה לו כן. והוא
 השיב מפני שאינו מוביל שי מכל גדולתו. ולא לתר צוה המלך השאם
 להוציאו ולהשיבו לגדולה ונעשה לו כן. אבל לא שב כמו שהיה.
 ומפני כן ומפני שאבן שטנאש השיב תשובה קשה לקהל קורטובה לא
 100 הוסר הרב אחרי שוב אבן גו' לגדולתו עד שמת בימי הרב. והרב בחסידותו
 עגמה נפשו וקשה לו שמת. כי בליל שבת מת ובא אל הרב אחד מחתניו
 בני פליאג' והוא היה כמבשר בעיניו שספר לו שמת יעקב. ונעה הרב
 בבכיה עד שתמה אבן פליאג ואמר לו: אני באתי לבשר אותך במות
 105 אויבך ואתה אוהב את שונאך. אמר לו הרב אני מצר על העניים שהיו
 רגילין לסמוך על שולחנו מה יעשו למחר. אם אתה מפרנס אותם אני
 לא אבכה שהרי אני איני יכול לפרנסם. שלא היה הרב בעל ממון מפני

- 92 שנה אחת | ה אחד שנה | אחת | ב אחד | לנשיאות אבן גו' | ר > | ת בן | גו' | ק גי' |
 שהיה | ה שיהיה | ה דומה |
 93 לז' | ת > | פק ~ כשמינהו | מנחות | ה מתנות | גדולות | ק > | ממון | פק ~ של א ~ מכל
 דלר ~ כל | פ כהגון |
 94 אסרו | דלר ~ המלך | ה אסורין | פלר האיסורין | שם | ה > |
 95 ער | ד ~ יום אחד | איד | ה איד | של | בהדמ | דק | הישמעאלים | השאם | ה תשאם |
 96 אל | ל על | אבן | ת בן | גו' | ק גי' | השאם | ה > | ד ~ בבית הסהר | כפתח | פ > |
 97 ה אומני |
 98 השיב | מ > | מפני שאינו | ק > | אמ שאין | מכל גדולתו | פ מגדלתו | השאם | ה תשאם |
 99 הדל ולהשיבו | אדמ לגדולתו | פ לגדלה | ל אל גדולתו | ר על גדולתו | שב | פ ישב | ל
 שהיה (ובגליון: שב) |
 100 ד מפני מ ומפני (!) | ומפני | ל > | ת שכן | ר שטנאש | א שרואש (!) | הל שטנאש | פ
 שנטאש | ק שאנטאש | ד שטנאש | מ שאטש | השיב | ד כתב | תשובה | ק > | קשה | ה > |
 אק אל קהל | פ של קהל | ק קורדובא | ד קרטובה | למר קרטבה |
 101 הרב | פק ~ ר' חנוך | פק אחר | שוב | ק > | ת בן | גו' | ק גי' | שמת | פק ~ אבן גו'
 > | ק גי' < | ד ~ בן גו' |
 102 וקשה | ת והוקשה | מת | ת ~ בן גו' | אלמ מחותניו | ר מחותניו |
 103 פק מבני | פליאג' | א אבן פלאייג | פ פלאג' | ק אבן פלאג' | מ פליג' | ר פליג' | פליאג (!)
 ה ~ שיספר לו | שספר | ת וספר | שספר - יעקב | ה > | יעקב | ת ~ בן גו' |
 104 ת בן | פליאג' | פק פלאג' | מ פליג' | ק והוא אמ' | ל ואומר | לז' | קת | ת לבשרך |
 105 אוהב את שונאך | ק אוהבו וכוכה על מיתתו | את | מ > | אדל שונאיך | מצר | אפק
 עצב ומצר | ת ~ וכוכה | על | בת ~ כל |
 106 אם | ק ~ אין (!) | ר מפרנסם | פק לא אבכה אני |
 107 למ לפרנס אותם | שלא | ת כי לא |

A CRITICAL EDITION WITH A TRANSLATION AND NOTES
OF
THE BOOK OF TRADITION
(SEFER HA-QABBALAH)

BY ABRAHAM IBN DAUD

by
GERSON D. COHEN

THE JEWISH PUBLICATION SOCIETY OF AMERICA
PHILADELPHIA

1967 — 5728

[VII]

[46] [THE SUCCESSION OF THE RABBINATE]

Prior to that, it was brought about by the Lord that the income of the academies which used to come from Spain, the land of the Maghreb, Ifriqiya, Egypt, and the Holy Land was discontinued. The following were the circumstances
5 that brought this about.

The commander of a fleet, whose name was Ibn Rumaḥiṣ, left Cordova, having been sent by the Muslim king of Spain, 'Abd ar-Raḥman an-Naṣir. This commander of a mighty fleet set out to capture the ships of the Christians and the towns that were close to the coast. They sailed as far as the coast of
10 Palestine and swung about to the Greek sea and the islands therein. [Here]

- 1 *The Succession of the Rabbinate*: Although, in Ibn Daud's scheme, the first generation of the rabbinate begins with Samuel ibn Nagrela and R. Hananel (cf. below, lines 180 f., 287-288), a new chapter in his history actually begins at this point with the story of the four captives (lines 2-179), which serves to explain the transfer of rabbinic authority from Babylonia to the west; cf. Cohen, *SFC*, pp. 114 f.
- 2 *Prior to that*: Sc., to the termination of the gaonate; cf. VI.186, 220. *Brought about by the Lord*: For the style, cf. I Ki. 12.15. *The income of the academies*: Viz., of Babylonia. On the maintenance of the academies by taxation and contributions from Jewish communities throughout the world, cf. below, lines 92 f.; Baron *SRH*, V, 18 f., 51 f.; Assaf, *Tequmat ha-Geonim*, pp. 66 f. See S.N.
- 3 *Maghreb*: Lit., the west; which includes the central and further Maghreb, or the portion of northern Africa west of Ifriqiya; cf. *EI*, III, 108. See S.N. *Ifriqiya*: This name, an Arabization of the Latin "Africa," usually denotes the portion of northern Africa between Barqa and Bougie; cf. *EI*, II, 453. For a map of northern Africa reflecting the divisions in *SHQ*, cf. *Atlas of Islamic History*, ed. by H.W. Hazard, 3rd ed. (Princeton, 1954), p. 11.
- 4 *The Holy Land*: Lit., the beautiful land; cf. Dan. 11.16, 41. See S.N.
- 6 *The commander*: See S.N. *Ibn Rumaḥiṣ*: 'Abd ar-Raḥman ibn Rumaḥiṣ, who served as admiral under 'Abd ar-Raḥman III an-Naṣir and under al-Ḥakam; cf. Cohen, *SFC*, p. 57.
- 7 *'Abd Raḥman an-Naṣir*: Reigned 912-961, proclaimed himself Caliph in 929; cf. *EI*, I (new ed.), 83 b.
- 8 *To capture the ships etc.*: See S.N.
- 9 *Close to the coast*: For this translation, cf. Kohut, *Aruch Completum*, VI, 114 a.
- 9-10 *Coast of Palestine*: Lit., coast of the sea of Palestine. See next note.
- 10 *The Greek sea*: I.e., the Mediterranean. This is a literal Hebrew translation of *Baḥr al-Rum*; cf. *EI*, I (new ed.), 934 f., where the Arabic divisions of the Mediterranean are described. Ibn Daud's conception of "the Greek sea and its islands" consistently mirrors that of the Arab geographers; cf. also Epilogue. 32 f.

they encountered a ship carrying four great scholars, who were travelling from the city of Bari to a city called Sefastin, and who were on their way to a Kallah convention.' Ibn Rumaḥiṣ captured the ship and took the sages prisoner. One of them was R. Ḥushiel, the father of Rabbenu Hananel; another
 15 was R. Moses, the father of R. Ḥanok, who was taken prisoner with his wife and his son, R. Ḥanok (who at the time was but a young lad); the third was R. Shemariah b. R. Elhanan. As for the fourth, I do not know his name. The commander wanted to violate R. Moses' wife, inasmuch as she was ex-
 [47] ceedingly beautiful. Thereupon, she cried out in Hebrew || to her husband,
 20 R. Moses, and asked him whether or not those who drown in the sea will be quickened at the time of the resurrection of the dead. He replied unto her: "The Lord said: I will bring them back from Bashan; I will bring them back from the depths of the sea." Having heard his reply, she cast herself into the sea and drowned.

25 These sages did not tell a soul about themselves or their wisdom. The commander sold R. Shemariah in Alexandria of Egypt; [R. Shemariah] proceeded to Fostat where he became head [of the academy]. Then he sold R. Ḥushiel on the coast of Ifriqiya. From there the latter proceeded to the city of Qairawan, which at that time was the mightiest of all Muslim cities in the land of the
 30 Maghreb, where he became the head [of the academy] and where he begot his son Rabbenu Hananel.

11 *They encountered a ship etc.*: For an analysis of the following story, its sources and motives, cf. Cohen, *SFC*, pp. 70 f.

12 *Bari*: On the Jewish community there, cf. *Halachoth Kezubah* (ed. Margulies), pp. 3 n. 14, 4, 10 n. 73; Baron, *SRH*, V, 56; VI, 119. *Sefastin*: No such place is known; for the various attempts at identification, cf. Cohen, *SFC*, p. 58 n. 8.

13 *Kallah convention*: A convocation conducted by the Babylonian academies twice a year for study and the collection of funds; cf. *JE*, VII, 423; Baron, *SRH*, Index vol., s.v. "Kallah assemblies." For the translation of this phrase, cf. Cohen, *SFC*, p. 58 n. 9.

14 *R. Ḥushiel*: Died ca. 1025; cf. V. Aptowitzer, "R. Chuschiel und Chananel," *Jahresbericht der Israelitisch-Theologischen Lehranstalt in Wien*, XXXVIII-XXXIX (1933).

15 *R. Moses... R. Ḥanok*: These two are the principal subjects of the story that follows.

17 *R. Shemariah b. R. Elhanan*: Died Dec. 31, 1011. For the latest summary of his activity, cf. S.D. Goitein, "Shemarya b. Elhanan," *Tarbiz*, XXXII (1962-63), 266 f. *I do not know his name*: See S.N.

20-24 For an earlier story of such a martyrdom, cf. *B. Git.* 57 b.

22 *Ps.* 68.23.

26 *Sold R. Shemariah*: Sc., to Jews, who ransomed him and set him free.

27 *Fostat*: Heb., *Miṣrayyim* (Egypt) = Arabic, *Miṣr* = Cairo, and in Jewish usage, Fostat. *Head [of the academy]*: Cf. II.40. See S.N.

29 *The mightiest of*: Lit., mightier than.

30 *Maghreb*: Although technically Qairawan was part of Ifriqiya rather than of the Maghreb, the distinction was often blurred; cf. note to line 3.

Then the commander arrived at Cordova where he sold R. Moses along with R. Ḥanok. He was redeemed by the people of Cordova, who were under the impression that he was a man of no education. Now there was in Cordova
 35 a synagogue that was called the College Synagogue, where a judge by the name of R. Nathan the Pious, who was a man of distinction, used to preside. However, the people of Spain were not thoroughly versed in the words of our rabbis, of blessed memory. Nevertheless, with the little knowledge they did possess, they conducted a school and interpreted [the traditions] more or
 40 less [accurately]. Once R. Nathan explained [the law requiring] “immersion [of the finger] for each sprinkling,” which is found in the tractate Yoma, but he was unable to explain it correctly. Thereupon, R. Moses, who was seated in the corner like an attendant, arose before R. Nathan and said to him: “Rabbi, this would result in an excess of immersions!” When he and
 45 the students heard his words, they marvelled to each other and asked him to explain the law to them. This he did quite properly. Then each of them pro-
 [48] pounded to him || all the difficulties which they had, and he replied to them out of the abundance of his wisdom.

Outside the College there were litigants, who were not permitted to enter
 50 until the students had completed their lesson. On that day, R. Nathan the Judge walked out, and the litigants followed him. However, he said to them: “I am no longer judge. This man, who is garbed in rags and is a stranger,

33 *The people of Cordova*: See note to line 26 and S.N. here. On the Jewish community and quarter there, cf. Ashtor, *Qorot ha-Yehudim bi-Sefarad ha-Muslimit*, I, 191 f.

35 *College Synagogue*: Lit., the synagogue of the house of study. See S.N.

38–39 *The people of Spain etc.*: See S.N.

39 *Conducted a school*: See S.N.

39–40 *Interpreted [the traditions] more or less [accurately]*: Translation doubtful; cf. Cohen, *SFC*, p. 61 n. 22.

40–41 *Immersion [of the finger] etc.*: When sprinkling blood on the altar of gold on the Day of Atonement (cf. Lev. 16.18–19), the high-priest was to immerse his finger in the pan containing the blood for each of the seven sprinklings; cf. following notes.

41 *Yoma: Tosef. Yoma 3.2* (ed. Lieberman), p. 240; cf. Lieberman’s note there and especially his remarks in *Tosefta Ki-Fshutah*, IV, 778 f.; Cohen, *SFC*, p. 62 n. 22 a.

42–44 *But he was unable etc.*: R. Nathan apparently explained that the high-priest must immerse himself in the ritual bath after each sprinkling of blood. To this R. Moses objected that the law requires the high-priest to immerse himself but five times on the Day of Atonement (*M. Yoma 3.3*). But, according to R. Nathan’s explanation, the number of immersions required of the high-priest would have exceeded five by far; Lieberman, *loc. cit.*

50 *Lesson*: On this word, cf. Cohen, *SFC*, p. 62 n. 24.

51 *Walked out*: Viz., without waiting, as was his custom, for the litigants to enter and present their cases.

52 *Stranger*: Lit., guest.

is my master, and I shall be his disciple from this day on. You ought to appoint him judge of the community of Cordova." And that is exactly what they did.

- 55 The community then assigned him a large stipend and honored him with costly garments and a carriage. [At that point] the commander wished to retract his sale. However, the King would not permit him to do so, for he was *delighted by the fact that the Jews of his domain no longer had need of the people of Babylonia.

- 60 The report [of all this] spread throughout the land of Spain and the Maghreb, and students came to study under him. Moreover, all questions which had formerly been addressed to the academies were now directed to him. This affair occurred in the days of R. Sherira, in about 4750, somewhat more or less.

- R. Moses the Rabbi allied himself by marriage with the Ibn Falija family, which was the greatest of the families of the community of Cordova, and took from them a wife for his son R. Hanok. [Subsequently,] the daughter of R. Hanok was married to one of the Ibn Falija family. Because of this, they are called by the surname Ibn Falija to this day.

- R. Moses acquired numerous disciples, one of whom was R. Joseph b. Isaac b. Shatnash || surnamed Ibn Abitur. He interpreted the whole of the Talmud in Arabic for the Muslim King al-Hakam. Because of his prominence and his learning, he rejected R. Hanok the Rabbi, who had occupied his

53 *My master*: Sc., inasmuch as he taught R. Nathan the meaning of the law; cf. Abot 6.3; B. B.M. 33a (view of R. Jose).

55-56 *Stipend... costly garments*: See S.N.

(58-59) *No longer had need of the people of Babylonia*: I.e., no longer needed to direct their legal problems to Babylonia and, consequently, contribute to their upkeep; see immediately below and cf. Cohen, *SFC*, pp. 114 f. On the expression "the people of Babylonia," cf. S.N. to line 33.

61-62 *All questions which had formerly etc.*: See S.N.

63 *R. Sherira*: Cf. above, VI.178-202. 4750: 989-990 C.E. On the problems connected with, and significance of, this date, cf. Cohen, *SFC*, pp. 72, 95 f. and below, pp. 205 ff.

64 *R. Moses the Rabbi*: This way of referring to the rabbi of a community and more specifically to the head of an academy (cf. also below, lines 72 f.) is known from the Geniza and represents distinctly western usage; cf. S.D. Goitein, "New Sources Concerning the Nagids of Qayrawan and R. Nissim" [in Hebrew], *Zion*, XXVII (1961-62), 21; *idem*, "Shemarya b. Elhanan," pp. 267 f. See S.N. *Ibn Falija*: This family is otherwise unknown, except for a possible reference in the poetry of Isaac ibn Halfon; cf. Cohen, *SFC*, pp. 63 n. 32, 118 n. 197; Itzhak ibn Khalifun, *Poems* (ed. A. Mirsky), p. 139.

67 *They*: I.e., the descendants of R. Moses and R. Hanok.

70 *Shatnash*: The exact spelling and pronunciation of this name are doubtful; cf. Cohen, *SFC*, p. 63 n. 35. *Ibn Abitur*: Died after 1012. On his life and work, cf. Schirmann, *Ha-Shirah ha-Ibrit bi-Sefarad u-bi-Provence*, I, 53 f., II, 677; Cohen, *SFC*, p. 72 n. 72.

71 *Al-Hakam*: Reigned 961-976; cf. *EI*, II, 223.

72 *R. Hanok the Rabbi*: Cf. note to line 64.

father's post. Accordingly, after the death of the great nasi, R. Ḥisdai b. R. Isaac, the community was divided by a bitter dispute. (In the days of R. 75 Ḥisdai there was not a man in the world who could have disputed the authority of R. Ḥanok.) Every day there used to go out of Cordova to the city of al-Zahra seven hundred Jews in seven hundred carriages, each of them attired in royal garb and wearing the headdress of Muslim officials, all of them escorting the Rabbi. A second faction would escort Ibn Shatnash. Finally, the party 80 of the Rabbi gained the upper hand, excommunicated Ibn Shatnash and banned him. [At that point] the King said to him: "If the Muslims were to reject me in the way the Jews have done to you, I would go into exile. Now you betake yourself into exile!"

Ibn Shatnash went from Spain to Pechina and encountered there R. Samuel 85 ha-Kohen b. R. Josiah, a member of the community of Fez. The latter was mindful of the ban of the Rabbi, R. Ḥanok, and refused to converse with Ibn Shatnash. Thereupon, Ibn Shatnash angrily wrote him a long letter in Aramaic, in which he made a [grammatical] error. R. Samuel ha-Kohen replied to him, pointing out his error to him, but in a mild and tranquil tone. So Ibn 90 Shatnash boarded a ship and went to the academy of Rabbenu Hai, being

73 *Nasi*: Prince. See S.N. R. Ḥisdai: Sc., Ibn Shaprut; died ca. 990. Cf. Baron, *SRH*, III, 155 f.; Ashtor, *Qorot ha-Yehudim bi-Sefarad ha-Muslimit*, I, 111 f.

76-79 The purpose of these excursions to al-Zahra was for each side to argue its case before the Caliph, who finally decided the issue in favor of R. Ḥanok. See S.N.

77 *Al-Zahra*: The royal city, some five miles west of Cordova, founded by 'Abd ar-Rahman III in November, 936; cf. *EI*, III, 92 f.; cf. also Cohen, *SFC*, p. 64 n. 40.

77-78 *Attired in royal garb etc.*: Cf. above, line 56.

78 *Headdress*: This word is translated by Ibn Janah by the Arabic *qalansuwa*; Jonah ibn Janah, *The Book of Hebrew Roots* (ed. A. Neubauer), p. 122. This was a high-pointed cap worn by Muslim officials, principally caliphs and *qadis*, in Abbasid times; but it went out of fashion in the East ca. 1000. See S.N.

80-81 *Excommunicated... and banned him*: Excommunication (*nidduy*) was a decree forbidding any association with a person, while banning (*herem*) meant total exclusion from the community, coupled with public excoriation of the victim; cf. Assaf, *Ha-Onashim Aharay Hatimat ha-Talmud*, pp. 31 f.; Mann, "The Responsa etc." *JQR* NS, X (1919), 348 f.

82 *Go into exile*: Lit., flee; cf. note to VI.161.

84 *From Spain to Pechina*: I.e., from Andalus to Pechina (Arabic: *Bajjana*). Technically, Ibn Daud's wording is anachronistic, for Pechina was incorporated into Andalus by 'Abd ar-Rahman III in 922. Until that time the city had been a semi-independent republic under the protection of the Umayyad rulers. However, since after the dissolution of the Umayyad kingdom, Bajjana was part of the independent kingdom of Almeria, Ibn Daud continued to think of the area as a separate state; cf. *EI*, I (new ed.), 864. *Pechina*: On the Jewish community there, cf. below, line 304. On the reading of some of the MSS, "the island" of Pechina, cf. Cohen, *SFC*, p. 65 n. 44.

89 *Pointing out his error*: See S.N.

[50] under the impression that Rabbenu || Hai would receive him and that the latter was an enemy of R. Ḥanok. [That impression] derived from the fact that the aforementioned four scholars had cut off the income of the academies, with the result that the academies were reduced to poverty. Nevertheless, 95 Rabbenu Hai let him know that he should not come, for if he should come he would observe the ban declared by the Rabbi. Accordingly, Ibn Shatnash went off to Damascus where he died.

Prior to that, however, the faction opposing the Rabbi, including those who supported Ibn Shatnash, had declined. Among these were two brothers, 100 merchants [and] manufacturers of silk, Jacob ibn Jau and his brother Joseph. They once happened to enter the courtyard of one of the king's eunuchs, who was in charge of the land of Takurunna, at a time when the Muslim elders of the territory under his charge had come to register a complaint against the officer he had appointed over them. They had also brought him a gift of 105 two thousand Ja'afariya gold peices. No sooner did they begin to speak than the minister issued an order to humiliate them, beat them with clubs, and have them hustled off to prison. Now, in the entrance to the palace there were a number of tortuous recesses into one of which the two thousand gold pieces fell. Although they protested vigorously, no one paid them any attention. 110 However, immediately [afterwards], Jacob ibn Jau and his brother Joseph entered [the palace], found the gold pieces and went off. Once they arrived home, they took counsel [on the matter], saying: "[Since] we have discovered this money in the royal palace, let us make a solemn agreement to return it there, coupled with gifts and offerings. Perhaps we shall be able in [that way] to

93 *Cut off the income of the academies etc.*: Cf. Mann, *Texts and Studies*, I, 111 f., 157. 187; Cohen, *SFC*, pp. 115 f.

96 *To Damascus*: See S.N.

98 *Prior to that*: Viz., to the death of Ibn Shatnash.

100 *Merchants and manufacturers of silk*: See S.N. *Ibn Jau*: For a summary of the known data on him, cf. Baron *SRH*, V, 44 f.; Cohen, *SFC*, p. 122. On the name Jau, cf. S.D. Goitein, "From the Mediterranean to India," *Speculum*, XXIX (1954), 191 n. 17.

102 *Takurunna*: Although most of the MSS read Tarragona, I have adopted the reading of MS η , *Tkdna*, which may easily have been corrupted from the more appropriate Takurunna; cf. Cohen, *SFC*, p. 66 n. 47.

105 *Ja'afariya gold pieces*: These were gold dinars minted at Medinat al-Zahra by al-Ḥakam between 967/8 and 969/70; cf. Miles, *The Coinage of the Umayyads of Spain*, pp. 323 f.

106 *The minister*: Lit., the eunuch.

107 *Hustled off*: For the style, cf. Esth. 8.14.

113 *Let us make a solemn agreement*: Lit., come, let us swear.

114 *Gifts and offerings*: Viz., of funds and goods.

רבנו יהונתן המוציא תפילין פרק עשירי עירובין

עין משפט

א"י פ"ג
ט"ז
פ"ג
ג"ר
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז

ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז

ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז

ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז

ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז

ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז

ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז

ט"ז
ט"ז
ט"ז

מבוא תבין א' ויהרהר בה ובשחיה מרדה בה לא יודה לא בסל ולא בקיפה אלא בשלוי הקיפה: אימלואין מבור הגולה. הנין בסוף מדות לשבת הגולה שם היה בור הגול והגליל נתון עליו ומספקן משם מים לכל העדה ויולא איקלע לבור מנשה אהא התוא נברא דרף ארשא אמר ב'ן האי לותרול דרבאמהא דהניא 'מילין' ב'רופי ומפינימי ארי להילה בשבת לתולה אין לבריא לא מאי לאי בגון דניים ובני' לא יאיועדי ויש' אלוודי קלי אסור ופיקר בגין דתרר ובני לא יאיועדי והניו טמא דלבריא אסור משום דמשיחתי קלא דומינא שהיא כלי שיר פירושי דרופי מניקות נקבים בהם י'ן פירושי מ' ארז כלי שפי צר מלמיעיה וררר במלמיה ובתרתיה נקבים קטנים שמיצאין את חיון ושמיצייה בתוך כלי מרובות נעמיני הקול כשיר ואתבנין מהא דהניא הוסיפו ורעיו מפני העושה ומקראו ומלחיו שפני תורה דתו זה לא יספקו לא ישפה ולא ידקד כדרך שרוא עושה בבור מ' לא משום דאילודי קלא נבשבתא אסור ופיקר רב אהא רב בתן יהודה אותבנין מהא דאמר ר' אמר רב נשים המשרקות באגוים אסור מ'ט לא נשים דאילודי קלא נבשבתא אסור ופיקר דתבין לא משום דמשיחתי ממונא והאמר שמיא נשים המשרקות בתפרוים אסור פ' שמיצוייהו ו' ר'וי מ' קרמי ונעמיני אלו באלו מ'ט לאי נשים: דאילודי קלא איבא ופיקר דילמא אתו לאשווי' גומול לפי שהשוק בקרקע ותו אקשנין מפתחתין מלמלן מבור ד' מ'ט לא משום דאילודי קלא אסור פירושי לפי שגלגל שמיא את הקול ופיקר לא גזירה שמיא ימלא לגנתו ולהורחבו ומסכתרא לן דהלכתא בותיה דרבא דאמר לא אמרו ה אלא בקול שיר בלבד מדרתיין רב אהא ה ויעקר בותיה אלמא בותיה ס'ל ועידה הא אמרו אמיר שרא לרמילא בגלגלא בשבתא בבתיא אמר טמא מאי גזרו רבנן משום גזתי והורבתו הכא לא גזירא איבא ולא ח' וסיקין ארמא אלמא בותיה דרבא כותנה אבר לר' דאמרא ברבא ס'ל דא מעילא ס'ל לא קא שיר לרמילא בגלגלא כלל דהא דסברא לר' ח' מעילא יומבא אגמרא דבני מערבא דגרסין תרם במסכת יו' אמר רבי אריזר כלמישמי קול אסורין בשבת' אלמא איעני' בסידרא מליק לכותא ואשבתן דמבין

הקמיתין בלמסן דמנת רחוקין המופשטם זה כגד זה וטוין [חמ] קול הקים בתיב ומוקן כפי ביהל' קנה החדד עד שמסך מן ריון חנו ומסתלק מהם והיון עולה ויורה סיוי חללו ויעקב דרבנן דיופי דו פויה כ' פויה ומפיקין מי מקר לחולה. כל היל וכו' קול וכל מתקן היל ומקרב בהתקינו נקבים ומחללו מים וסוקס סוה מעיקרן כל זמן כפי כהס חון העלה המים וילתי' דמקרו' התקוני' ובקרו' טעל הפקן העלוני והמס יולתי' נבשש עיר עיר חדר עיר עיר וטוין כלל מתקן וספדי התקוני' נבשש חולה: ובני לא יאיועדי. על ידי קול זה שמתוקן להקו' נשים סח' יכנס וכו' דלרין היל לל' בנשמה ונמתק טבין והפ' נבתי' לא: ומק' דתו ובני' לחותנו כו' ומק' נבשש היל כפי כו' לא יכפה כו'. וכו' וכו' ס'ק. ק' לא ק' ויקר: כגול להשתי קול להשכיח שופח קמט מיהא ואלודי קלא אסור ומבני לא מיתקב מקום אלודי קלא אסור ויקר. נשים סח' וטוין נקבים ששוי' ופיקר ר' אמר רב נשים המשרקות באגוים אסור מ'ט לא נשים המשרקות באגוים אסור מ'ט לא נשים דאילודי קלא נבשבתא אסור ופיקר ר' אמר רב נשים המשרקות באגוים אסור מ'ט לא נשים דאילודי קלא נבשבתא אסור ופיקר דתבין לא משום דמשיחתי ממונא והאמר שמיא נשים המשרקות בתפרוים אסור פ' שמיצוייהו ו' ר'וי מ' קרמי ונעמיני אלו באלו מ'ט לאי נשים: דאילודי קלא איבא ופיקר דילמא אתו לאשווי' גומול לפי שהשוק בקרקע ותו אקשנין מפתחתין מלמלן מבור ד' מ'ט לא משום דאילודי קלא אסור פירושי לפי שגלגל שמיא את הקול ופיקר לא גזירה שמיא ימלא לגנתו ולהורחבו ומסכתרא לן דהלכתא בותיה דרבא דאמר לא אמרו ה אלא בקול שיר בלבד מדרתיין רב אהא ה ויעקר בותיה אלמא בותיה ס'ל ועידה הא אמרו אמיר שרא לרמילא בגלגלא בשבתא בבתיא אמר טמא מאי גזרו רבנן משום גזתי והורבתו הכא לא גזירא איבא ולא ח' וסיקין ארמא אלמא בותיה דרבא כותנה אבר לר' דאמרא ברבא ס'ל דא מעילא ס'ל לא קא שיר לרמילא בגלגלא כלל דהא דסברא לר' ח' מעילא יומבא אגמרא דבני מערבא דגרסין תרם במסכת יו' אמר רבי אריזר כלמישמי קול אסורין בשבת' אלמא איעני' בסידרא מליק לכותא ואשבתן דמבין

הקמיתין בלמסן דמנת רחוקין המופשטם זה כגד זה וטוין [חמ] קול הקים בתיב ומוקן כפי ביהל' קנה החדד עד שמסך מן ריון חנו ומסתלק מהם והיון עולה ויורה סיוי חללו ויעקב דרבנן דיופי דו פויה כ' פויה ומפיקין מי מקר לחולה. כל היל וכו' קול וכל מתקן היל ומקרב בהתקינו נקבים ומחללו מים וסוקס סוה מעיקרן כל זמן כפי כהס חון העלה המים וילתי' דמקרו' התקוני' ובקרו' טעל הפקן העלוני והמס יולתי' נבשש עיר עיר חדר עיר עיר וטוין כלל מתקן וספדי התקוני' נבשש חולה: ובני לא יאיועדי. על ידי קול זה שמתוקן להקו' נשים סח' יכנס וכו' דלרין היל לל' בנשמה ונמתק טבין והפ' נבתי' לא: ומק' דתו ובני' לחותנו כו' ומק' נבשש היל כפי כו' לא יכפה כו'. וכו' וכו' ס'ק. ק' לא ק' ויקר: כגול להשתי קול להשכיח שופח קמט מיהא ואלודי קלא אסור ומבני לא מיתקב מקום אלודי קלא אסור ויקר. נשים סח' וטוין נקבים ששוי' ופיקר ר' אמר רב נשים המשרקות באגוים אסור מ'ט לא נשים המשרקות באגוים אסור מ'ט לא נשים דאילודי קלא נבשבתא אסור ופיקר ר' אמר רב נשים המשרקות באגוים אסור מ'ט לא נשים דאילודי קלא נבשבתא אסור ופיקר דתבין לא משום דמשיחתי ממונא והאמר שמיא נשים המשרקות בתפרוים אסור פ' שמיצוייהו ו' ר'וי מ' קרמי ונעמיני אלו באלו מ'ט לאי נשים: דאילודי קלא איבא ופיקר דילמא אתו לאשווי' גומול לפי שהשוק בקרקע ותו אקשנין מפתחתין מלמלן מבור ד' מ'ט לא משום דאילודי קלא אסור פירושי לפי שגלגל שמיא את הקול ופיקר לא גזירה שמיא ימלא לגנתו ולהורחבו ומסכתרא לן דהלכתא בותיה דרבא דאמר לא אמרו ה אלא בקול שיר בלבד מדרתיין רב אהא ה ויעקר בותיה אלמא בותיה ס'ל ועידה הא אמרו אמיר שרא לרמילא בגלגלא בשבתא בבתיא אמר טמא מאי גזרו רבנן משום גזתי והורבתו הכא לא גזירא איבא ולא ח' וסיקין ארמא אלמא בותיה דרבא כותנה אבר לר' דאמרא ברבא ס'ל דא מעילא ס'ל לא קא שיר לרמילא בגלגלא כלל דהא דסברא לר' ח' מעילא יומבא אגמרא דבני מערבא דגרסין תרם במסכת יו' אמר רבי אריזר כלמישמי קול אסורין בשבת' אלמא איעני' בסידרא מליק לכותא ואשבתן דמבין

מבוא תבין א' ויהרהר בה ובשחיה מרדה בה לא יודה לא בסל ולא בקיפה אלא בשלוי הקיפה: אימלואין מבור הגולה. הנין בסוף מדות לשבת הגולה שם היה בור הגול והגליל נתון עליו ומספקן משם מים לכל העדה ויולא איקלע לבור מנשה אהא התוא נברא דרף ארשא אמר ב'ן האי לותרול דרבאמהא דהניא 'מילין' ב'רופי ומפינימי ארי להילה בשבת לתולה אין לבריא לא מאי לאי בגון דניים ובני' לא יאיועדי ויש' אלוודי קלי אסור ופיקר בגין דתרר ובני לא יאיועדי והניו טמא דלבריא אסור משום דמשיחתי קלא דומינא שהיא כלי שיר פירושי דרופי מניקות נקבים בהם י'ן פירושי מ' ארז כלי שפי צר מלמיעיה וררר במלמיה ובתרתיה נקבים קטנים שמיצאין את חיון ושמיצייה בתוך כלי מרובות נעמיני הקול כשיר ואתבנין מהא דהניא הוסיפו ורעיו מפני העושה ומקראו ומלחיו שפני תורה דתו זה לא יספקו לא ישפה ולא ידקד כדרך שרוא עושה בבור מ' לא משום דאילודי קלא נבשבתא אסור ופיקר רב אהא רב בתן יהודה אותבנין מהא דאמר ר' אמר רב נשים המשרקות באגוים אסור מ'ט לא נשים המשרקות באגוים אסור מ'ט לא נשים דאילודי קלא נבשבתא אסור ופיקר דתבין לא משום דמשיחתי ממונא והאמר שמיא נשים המשרקות בתפרוים אסור פ' שמיצוייהו ו' ר'וי מ' קרמי ונעמיני אלו באלו מ'ט לאי נשים: דאילודי קלא איבא ופיקר דילמא אתו לאשווי' גומול לפי שהשוק בקרקע ותו אקשנין מפתחתין מלמלן מבור ד' מ'ט לא משום דאילודי קלא אסור פירושי לפי שגלגל שמיא את הקול ופיקר לא גזירה שמיא ימלא לגנתו ולהורחבו ומסכתרא לן דהלכתא בותיה דרבא דאמר לא אמרו ה אלא בקול שיר בלבד מדרתיין רב אהא ה ויעקר בותיה אלמא בותיה ס'ל ועידה הא אמרו אמיר שרא לרמילא בגלגלא בשבתא בבתיא אמר טמא מאי גזרו רבנן משום גזתי והורבתו הכא לא גזירא איבא ולא ח' וסיקין ארמא אלמא בותיה דרבא כותנה אבר לר' דאמרא ברבא ס'ל דא מעילא ס'ל לא קא שיר לרמילא בגלגלא כלל דהא דסברא לר' ח' מעילא יומבא אגמרא דבני מערבא דגרסין תרם במסכת יו' אמר רבי אריזר כלמישמי קול אסורין בשבת' אלמא איעני' בסידרא מליק לכותא ואשבתן דמבין

הקמיתין בלמסן דמנת רחוקין המופשטם זה כגד זה וטוין [חמ] קול הקים בתיב ומוקן כפי ביהל' קנה החדד עד שמסך מן ריון חנו ומסתלק מהם והיון עולה ויורה סיוי חללו ויעקב דרבנן דיופי דו פויה כ' פויה ומפיקין מי מקר לחולה. כל היל וכו' קול וכל מתקן היל ומקרב בהתקינו נקבים ומחללו מים וסוקס סוה מעיקרן כל זמן כפי כהס חון העלה המים וילתי' דמקרו' התקוני' ובקרו' טעל הפקן העלוני והמס יולתי' נבשש עיר עיר חדר עיר עיר וטוין כלל מתקן וספדי התקוני' נבשש חולה: ובני לא יאיועדי. על ידי קול זה שמתוקן להקו' נשים סח' יכנס וכו' דלרין היל לל' בנשמה ונמתק טבין והפ' נבתי' לא: ומק' דתו ובני' לחותנו כו' ומק' נבשש היל כפי כו' לא יכפה כו'. וכו' וכו' ס'ק. ק' לא ק' ויקר: כגול להשתי קול להשכיח שופח קמט מיהא ואלודי קלא אסור ומבני לא מיתקב מקום אלודי קלא אסור ויקר. נשים סח' וטוין נקבים ששוי' ופיקר ר' אמר רב נשים המשרקות באגוים אסור מ'ט לא נשים המשרקות באגוים אסור מ'ט לא נשים דאילודי קלא נבשבתא אסור ופיקר ר' אמר רב נשים המשרקות באגוים אסור מ'ט לא נשים דאילודי קלא נבשבתא אסור ופיקר דתבין לא משום דמשיחתי ממונא והאמר שמיא נשים המשרקות בתפרוים אסור פ' שמיצוייהו ו' ר'וי מ' קרמי ונעמיני אלו באלו מ'ט לאי נשים: דאילודי קלא איבא ופיקר דילמא אתו לאשווי' גומול לפי שהשוק בקרקע ותו אקשנין מפתחתין מלמלן מבור ד' מ'ט לא משום דאילודי קלא אסור פירושי לפי שגלגל שמיא את הקול ופיקר לא גזירה שמיא ימלא לגנתו ולהורחבו ומסכתרא לן דהלכתא בותיה דרבא דאמר לא אמרו ה אלא בקול שיר בלבד מדרתיין רב אהא ה ויעקר בותיה אלמא בותיה ס'ל ועידה הא אמרו אמיר שרא לרמילא בגלגלא בשבתא בבתיא אמר טמא מאי גזרו רבנן משום גזתי והורבתו הכא לא גזירא איבא ולא ח' וסיקין ארמא אלמא בותיה דרבא כותנה אבר לר' דאמרא ברבא ס'ל דא מעילא ס'ל לא קא שיר לרמילא בגלגלא כלל דהא דסברא לר' ח' מעילא יומבא אגמרא דבני מערבא דגרסין תרם במסכת יו' אמר רבי אריזר כלמישמי קול אסורין בשבת' אלמא איעני' בסידרא מליק לכותא ואשבתן דמבין

ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז

ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז

ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז

ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז

ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז

ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז
ט"ז

מליקין לר' יהונתן המוציא תפילין וסליקא לה מסכת עירובין

דברים מועילים לאמונה מזרזים על הלמוד ואינם קלי ערך לפי דעתי. ואחזור למטרת.

כתי'רא, לכן קד אתינא בכיטב מחסנה לאלאעתקאד, מחרצה עלי אלטלב, ליסת באליסירה פי מא ארי. וארגיע אלי גרצ'י. פלמא אכמל רב אשי תאליף אתלמוד עלי מא הו עליה, פכאן חסן נט'אמה ועט'ם פאידתה שאהרא עליה די רוח אלהין קדישין ביה. ואלדי' וג'ד מן אתלמוד מן תאליף רב אשי כ'מס ות'לאת'ין מסכתא. לאן לם יוג'ד לה כלאם עלי סדר זרעים גיר עלי ברכות פקט. ולם יוג'ד לה כלאם עלי מסכת שקלים מן סדר מועד. ולא עלי מסכת עדיות ולא מסכת אבות מן סדר נזיקין. ולא עלי מסכת מדות ומסכת קנים מן סדר קדשים. ולא יוג'ד לה איצ'א כלאם עלי שי מן סדר טהרות גיר עלי מסכת נדה פקט. ת'ם תופי רב אשי והו קד אכמל אתלמוד עלי מא ד'כרנא פי בבל.

וכאשר גמר רב אשי חבור התלמוד כמו שהוא³⁶, הנה יופי סדרו וגודל תועלתו מעידים עליו די רוח אלהין קדישין ביה³⁷. ומה שנמצא מהתלמוד מחבור רב אשי שלשים חמש מסכתות, לפי שלא מצאנו לו³⁸ דבר על סדר זרעים אלא על ברכות בלבד. ולא על מסכת שקלים מסדר מועד. ולא על מסכת עדיות ולא מסכת אבות מסדר נזיקין. ולא על מסכת מדות ומסכת קנים מסדר קדשים. ולא מצאנו לו דבר על סדר טהרות אלא על מסכת נדה בלבד. ואח"כ נסתלק רב אשי בבבל אחר שגמר התלמוד כמו שאמרנו.

וכד'לך פעלוא חכמי ארץ ישראל אעני מא פעל רב אשי, פדונא אתלמוד אלירושלמי, ואלדי' דונה הו ר' יוחנן. ווג'ד מן אלירושלמי אלכ'מס סדרים כאמלה. אמא סדר טהרות פלם יוג'ד להא תלמוד בוג'ה לא בבלי ולא ירושלמי גיר מסכת נדה פקט כמא ד'כרנא, ואנמא ימכן אלנאסאן אן ישרח ד'לך אלסדר בעד צעובה כתי'רה ושקא עט'ים, ואלאסתעאנה באלתוספתא ואלבריתות, ולקט אלהכות אלמנג'לבה מנה פי ג'מיע אתלמוד, ואסתכ'ראג' אצול אלמסכתות ומעאניהא מן תלך אלהכות עלי מא תראה פי שרחנא ד'לך אלסדר אן שא אלה.

וכן עשו חכמי ארץ ישראל, כלומר מה³⁹ שעשה רב אשי, וחברו התלמוד הירושלמי, ומחברו הוא ר' יוחנן. ונמצא מהירושלמי חמשה סדרים שלמים, אבל סדר טהרות לא נמצא עליו תלמוד כלל לא בבלי ולא ירושלמי אלא מסכת נדה בלבד כמו שאמרנו. אבל אפשר לאדם לפרש אותו הסדר אחרי קושי גדול ויגיעה רבה ולהיעזר בתוספתא והבריתות, ולקוט ההלכות שהובאו ממנו בכל התלמוד, והוצאת כללי המסכתות ועניניהם מאותם ההלכות, כמו שתראה בפירושו לאותו סדר אם ירצה השם.

פלמא מאתוא ג'מלה' אלחכמים עליהם אלסלאם והם אלדי'ן אכ'רהם רבינא ורב אשי, ואתלמוד קד כמל, פכל מן קאם בעדה אנמא גאיתה פהם כלאמהם אלדי'ן דונא פקט, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. פולפוא אלגאונים אלפירושין אלכת'ירה, לכן מא אמכן אחד מנהם אן יכמל פירוש ג'מלה' אתלמוד פי עלמנא, פמנהם מן קטע בה אלעמר, ומנהם מן קטע בה אשגאב אלנאס פי אלאחכאם. וולפוא איצ'א תואליף פי קטועאת הלכות מנהא באלערבי ומנהא באלעבראני, מת'ל הלכות גדולות, והלכות

וכאשר מתו כל החכמים ע"ה שהאחרונים מהם רבינא ורב אשי וכבר נשלם התלמוד, הרי כל מי שעמד אחריו אין מטרתו אלא הבנת דבריהם שחברו בלבד, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, ולפיכך חברו הגאונים הפירושים המרובים, אבל לפי ידיעתנו לא יכל אף אחד מהם להשלים פירוש כל התלמוד, יש שמנעו קוצר החיים, ויש שמנעו טרדת בני אדם במשפטיהם. וכן חברו חבורים בפסקי הלכות⁴⁰ מהם בערבית ומהם בעברית, כגון הלכות גדולות⁴¹, והלכות קטועות⁴², והלכות פסוקות⁴³,

אחד מקדמונינו בהקדמתו לפירוש המשנה שנתחם לר' נתן אב הישיבה, חבר ר' שמעון את הלכות גדולות בשנת אלף נד לשטרות היא שנת דתק"ג לב"צ.
42 מיוחסות לרב יהודה גאון. 43 מיוחס לרב יהודאי גאון. שחי בבבל בראשית שלטון הערבים.

36 כמ שהוא לפנינו בשלימותו.
37 דניאל ד ה.
38 "לה" ולא היתה במה"ק, והוסיפה רבינו לפי שיש ירושלמי.
39 כלומר אותה הפעולה, כי ר' יוחנן קדם.
40 "קטועאת הלכות" ובמה"ק לא היתה חיבת "הלכות".
41 לר' שמעון קיארא, שלועת

והלכות רב אחא משבחה⁴⁴, וזולתם. וההלכות שעשה הרב הגדול רבינו יצחק זצ"ל⁴⁵ הספיקו במקום כולם, לפי שהם כוללים כל תועליות הפסקים והמשפטים הנצרכים בזמננו זה כלומר זמן הגלות, וכבר בירר בהם כל השגיאות שנפלו בפסקי קודמיו, ולא הוקשו לנו בהם אלא הלכות מעטות לא יגיעו לעשר בשום פנים. אבל המצויים לכל הגאונים הרי הם נבדלים כפי הבדל בינתם, והאיש הנבון הבקי בתלמוד יכול להכיר תכונת כל גאון וגאון מדבריו ופירושויו.

קטועות, והלכות פסוקות, והלכות ר' אחא משבחה וגיראה. ואלהלכות אלדי עמל אלרב אלמעט'ם רבינו יצחק זצ"ל אנגנת ען תלך כלהא, לאנהא ג'אמעא לג'מיע פואיד אלקטועאת ואלאחכאם אלמתאג' אליהא פי זמאנא אעני זמאן אלגלות. וקד בין פיהא ג'מיע אלג'אלט אלתי וקעת למן קבלה פי קטועאתה, ולא נעי עליה פיהא אלא הלכות יסירה לא תנתה עשר בוג'יה. אמא אלפירושין אלמוג'ודה לג'מיע אלגאונים פתתפאצ'ל חסב תפאצ'ל אד'האנהם, ואן אלרג'יל אלפהים אלנט'אר פי אלתלמוד קדיר עלי תהצ'יל נפס כל גאון וגאון מן כלאמה ושרתה.

פלאמ אנתהי אלזמאן אלינא, קמנא עלי מא וג'דנא מן סבך מן אלכחת' ואלטלב ואלאג'תהאד חסב אלמקדרה פי אכתסאב כל מא נרג'ו אלאנתפאע בה ענד אללה. פג'מעת מא סקט אלי מן תעאלק ואלדי זצ"ל וגירה עלי רבינו יוסף הלוי ז"ל, אד' ד'הן ד'לך אלרג'יל פי אלתלמוד מדהש עלם אללה למן יתאמל בלאמה ואסתגראקה פי אלנט'ר, חתי יכאד אן אקול פיה לפניו לא היה כן מלך כמהו פי טריקה ד'אך. וג'מעת איצ'א מא וג'דת לה מן הלכות בתפסירה בנפסה, ומא ט'הר לי אנא איצ'א מן תפאסיר חסב צ'עף טאקתנא ומא לחקנאה מן אלעלם, פאלפת פירושין פי אלתי'לאתה סדרים מועד ונשים ונוקין, ג'יר ארבע מסכתות אנא נחאול אלן אן נצ'ע פיהא שיא ועאדנא לם נג'ד ד'לך פראג. ווצ'ענא איצ'א חולין לעט'יים אלאצ'טראר אליהא, והד'א הו שגלנא אלדי כנא נחאולה מע אלטלב לכל מא טלבנאה.

ת'ם אני ראית בעד ד'לך אני אצ'ע פי אלמשנה וצ'עא צ'רורה עלי נחו מא אבינה אכ'ר כלאמי הד'א, ואלדי דעאני אלי הד'א לאני ראית אלתלמוד יפעל פי אלמשנה פעלא לא ימכן אחד אן ילחקה בקיאס אבדא, לאנה יג'לב אצולא ויקול לך אן הד'ה אלמשנה אנבנת עלי וג'יה כד'א וכד'א, או אן הד'ה אלמשנה נאקצה

וראיתי אחרי כן לחבר על כל המשנה חבור הכרחי כמו שאבאר בסוף דברי אלה. ומה שהביאני לכך מפני שראיתי התלמוד עושה במשנה מה שלא יוכל שום אדם להשיגו בסברא⁵⁰ לעולם, שהוא מביא כללים ואומר לך שמשנה זו נבנתה באופן כך וכך, או שזאת המשנה חסרה בלשונה וצריכה להיות כך, או

שכתב הוא בעצמו. ובדפוס לא ברור. ⁵⁰ כלומר שאלמלי התלמוד לא היינו יכולים להבין את המשנה מדעתנו כפי שנתפרשה בתלמוד. ואפשר גם לתרגם „מה שלא יוכל שום אדם לעשות כמוהו“ כלומר ששום אדם לא יוכל לעשות כמעשה רב אשי שכל דברי התנאים והאמוראים היו גלויים וברורים לפניו ידוע כל

44 שאלות דרב אחאי. 45 הרי"ף. 46 בנדפס הוסיף „שכר“ ואין לו רמז במקור. 47 „תעאליק“ הגהות ופירושים הנכתבים בשולי הספרים. 48 על דרך הכתיב מלכים ב, כג כה. 49 מוסב על ר' יוסף הלוי אבן מיגאש, כלומר לא רק מה שכתב אביו ר' מימון בשם ר' הלוי אלא העתיק גם מפירושויו

אלאחד מן אלעשר אלאול חדש מרחשון
שנת אתקח לשטרות.

אלסלאם. וכתבתי ביום הראשון בעשור
הראשון מחדש מרחשון שנת אתקח
לשטרות.⁹

התשובה

אין שמים לב¹⁰ מה שכתב העד
באחרונה, לפי שהכחיש עדותו הראשונה,
אשר כלול בה, שידע אמיתת האונס, ואין
ספק כי למעקר שהדויתיה קא אתי. הואיל
וכתב ידו¹¹ יוצא ממקום אחר, נקיים
שטר המודעה שלא מפיו ונדון לפי
המודעה ותבטל הפשרה. >וכתב
משה<.

רנא

שאלה

מה יאמר הרב רבי ואדונינו יחי לעד
בדבר מאמר רב חסדא לרב יוסף במס'
כתובות¹ פרק נערה שנתפתתה מי שמיע
לך מיניה דרב יהודה ארוסה יש לה מזונות
או לא וכר כיון דאירסה לא ניחא ליה
דתינול². ואמר הרב³ בהלכות, דקא פסקי
רבנן כי האי לישראל בתרא, והני מילי,
לאחר שנים עשר חדש. והמשנה⁴ מסייעת
לנו על זה, לפי שכאשר אמרה המשנה

9. אתקח לשטרות: 1196 לסה"ג.

10. [ה' עדות פ"ג ה"ו].

11. שם. פ"ז.

אלגואב

לא ילתפת למא כתבה אלשאהד אכירא
לאנה אכרב שהאדתה אלאולי אלתי צמנהא
אנה תחקק אלאונס ולא שך אנה למעקר
שהדתייה קא אתי והואיל וכתב ידו יוצא
ממקום אחר נקיים²² שטר מודעה שלא
מפיו ויחכם באלמודעה ותבטל אלצלחה.
>וכתב משה<²³.

רנא

מסאלה¹

מא תקול הרב רבי ואדונינו י"ל פי קול
רב חסדא לרב יוסף פי מס' כתובו פרק
נערה שנתפתתה מי² שמיע לך מיניה דרב
יהודה ארוסה יש לה מזונות או לא³ וכר
כיון דאירסה לא ניחא ליה⁴ דתינול⁵:
וקאל ארבי פי הלכות וקא פסקי רבנן כי⁶
האי לישראל בתרא והני מילי לאחר שנים
עשר חדש ואלמשנה תסאעדנא עלי דלך
לאן למא קאלת אלמשנה גותנין לבתולה

22. נקיים: כך פ"ז, כ"א ונקיים, והשווה
§ 142, הערה.

23. >וכתב משה<: כך פ"ז.

רנא. כ"א דף 3b (התחלת השאלה בלבד); וזו השאלה השלישית של ר' נהוראי הדיין.
ע"ת ר"ג, כותרת. פ"ן שניג על פי כ"י סי' קכ"ז.

1. מסאלה: כ"א אל מסאלה (הס' בין השיטין)
2. אל ג' ע"ה (ר"ל השאלה הע"ה באוסף כולו.
וע"ת קנ"א, ש"ג, הע' 1).
3. מי: כך פ"ן ונדפס; כ"א פי.
4. לא: נדפס אין לה.
5. ליה: כך פ"ן ונדפס; כ"א לה.
6. כי: כך פ"ן, נדפס; כ"א פי.

שנים עשר חדש וכו' הגיע זמן ולא נשאו⁸ אוכלות משלו לם תכצץ דלך הגיע זמן ולא נסאו אוכלות משלו⁹ במי⁸ שיש¹⁰ לא ייחדה זה במי שיש

לה אב ויהיה על זה הדרך היתומה מיום אשר תתארס בו כרב אשר ההלכה כמותו עד זמן אשר יתבע הבעל אותה ואחר תביעתו י"ב חדש. ואפי' ישאר משעת אירוסין לא יתבע אותה י' שנים תשאל על הפתחים או תאכל מהנכסים אשר הם מיוחדים לפרנסתה ורבי' ואדונינו י"ל אומר בס' נשים בהלכות אישות פי"ט⁴ המארס בת הנזונת מן האחים חייב במזונותיה משעת אירוסין. תורנו רבינו מה אצלך בזה. ואם אין נראין לכבודך דברי רבינו יצחק מה היא הסבה בזה. ובאיזה דבר כבודך דוחה את דבריו ושכרך כפול כן השמים.

תשובה

מה שבארנו⁵ אנחנו הוא הנכון בלי ספק לפי שהדברים ל"ם אינם זולתי בארוסה קטנה שנתארסה לאחר מיתת אביה לא בארוסה דעלמא לפי שאם היתה שאלת רב חסדא על ארוסה דעלמא למה אמר מי שמיע לך מיני' דרב יהודה ארוסה יש לה מזונות או אין לה מזונות הלא זה הדין מבואר במשנה הגיע זמן ולא נשאו אוכלות משלו והרי כל ארוסה אין לה מזונות אלא אחר עבור י"ב חדש או ל' יום מהתביעה. אמנם מה שזכרתם על רבי' יצחק ז"ל בזה המקום הוא זולת מה שאמרנו⁶ בלי ספק והוא דבר בלתי צודק. אמנם לא ידעתי אם אמר זה ר' יצחק ז"ל או לא. וזה שאנחנו חלקנו עליו⁷ בקצת מקומות כמו ל' מקום או יותר מה שתפס עליו תלמידו רבי' יוסף הלוי ז"ל בשבועות ובבבא⁸ וקצתם אנחנו הערנו עליהם ומצאתי קצתם נכשל בהם רבינו חננאל ז"ל כמותו וכבר עשינו קונדרסין באותם המקומות אמנם עדיין לא יצאו לתכלית הפעולה כמו שלא הרחיב הזמן לבאר מה שעשינוהו מפ' הלכות קשות שבכל התלמוד ולא לבאר הלכות אשר עשינו אותם מהירושלמי⁹ על דרך מה שעשה הרב אלו ההלכות מהבבלי לא מצינו פנאי לבארם ובדרך כלל נוסח

7. וכו': כך פ'ן; כ"א וכן.
 8. נשאו: פ'ן נישאו.
 9. במי: כך פ'ן; כ"א במא.
 10. שיש: במלה זו, הכתובה כ" custos, נפסקת הת' בכ"א; מכאן ואילך מובאת הת' לפי פ'ן.
 4. הט"ו.
 5. מה שבארנו וכו': כן פירש הר"ר שמואל הנגיד, הובא פירושו בה"ה שם ובר"ן לרי"ף כתובות פ"ד סי' רנ"ג ד"ה וקא פסקי רבנן ובשטה מקובצת כתובות נ"ג ב' וכן הובא שם בשם לקוטי הגאונים שגם ר"ח ור' שמואל בן חסני פסקו כן והובאה שם ת' רב האי גאון דפסק כלישנא בתרא. 6. הוא זולת מה שאמרנו: כלו' הוא מתנגד באמת למה שפירש הוא (הרמב"ם). 7. זה שאנחנו חלקנו עליו וכו': ע"י אוצר הספרים לבן יעקב א' 362 עם הערת רמ"ש. עפנשטיין עמ' 13 הע' 3 ועמ' 30 הע' 2 הביא מקצת דברי התשובה וע"י הקדמת רבינו לסי' זרעים שכתב שם על הרי"ף ואין תפישה עליו בהם אלא בהלכות מעטות לא יגיעו עד עשר בשום פנים. וע"י ת' רי"ז. 8. לבאר הלכות וכו' מהירושלמי: ע"י פ' המשניות לתמיד רפ"ה והקדמת המעתיק לפי המשניות סדר זרעים. שה"ג ח"ב סי' ר"ג. איר החיים לר"ח ע' 549 כ"י ט'. עפנשטיין ס.ס. פוננסקי בהקדם שנה ב' 42 ועוד. פ'ן.] וע"י ליברמן, הלכות הירושלמי.

זאת ההלכה אצלנו כך הוא א"ל רב קסדא לרב יוסף מי שמיע לך מיניה דרב יהודה ארוסה יש לה מזונות וא"ל משמע לא שמיע לי מסברא לית לה⁹ כיון דלא קים ליה בגווה לא שדי זוזי בכדי א"ל אי משמע לא שמיע לך מסברא אית לה⁹ דכיון דאירסה לא ניחא ליה דתתנוול דהא לית לה מזוני מאחין, וקא פסקי רבנן כהאי לישנא בתרא, בעו מיניה מרב ששת וכו' וזאת היא הנוסחא האמתית ומסכמת למה שאמר בחבור וקצת נוסחאות כתוב בהן וקא פסקי רבוואתא כי האי לישנא בתרא וה"מ לאחר י"ב חדש ואין כתוב בהן דהא לית ליה מזוני מאחין וכל זה טעות הוא. והקרוב אצלי שבוה המקום לא טעה רבי' יצחק בשום פנים אמנם זאת הטעות וה"מ לאחר י"ב חדש היא הגהת מי שאינו מבין נכנסה בנוסח ההלכות. וכתב משה.

רנב

שאלה

יבאר לנו כבודך מה שזכרתו בהלכות חמץ ומצה בפ"א בהלכה ה' של אצל הבננו אותה ואנחנו מספקין בה שמא טעות סופר חמץ שנתערב בדבר אחר בפסח בין במינו בין שלא במינו הרי זה אסור² בכל שהוא וחמץ של ישראל שעבר עליו <הפסח> אע"פ שהוא אסור בהנאה אם נתערב בין במינו בין שלא במינו הרי זה מותר לאכלו אחר הפסח שלא קנסו ואסרו אלא חמץ עצמו³ אבל התערבות מותר באכילה לאחר הפסח. ואם הנוסחא אמתית⁴ תבאר לנו. וג"כ ההלכה הי' ממנו שמא יטעה בין ה' לו' הנוסחא בהלכות רב אלפסי⁵ שמא יטעה בין ה' לו' תבאר לנו הנוסחא האמתית. וגם כן בפ"ד מהם בהלכה ה' ישראל שהרהיין את חמצו אצל הגוי אם אמר לו אם לא הבאתי לך מעות מכאן ועד יום פלוני קנה חמץ זה מעכשיו הרי זה ברשות הגוי ואותו החמץ מותר לאחר הפסח והוא שיהי' זמן שקבע לו קודם הפסח. ואם לא אמר לו קנה מעכשיו נמצא אותו החמץ כאילו הוא פקדון אצל הגוי ואסור בהנאה לאחר הפסח זה הזמן אשר קבע לו קודם הפסח הוא אם לא הבאתי לך המעות או זולתו ומה ישאר שהרהינו אלא מכירה גמורה. וגם מה שבא¹ בחולין⁶ במאכלות

9. [מסברא לית לה וכו' מסברא אית לה: לפנינו הגי' להפך. וכגו' רבינו גרס גם הראב"ד בהשגת הרי"ף הנדפסת בתמת ישרים דף נ"ב ב' עיי"ש. פ"ן].

רנב. כ"א דף 5a; כל השאלה התחלת התשובה חסרות הובאו כאן לפי פ"ן ע"ו [כ"י סי' קצ"ט. התש' ע"ד שמא יטעה בין ה' לו' הובאה במ' דף ב' ע"ב = ק סי' רמ"ט ובכ"מ ה' חמץ ומצה פ"א ה"ט ובשורת ה"ר לו' ח' חביב סי' קל"א (ח"ב דף מ' ב'). מקצת השאלה על הפתילות של חלב בכ"ב סי' ל'. פ"ן].

1. [וגם מה שבא: בכ"ב איתא: ילמדנו רבינו במה שכתב בפ"ח מה' מאכלות אסורות ח"ל יש ב' פתילות... שהבשר חופה אותו (ע"כ שם)].
1. [וגם מה שבא: בכ"ב איתא: ילמדנו רבינו במה שכתב בפ"ח מה' מאכלות אסורות ח"ל יש ב' פתילות... שהבשר חופה אותו (ע"כ שם)].
2. הרי זה אסור: לפני' אסור בכל שהוא.
3. אלא חמץ עצמו: לפני' בחמץ עצמו.
4. ואם הנוסחא אמתית וכו': חסרה התשובה לשאלה זו.
5. בהלכות רב אלפסי: פ"ק דפסחים סי' תש"ז.
6. בחולין: דף צ"ג א'.

ספר

שירת ישראל

(כתאב אלמחאצרה ואלמזאכרה)

לר' משה בן יעקב אבן עזרא

מתרגם לעברית עם מבוא והערות

מאת

בן-ציון הלפר

מורה השפות השמיות בדרופסי קוליני, פילדלפיה

ליפסיה תרפ"ד

הוצאת אברהם יוסף שטיבל

יוצא לאור בשותף עם

"מצחק"

הוצאת ספרים ירושלים

ירושלים, תשכ"ז

„נתוח המאמר יותר חשוב מן המאמר בעצמו“. ובמאמרי הנקרא, ערוגת הכושם' מצאתי לנחוץ להביא אחדים מן הדברים הללו ולרמוז עליהם ולהוכיח את אמתותם.

ובשנים האחרונות של הדור ההוא קמה קבוצה אחרת של משוררים שהלכו בדרכם של אלו שקדמום וחקו את מעשיהם. לפעמים הצליחו להתקדם יותר בארינת השירים ונעם דבריהם ותקף כגנותיהם וצחות מליצותיהם. הזקן שבחבורה והמעולה שבהם היה ר' יצחק אבן גיאת ז"ל מאליסנה, עיר השירה, שהיה שם המוציא והמביא. הוא היה מעין המליצה ומקור הצחות, מושל במכמני השפה העברית ומולך על הלשון הסורסית. הוא כתב מאמרי מליצה וחבר שירים בהירים. בחכה רבה הלל את חכמי זמנו וקונן את מנהיגי בני דורו. יש לו הרבה חבורים בהלכה ובלשון, ולא שקט עד שברר ולבן כמעט כל דבר. הוא הרבה לחבר יותר מאלה שקדמוהו דברי מוסר ותפלות, שירי תהלה וקינות; אבל לא כתב הרבה שירים שקולים משום שידיעותיו בחכמת בני ערב היו מועטות. הוא השתמש במלים נעימות שכונתן פשוטה. שיריו נקראים ונמסרים מאיש לאיש. וקצת ספריו שהנם בידי הם כספה מן ימיו והמעט שאצלי הוא כשביב מאשו. הוא מת בקורטובה שנת תתמ"ט למספרנו, ונקבר באליסנה.

ובין בני דורו וחבריו של ר' יצחק אבן גיאת היו ר' שמואל בן חנניה ז"ל, אדם נפלא ואציל. הוא היה חסיד במדותיו ופרוש מתענוגי העולם הזה ובקי בהלכה; הוא הצמין יותר מר' יצחק במאמרי מליצה ואגרות ושירים שקולים; ידיו רב לו בספרות וברברי הימים. גם ר' יצחק בן ברוך הקורטובי ז"ל. הוא היה מלומד גדול בחכמות השונות ובקי בהלכה ובלמודים הטבעיים. נוסף לזה היה משורר ומליץ נשגב. הוא שרת את הממשלה העבאדית¹ בידיעותיו המרובות בחכמת המבע ובחכמת הכוכבים. מעלתו היתה רמה מאד ותהלתו מלאה הארץ ההיא. הוא מת בנרנדה בשנת תתנ"ד, ונקבר בקורטובה. אז חי ר' יצחק בן ראובן הברגלוני ז"ל,

¹ ממשלה זו נוסדה בספרד בשנת 1023, עלידי אבו אלקאסם מחמר, ונמשכה עד 1091. השפעתה היתה מרובה מאד.

שהיה מחכמי ההלכה היותר מעולים. הוא הצליח לבחר את הדברים המצוינים שבספרי הנבואה ולהכניסם לדברי התפלה. לדור ההוא שייך גם הרב המצוין ר' יצחק פאסי, ישכין האלהים את נשמתו בנן ערן וימתיק רנבי עפרו. הוא היה בעל רנש דתי חזק, שאי-אפשר למצוא דוגמתו, ובעל שכל בהיר, שאין משלו. חכמתו היתה עמוקה ואין דומה לה, ועמו מהיר עד שאי-אפשר להתחרות עמו. אבל הוא לא חבר שום דבר על דרך השיר, ולפיכך איני מונה אותו בין המשוררים חכמי ההלכה. בני דורם של כל אלו היו אבן סלמאן בן מהאנר ואבן אלפתח בן אנהאר; שניהם היו מאשביליה, והיו משוררים ובקיאים בכל סניפי החכמה השונים. הם היו גם כן ממשפחות אצילות המפורסמות בכל הארץ.

ובין האנשים המקמצים בדבריהם היה אבן זכריא יחיי: בן בלעם ממולידה (אחר-כך נר באשביליה), החכם ששמר על ידיעותיו וזכר אותן, והתמכר להלכה באחרית ימיו. הוא חבר פרושים מעולים ובאורים מצוינים הנמצאים בידי הקהל. הוא הצליח לבור את הבר מן התבן, למצוא את הנרעין ולזרוק את הקליפה, להוציא את התמצית היפה שבכל דבר ולהסיר את הפסולת, וקצר את הענינים שמספרם רב. אבל היה בעל חמה וכעס שהשחית את טבעו הפילוסופי ואת שווי מזונו. אף איש אחד לא נמלם משחיתותו ומהתנפלויותיו. הוא היה מפרסם באפן גם את השקפותיו הרעות שחשב על איש, כמו שיתברר למי שיעיין בחבוריו. אני תארתי אותו בתור איש שידיעותיו שמורות כמוחו והוא זוכר אותן, משום שיש הברל בין שמירה לזכרון. השמירה היא כשאדם יודע את הדברים ששמע והם דבוקים תמיד בנפשו ולא ישקחו לעולם, כמו שכתוב בתורה²: „ושמרתם ועשיתם“. אולם הזכרון נופל על דברים שנשתכחו קודם לכן ואחר-כך נזכרו, ולפיכך תלוי הוא בדבר אחר, כמו שכתוב³: „וראיתם אתו וזכרתם“. וכבר נאמר: „מי ששמירתו מעולה יוכל לשוות לנגד עיניו את שם כל דבר ומהותו, ומי שיש לו זכרון טוב יוכל לשוות לנגד עיניו את צורת הדבר

1 כלומר יהודה. אבן בלעאם זה ידוע עתה בתור אחד מסבארי המקרא היותר מעולים.
2 דברים, ד', ו'.
3 במדבר, ט"ו, ל"ט.

ספר הקבלה

לר' אברהם אבן דאוד הלוי

יוצא לאור על-פי כתיב-יד עם חלופי נוסחאות
בצרוף לתרגום והערות ומבוא בשפה האנגלית

מאת

גרשון דוד כהן

פילאדלפיה

החברה היהודית להוצאת ספרים אשר באמריקה

תשכ"ז

ורביעי רב יצחק בר' ראובן אלברגלוני שבא מברגלונא עד מדינת דאניה. והיא בישובה היתה חזקה בים והיתה בה קהלה קדושה וגדולה בעושר ומעשים טובים. וכבדו ר' יצחק זה ונשאוהו ונתחתן לאבן לכתוש מגדולי דאניה. וישב שם ושפט את ישראל עד יום מותו. ופייטן היה וחבר אזהרות וחבר פירוש לפרקים ממסכת כתובות ופירוש ממסכת עירובין המעידים על חכמתו ותבונתו.

ועוד גדול מכלם רב יצחק בר' יעקב בן אלפאסי מקלעה חמאד ותלמידו של ר' נסים בר' יעקב ותלמידו של ר' חננאל. הלשינו בו בארצו אלעגאב בן אלכלפא וחיים בנו עד שברח ונכנס בספרד בשנת דתתמ"ח. וכבדו ונשאו ר' יוסף הנשיא בר' מאיר בן מהאגיר. ונכנס למדינת קורטובה ועמד שם מעט. ואחר כך הלך למדינת אליסאנה ועמד שם עד יום מותו. ונפטר בניסן שנת דתתס"ג והוא כבן צ' שנה.

והעמיד תלמידים הרבה ויצא טבעו בכל העולם. וחבר הלכות כמו תלמוד קטן. ומימות רב האי לא נמצא כמוהו בחכמה.

- 248 הפ ורביעי] אלר והרביעי ק > ד הרביעי | רב] פ ר' ק ורבי | ל בר | ת אלברגלוני] ה אלברגלוני א ברצלוני פק אלברצלוני | ת בא | ת מברגלונא] ה מברגילונה אפק מברצלונה | ת למדינת |
- 249 פק דיניאה | ת היתה בישובה | ת וחזקה | והיתה] ת והיה | בה] ה > | ת גדולה וקדושה | וגדולה] ק > |
- 250 את וכמעשים | וכבדו] ת ~ הרב | יצחק] פק ~ הרב | זה] ה > ק הזה | ה ונשאו] ונתחתן] פק > | לאבן] ת לבן |
- 251 הפ לכתוש] א בתוש ק לכתוש ד אלכתוש לר אל לכתוש | מגדולי] ק מגדל | את דאניה] ה דיניאה פ דיניאה ק דיניאה | וישב] ה ושב | את ישראל] אלר את העיר ד אותם | יום מותו] ה עולם |
- 252 וחבר פירוש] א ופירושים ה ופירוש | ת כפרקים | ופירוש ממסכת עירובין] ת > | ממסכת] ק מס' | המעידים] ת מעיד | ותבונתו] ק ותכונתו |
- 253 ועוד גדול] ל ועמד וגדל | ה ר' יצחק | בר' יעקב] ק > | בן] אה > | אלפאסי] אהק אלפסי ה ~ ז"ל מ ~ זצ"ל | ת מן קלעה | חמאד] א חמד ה מחמד (!) פ חמאר |
- 255 ותלמידו] דר ותלמידם ל ותלמידים | של] ת ~ הרב | נסים בר' יעקב — של ר' ה > | ל בר | ותלמידו² — חננאל] א ~ היה ת ורבינו חננאל היה | פק הלשינו] את והלשינו ה השליט |
- 256 בארצו] דל בארצן ל ~ ר' יוסף הנשיא (!) | אלעגאב בן אלכלפא] א אלפט בן אלעגאב (?) ק אלעגאב בן אלכלפא ת כלפה > ר כלפי > בן אלעגאב |
- 257 ד' תתמ"ח—בניסן שנת (259) ה > | פ מהאגיר] א מהאגר ק מהגאר ת שרתמיקש | ת קרטבה | מעט-ועמד שם (259) פ > | לר אליסאנה] א אליסנה קד אליסנה |
- 259 ותו] בגליון ק (ככ"י סופר אחר) ~ וכימיו היה רש"י ז"ל בצרפת ונפטר בשנת תתמ"ה שתי שנים אחריו] | שנת] ק בשנת | דתתס"ג] א דתתצ"ג ק ד' תתס (!) ק תתס"ג |
- 260 קת והוא העמיד | טבעו] ל > |
- 261 ל קטון | לר כמותו | בחכמה] ק > |

chapters of the tractate of Ketubot and a commentary on the tractate of Eru-
bin, all of which testify to his scholarship and acute mind.

- 380 By far the greatest of them all was R. Isaac b. R. Jacob b. al-Fasi of Qal'at Ḥammad, a disciple of R. Nissim b. R. Jacob and of R. Hananel. When he was denounced in his native country by al-'Ajab b. al-Khalfa and the latter's son Ḥayyim, he went into exile in 4848 and came to Spain, where R. Joseph the Nasi b. R. Meir b. Muhajir received him with honor
- 385 and provided for him. [At first] he went to the city of Cordova, where he remained for a while, and from there he went to the city of Lucena, where he remained until the day of his death. He passed away in Nisan, 4863 at about the age of ninety, after having raised many disciples and having gained world-wide recognition. He composed a code in the form of an abridged
- 390 Talmud. Ever since the days of R. Hai there has been no one who could match him in scholarship.
- 378 *Ketubot*: Cf. S.J.L. Rapoport, "Toledot R. Hai," *Toledot* (Warsaw, 1913), I, 182 n. 23; S. Assaf, "Ancient Book Lists" [in Hebrew], *Kirjath Sepher*, XVIII (1941-42), 281 to n. 15.
- 379 *Scholarship and acute mind*: For similar characterizations, cf. Moses ibn Ezra, *op. cit.* pp. 72 f.; al-Harizi, *Tahkemoni* (ed. Toporowsky), pp. 44 f. (= Schirmann, *Ha-Shirah ha-Ibrit*, II, 111 f.).
- 380 *By far the greatest*: This view is shared by Moses ibn Ezra, *op. cit.*, p. 73. *R. Isaac b. R. Jacob b. al-Fasi of Qal'at Ḥammad*: For the latest discussion of his life and work, cf. Baron, *SRH*, VI, 84 f. Since there is no direct evidence that he ever spent any time in Fez, al-Fasi was probably his family name and Qal'at Ḥammad his birthplace; cf. B. Benedikt, "Notes on the Biography of R. Isaac Alfasi" [in Hebrew], *Kirjath Sepher*, XXVI (1950-51), 119 f.
- 381 *A disciple of R. Nissim... and R. Hananel*: This statement has been seriously questioned by modern scholarship; cf. S.J.L. Rapoport, *op. cit.* II, 22, 32 (= "Toledot R. Hananel," nn. 11, 20); II, 95 (= "Toledot R. Nissim," n. 18); B. Benedikt's review in *Kirjath Sepher*, XXV (1949-50), 170; Hirschberg's introduction to Nissim b. Jacob ibn Shahin, *op. cit.*, p. 32. The statement, however, is in consonance with Ibn Daud's contention that the status of talmudic scholarship in Qal'at Ḥammad was not very high; cf. above, lines 283 f. and note to line 286.
- 382-383 *Al-'Ajab b. al-Khalfa and... Ḥayyim*: As far as I am aware, no further information is available on this incident or on the persons involved.
- 384 *R. Joseph the Nasi b. R. Meir b. Muhajir*: The Ibn Muhajir family is well known as one of the noble Jewish families of Andalus; cf. J. Schirmann, "Poets Contemporary with Mose ibn Ezra and Yehuda Hallevi" [in Hebrew], *Studies of the Research Institute for Hebrew Poetry in Jerusalem*, VI (1945), p. 344, s.v. Ibn al-Muhajir. However, as Schirmann indicates, *ibid.*, p. 260 and IV (1938), 278, the name Shortmeqash in the MSS of *SHQ* may either be an alternate cognomen or an error. For another person named Shortmeqash, possibly R. Joseph's brother, cf. Epilogue. 153-154.
- 389 *An abridged Talmud*: On the age of this characterization, cf. Baron, *SRH*, VI, 368 n. 96. ←
- 390 *Ever since the days of R. Hai etc.*: Cf. VI.181 f.

שלחן הטהור

ועליו

צדה לדרך

מזון ושובע ישביע לנפש השוקקה לדעת הנהגת העולם. והיסודות והגלגלים. וסיבובם. וקביעותם. ובריאת האדם ומזניו ותועלותיהם. והנהגת בריאותו מיום הולדו וכל ימי חלדו. ומשפטיו ע"פ התורה והמצוה בכל פרטיהם. בדיני תול שבת ויו"ט. וחובת הלכות בעשרה פרקים לעשרת ימי תשובה. ודיני איסור היתר. והלכות אישות. ומלין נשנבים ידבר מן הנשמה והשארותיה. ועולם הנשמות. ובביאת המשיח ותחית המתים ועוה"ב:

חובר ספר מן קמ"א

רבינו מנחם בן הקדוש ר' אהרן בן זרח זצ"ל

אשר נשאר הוא לבדו בכל בית אביו בנירוש והריגת צרפת שהיה בשנת פ"ה לאקף הששי. ותיה תלמיד רבינו יהודא בן הרא"ש ז"ל ורבינו יהושע בן שעי"ב ז"ל. ובשנת ק"ז היה רב באלקעה ואח"כ היה רב בסוליסולה ונתבקש כישיבה של בעלה בשנת קל"ד ובחיבורו הלן הראה גדולתו בתורה ותכנה. והרבה פוסקים טביאים דבריו. וליוקר מצויאיתו נדפס. בתוצאות הרץ נפתלי הערץ הערצאנ פניעשוויעו נ"י

ווארשא

בדפוס ר' חיים קעלמער נ"י

לפ"ק

תר"מ

שנת

הקדמה

ג.

סדר הא' נמטת המחוייבות בזרעים כגלגל' תמנ' ערלה מעשרות הגמט' והגלות נזה וקראו סדר ארשי:
הסדר השני בזמני השנה ובמועדים ובמה שנחייב בהם וקראו סדר המועד:
הסדר השלישי בנשילת האסורות והמותרות ובדמים הגמט' בזה כינום ותליזה וקדושין וניכין
ישואין וקראו סדר נשים:

הסדר הרביעי במשפטים שבין אדם לחבירו ובלוזה אליהם וקראו סדר מיקון:

הסדר החמישי בקרבנות ובמשפטיהם וקראו סדר קדשים:

הסדר השישי בטהרות ובהפסס ובלוזה אליהם וקראו סדר טהרות:

וכל סדר מהם חלק לחלק ידועים וקראם בשמם לכל אחד ואחד כפי הנאות מסכת פלונית . וכל מסכתא
חלקים ידועים כל אחד לזמנו וקראם פרקים. והסדרים כמו המסכתות וזמן הפרקים כלם כחד נעש.
על סדר נכון ופעם נכון כמו שביאר מהם המהגר הגדול הרמב"ם ז"ל . ופעם זה החבור בשמ' ג' אלפים
והשע' מאות ומ"ט לבריאה' עולם שהיה שנה חמש מאות שנה למנין שפרות שהוא החלת ממלכת אלכסנדר היוני והוא
שנה ק"ב לחרנן בית דהשן . שהיה החורבן בעוטותיו בשנה שלש אלפים ושמנה מאות עשרים ושמנה
לבריאה' עולם . ור' חייא ור' הושעיה הכרו ברייזות ומספחות והם עיקריהם. והיו אלה תלמידי רבינו הקדוש .
[המנקדים האחרונים הארזיכו למעניהם מי ומי המה מהברי ומסדרי החבורים האלו]. ורב חנר מכילתא ספרה
ובפרי רבי יוחנן שהוא ראש וחסלת האמוראים חנר הירושלמי בהמשה סדרים כי לא מאלו נבדר פהרות ירושלמי
זלתי במסכת נדה וחבר מאחים שנה בקרובל אחר החורבן. ורבה [כונתו על ר' הושעיה רבה] חנר הרבות בראשיה
רבה וחבריהם ורב ור' יוחנן ושמואל ורש לקים ראשי האמוראים. ורב אשי גדול ליאדים וחכם גדול וקרבן למלך
פרס . ולאחר חז"ל מימות משה ועד ר' לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד . וכן אמרו מימות רבי ועד רב אשי לא
מצינו תורה וגדולה במקום אחד. ובראותו גם הוא כי אלה יד עם הקדש ורבו הארות בכל דור ודור והתורה אלה
וכלה חנר כל דברי המפרשים והמדקקים במשניות שהנר רבינו הקדוש . ומאלו לו נבדר ארשים חנר למסכת
ברכות ולסדר מועד כולו לבד מסכת שקלים. ולסדר נשים. גם לא נבדר דבר במסכת עדיה ואבות מסדר מיקון ולא
במסכת מדות וקנים מסדר קדשים ולא נבדר טהרות זלתי מסכת נדה . ורב אשי עשה מהדורא קמא ומהדורא
בחרא . ר"ל שעשה שחי טוטהוזה מהם כמו מהנר שמהנר וחזר ושוה בהבנו ומתקנו ומקלרו במקומות והארץ
כאשר העיר ה' רוחו והוא היה ראש בבורא כששים שנה ונפטר בשנת ד' אלפים ומאה ושמנים ושבועה לבריאה' כי
באנרר רב שרירא גלון כחוב שמת בשנת תשל"ח שהתחיל בשנת ג' אלפים תמ"ט ליצירה שהוא מלכות אלכסנדר
כי בשנת מ"ה לבנין הבית התחיל מלכות של אלכסנדר . ולא חתמו ולא סיימו וסיימו מרימר ומר בר רב אשי נט .
ומאו ועד עתה קבלוהו וקיימוהו היהודים בכל עריהם כי היה חבורו מאת ה' יחברך וכחב צו באר המשנה
ודקדוקיה ומהדברים שנחדשו לתנאים ולאמוראים שעברו עם כל מוסר ודרך ארץ שכתב שם שיליה הפה לספר
זכן כתב צו אגדות ומעשים זרים מן המורגש והמתכל בהבטה ראשונה . והסתוס מהם עשה כאשר עשו הקדמונים
שהסחירו ואמרו בדרך משל . ואפי' הדברים הבבטיים כי היו קוראים לחומר אשה ולצרה זכר . כי אין דעת כל
אדם סובלת דברים הללו כל שכן הדעות השכליות שהם למעלה מן הטבע . ואין ספק כי הדברים אמה ויציב ואין
להאשים זלתי שכלנו ההסר שאיט משיג דברי חז"ל כהויתם . וזמן שאמרו על דברי תורת משה רבינו ע"ה כן
גאמר על דברי המפרשים דבריו מפי הקבלה ועל המעשים שכתבו אשמים חכמים וידועים אששי השם אשר מעולם
כי אמרו חז"ל כי לא דבר רק הוא מכס ואם האזירק הוא מזד מעוס שכלנו לא רק הוא מזד התורה התמימה .
יכן אמי אומר שאם לא נוכל להבין דברי הקדמונים לא דבר רק הוא מהם זלתי מזד שכלנו ואין להסוד צו חכמים
ובשרים . ואחר חנר זה ר"ל חנר הבבלי לא חנרו בלתי חבורים מהגאונים שהיו אחר רבנן סבוראי שהיו אחר
האמוראים . וכן נמלא כחוב נספר להראש"ד מרכז המחלוקים קדמונים מבטן מי יאל ועיין בהקדמת ספר ה' .
ר' שמעון ו' קיירא שלא נסמך לגאון אצל חנר הלכות גדולות בשנה ד' אלפים ותשע מאות ואחד ליצירה . ורב
יהודאי גלון חנר הלכות פסוקות ומאור עינים היה ונפטר שנה ארבעת אלפים תקכ"ג . ורב אחא משבחתא חנר
השאלחות והם נבדר הפרשיות והם כתב פסקין בכל פרשה כפי המקום . ומהם בלא קנה הלכות המורות ובלבין
ערב ולא נבדר המסכתא . ואהיהה חנר רבינו יצחק אלפסי שהיה מק"לשת אחמ"ד ובא לספרד שנה ד' אלפים
תתק"ח

הקדמה

התמ"ח ועמד מעט בקר"סכה והלך למדינת אל"נה שהיא סמוכה לקר"סכה י"ב פרסאות והיתה העיר סלה מיהודים וקבלנו שהיו משאריה גלח ירושלים שחישבו שם וננו העיר וישב שם רבינו יצחק והגב האבות בקוצר חלהא סדרי ודומה לגמ' זעירא. ומימות רבינו האי לא קם כמוהו והתפור חזרו בקצוי האדמה ואמר עליו רבינו יצחק בעל ההוספות שילאה בן אדם לחבר חבור כמוהו זלתי ששכינה היתה שורה עליו. וחי כחשעים שנה ונשאר בעת ארבעת אלפים תתפ"ג. והעמיד תלמידים הרבה ומגדולי תלמידיו הר' יוסף בן מנשה. ואחריו קם הרמב"ם בקר"סכה והלך למגרים ועמד שם בכבוד גדול עם מלך אל ק"הרא הנקרא שולד"ן והכס גדול היה ככל חכמה יזיח ונברה ידו בגמ' ולשונו בלחות לשון הקדש ובלשון הערב והוא חנר בכתובותו פירש למסיוח ששה סדרים וקראן ספר המאור. ומי שלא ראה הקדמתו לפדריס לא ראה מאורות מימיו ובהקדמה שהקדים לזערים כפרס ובסדר סהרות חנר חבור בלשון ערב. ואחרי כן מדנה רוחו ואורו וכחב וחבר ספר קראו משנה תורה וביאר שם כל העולה הלכה מששה סדרים בדברים הנהגים בזמן הזה ובדברים שהיו עוביין בזמן הבית בזכרים ככל הדברים הדומים להם ובמהרות וכיוצא בו דבר מכל הכתוב בגמ' איש לא נעדר. ומי ששקד בסדרי הגמרא והראיה סדרו בספרים ידע אשר ערך ומיקן הלכותיו ופרקיו בלאוין ובמלות ובכתוב ובמה שכלל בשפה אחת מפרקיו יודע כחו בגמ' כמה היה גדול ומי יוכל לבא עד חכמתו ומי ישיג נחות לשונו בעברי קצר הבנין ורחב הענין וההפסדו ספריו ככל נפוצה הגלות. וכן חנר פרושים בגמ' בלשון ערב ולא נחפסו ממעט עסק הבאים אחריו בבבלי וכן חנר בשאר ההכמות ספרים אין קץ ובפרט בכפרי הרפואה ובימיו הושיע למה מדינת וארצות כל הקהלות שהיו שם בגלות ובכתבו ונחמתי העמיד בלמונה כמה קהלות מישראל. והוא היה הסיד גדול נוסף על חכמתו ומדיב בעל חכמה ועיני ראו לזקן אחד שמו ר' יצחק ארופ"ם שספר לי בשם אביו שעמד עם רמב"ם במגרים ימים רבים. מהגדלות והמעלות והסדר שהיה מנהיג החכם החבר יבא שלום על משכבו. ואחריו היה רבינו מאיר הלוי שגא מבורג"ש ומישב פה בפוליסו"לה והיום יש פה בפוליסו"לה מנחמו בנחמו והוא היה חכם גדול בגמ' וחנר פירושים ברוב הגמ' ארוכים ורחבים כפסק הלכה בקשיות וחירוני ועשה מהדורא ארוכה ומהדורא קלרה. ובזמנו וכן קדם לזה לא היו לומדים בדרך הזאת זלתי הלכות רבינו אלפסי. ורבינו מאיר הלוי נפטר בתג המלח שנת חמשת אלפים וארבע ליזירה. ואחריו בא רבינו יונה מגירונ"ה והכס גדול ובקי בגמ' היה וחנר חידושין על הלכות רבינו אלפסי וכתב בהם דעת התוספות והאיר חידושין וקדוקין רבים משכלו הך עד הנה דברנו בארץ צבל ובארץ המערב. אבל בארץ ארפת היו מקדם בעלי תורה ודס חוקה בגמ'. וקדם זמן רבינו שלמה החייר הגדול מעיר פרו"יש היו לומדים בפירושי רבי גרשום מאור הגולה והיו ארוכים מאד. ושפרה רוח הקדש על רבינו שלמה ונברה ידו בגמ' וחנר פירושים על הבבלי בלשון אה וקצר אשר לפניו לא קם כמוהו ולאמלא הוא משחמה דרך הבבלי מישראל. והחזיקו על ידו מינו מנחי בניהו רבינו יעקב מרומ"ני שהיו עיר שלש פרסאות מסרו"יש והוא מכוה רבינו חס וחנר ספר קראו ספר הישר אשר לא יטולה כחם אופיר. ורבינו שמואל שפירש בבא בתרא. ורבינו יצחק בן אחותו של רבינו חס הגודע בעל התוספות אשר למד ולימד בשינה. כי העידו לי רבותי הארפתים בשם רבותם כי טדע ונחפרסם שהיו לומדים לפניו ס' רבנים שכל א' מהם היה שומע ההלכה שהיה מגיד גם היה לומד כל אחד לבדו מסכתא שלא היה לומד חכרו והיו חוזרים על פה ולא היה מגיד רבינו יצחק הלכה שלא היה בפיהם בין כלם כל הגמ' בין עיניהם כלהה הגדה עד שנהבירו להם כל ספיקות שבגמ'. וכל הלכה ומאמר הוא או אמורא שגראה הפך אף כחירה במקום אחר ישב והקן על אופנו כאשר מבוחר לכל מי שראה תוספותם ושאלותם ותשובותם ופירושים וההשנות שהשיגו על זקם רבינו שלמה. ואחריהם כמה חכמים בקואים וגדולים בגמ' בצרפת ואשכנז אין מספר ובסנחם של רבינו שלמה וניניו למדו גמ' ולומדים בכל המקומות ששמענו וידענו שלומדין הבבלי והס הסנה היתקה והקרבנה ובשנה חמשת אלפים תשס"ה והמשה העיר ה' אח רוח הר' אשר בן ה"ר יחיאל לגאה מאשכנז הוא ובניו ובני ביתו לגור בפוליסו"לה וישב שם והרבין תורה ברבים והעמיד תלמידים הרבה ועל ידו החזיקו למדי הבבלי ועשה חבור הפסקים על דרך האלפסי והוסף בהם דברי התוספות ומדעות בעלי החידושים כרבינו מאיר הלוי והרמב"ן ורבינו יונה וה"ר אברהם שהדשו חידושים אחר בעלי התוספות. גם חנר פירשה וקצר תוכפו רבינו שמשון משנ"ן שהיה זלימד מובהק מרבינו יצחק בעל התוספות והוסף בהם דקדוקין ופירושין משאר המחשין

הקדמה

לחזות ולחבר, יש אשר יגבר החשק הזה על לבו עד שיראה כחושק חיוצא מדרך הצניעות המוסר בחסרו סמח הכשת מעל פניו לבחון האמת בענין שנאמר ואיכרת בעדותך גבר מלכים ולא אבוש ויש רבו לדבר הזה כנסת שהיה משה ססיר מעל פניו כבואו לדבר עם אוהיו לקבל והרי החזק וקרני הכבוד מלפני מלך הכבוד ישתבח שמו ועל הענין הזה היו מכותיו המסדרים והקדושים ול' כאותה שאמר רבינו הקדוש ילדות היתה כי העצתי פני בנות הבבלי אע"פ שהיה ידוע במדת העצה ורב אחדו כי היה רב ששת היה מודר ליה בבדיחותא ואמר רב פפא כל כי האי מילתא נימא איניש קמיה רביה ולא לשחקו דכתיב אם נבלת בהתגשא ואם וסות יד לפת' ואסור עוד מנין לתלמידי הושב לפני רבו ורואה וכות לעני הוכת לעשיר מניין שלא ישחקו תל' מדבר שקר תרחק זה המנהג נהג כל הכפי העולם כמו שכתב החכם הסורה אבן גנא"ח בחשיבו על הסורה הגדול בעל הדקדוק רבי יודיה ול' הוכיר דברי הפילוסוף שחשיב על רבו ואמר רב לאסת עם אמלפון וסגידים אורבנו אך האמת אורב יותר ואמר עוד אני לא באתי לנרע מעלת האיש הזה ולהשפילה אך להפליאה ולהגדילה כי כלנו משרי הכמות הניקט ומעשר תבנתו העניקו ומפרי פי שכלו אנטו לקסים ובזים דעתו אנתו שמים ודוא אשר פקח עיניו ולטרנו והעילנו וגרלנו והסכילנו ברכמה הזאת וכאשר לטרנו סמוי אנתו משיבים מברכו על דבריו ומכירים האלה ויותר מזה כל שיש להוסיף אני הצעיר אומר על רבינו הרב הגדול הסובח ר' יצחק ב"ר יעקב בעל הלכות הסכות אבן אלפס, ואינו צריך לחאריך בגדולתו ובחכמתו כי היא גלויה לכל בעלי עינים, כשמש בחצי השמים, וכנפי צדקתיו, כחבור הלכותיו, פרושות על הדותיו, ועל כל דורות הבאים אחריו, כי לא נגשה חברו יפה כמותו בתלמוד מאדו מיתמו וע"כ תובה עלינו בכל דבר נגבד ומפואר לכבודו ולפארו ולקדשו ולטהרו ולהלבינו ולבררו פני כתו, ולזאת חברתי הספר הזה וקראתיו

כאמר לחאיר עני תלמידים להסיר מסכשולי הספקות ומוקשי הספקות ושפתי הלכות הרב הגדול ול' כשרש לספר הזה ובה אני דורש ושואל והוקי ומעיר ומעדר פעם סוף ועוזר ופעם כמשיב ושובר והפירתי לו כענינים ופירתי משאר דברי החכמים הגדולים שראוי לידקק עליהם ולצרוף ולבחון דבריהם עם פירושי סקנת הלכות הסורות וראשי דברים שכתבתי לי כילדותי לזכרון למען השלים בזה הפעם האותוב היקר והיודי הנחמד אשר אלצני על זה ולא יכולתי להשיב פניו ואיני סקבל על להשיב כל מה שחננה הרב ול' כי יש להנחתו פעמים חלקים למחלוקות יש שהוא כבורה כן הספקות או מן הדברים שאינם נמצאים כי אם לעתים רחוקות ומלכר אלה יש עוד פעמים ואם הם סתומים והתוסים יבינם חכמים סתומים והנה פתחתי שער לגבוי לב לחזק מן הנמצא על מה שלא נמצא וללמד מן הכתוב על מה שלא כתוב וסמכתי לתרבי ר' אפרים ול' בענין הזה דברים לא מסודרים לא סתומים כי אם מסודרים ומפורשים והענין הובן מהם בעיני אסתויו על סקסו וכתבתיו על שמו וחלקתי הספר הזה לשני חלקים החלק האחד בסרי נוסים ונשים קראתיו בשם

הכאמר הגדול כעבור כי נקראו רני סמנות מקצוע גדול בתורה כאותה ששנינו א"ר ישמעאל הרוצה שיהבם יעסקו בדיני סמנות שאין מקצוע בתורה גדול מן שהן כענין תוכנו: והחלק השני בסדר מועד וחברתי אליו מסכת ברכות בתחילתו ומסכת שחיטת חולין בסופו קראתיו בשם הכאמר הקמן יען כי מועדי ה' בקראי קדש על פי קדוש החדש שהוא המאור הקמן והתאמתו בכל זה לעשות פני סוד הענינה הסדוקה מתולדות חיים אשר פגעו בו ויסגאנוי סתם הסורים בקשת בחצי הצהרת אשר סמכתי חרפני ולגלגני והקורות אשר סמכתי צנפוני ומלמלני והלב אשר קראתו והלאות והגיאות אין להחמיאו קדו מצותי אל החמיסות והעבנה וכאמת כי כל מה כשר הלש חסר ואין התמיסות בחלי ל' לבדו:

ואני קשבתו בוד העולם לכל מעתיק ספרי זה שיעתיק הפתיחה ואת עמו ולא ישליכנה אחרי ננו כמנהג מעתיקי הספרים בארצות האלה כעבור תהיה לי לעדה לנפדתי מן האשמה לפני כל קרא כספרי זה אולי יש אשר תמצעו מרדכיב פיו וטרנו החאריך לשוננו כבאורנו וגאנו להוכיח עלי חרפתי כאשר קצו בי יד שכלי ותבונתי וידינתי לכות כמו שאמרנו ול' בענין הזה כל חרשיא סבין וחרשיא דאורייתא כישין וכל פספסא כישין ופספסא דאורייתא סבין ואמר אדון מן החכמים לא תרשת תפאת על כי שרביא קצת מן הדברים הנכונים באשר לא תנית עד תכליתם ולאליה ישען תקותי ותוחלתי ומאתו עזרי ותועלתי לכל הפצי ומשאלתי והוא בחסדו הרבים יאיר עיני במאור תורתו כדכתיב נר לתלמי דבך ואור לתוכתי. וכתיב פנך האר בעבדך ולמדתי את חקך:

עלה כנס על ראש תר' נר סתלב היתד' :
 קיאר גבה לדגניה פן יצתה כראש היתד' :

פתיחת דרמב"ן בספר מלחמת ה

בית ויתד בית ויתד ובית ברלח וכן בסדר

וגר להבה גופון גישמן שלל ובינה יצדה פן :
 הם אונקה לנאם בגו נקמן כי הוא בקדקר סאבילה פן :

במה פסים וקרא.	שבתא וקרא	אסוד . והקרא	קפומי כקרא .
לאודתי קמה	אלה שללל רומי .	ועוקצו והתומי .	חשכא וקרא .
והוא די מן לאיפה .	עבד מלון פפה .	וקל דגד'ד' עלקא .	קעיצו וקמיקרא .
ועל ארבע חזן .	וכפה חילון .	רסו לה קרסון .	והלם פיה פתרא .
וקלתון עוהגי .	בראשון פגעוני .	בני גש וליני .	ותרא אף גלרא .
דהוא קרא סלקין .	מהשפיל די סהלקין	קנהה . תשליכין	להון יתב חוסרא .
ובדודין גרין .	הלא אחיה ערין	לארעא . וקשירין	לדום אסיס גקרא .
ועל גפי פוקבי .	קרין דשין תלוי .	ואסני זו אנפוי	קשקשא וקסיקרא .
ואף ארין יוקא .	והיב לה סקא .	הניא מן בושקא .	תקיא מן סרא .
ויסקא אסימוס .	פפוקבי על דימוס .	למיהב לן נימוס .	בסורא גו דקרא .
דלא לגבי עתיר .	לסקניא ותייר .	וגרא פיה יקוד .	באקרא וקרא .
וקל דגד'ד' יהי .	וקל דקסין יהי .	ושפע קרעוניה	קבשקרא וקרא .
וד אלשכח וכו' .	פאדוקמה סלכו .	לאסקא סלכו .	ושלקון ותייר .
וננה ישב הכל .	קרי לא יתחבל .	ולעולם יתקבל .	פתקשא וקרא .
קדם גלישה יסור .	דלא לגבי קסוד .	וכר גש דילמוד .	קרא וקרא .
והיחא וקשימא .	דסודה על קשקשא .	וסקניא אף קוסא .	קנוד אקרא .
ואשין לא ישב .	קדם עיקא יסב .	דלידוש לגבר סב .	וקליש גקרא .
דאיתחין קמא .	וקל חכים לקא .	קשלקתי וקרא פיה .	דמילקא וקרא .
ואן סני שריו .	ומלתא לא שני .	דסן סבי מהיו .	וקרא וקרא .
בשין סקרא בדין .	ובה גללן גרין .	באמתת אסדין .	וקשקרא קי קסרא .
סוקרין כל חפרין .	סחפור פר אלהין .	דאית פיה סגידין .	קלא דעיקא חקרא .
וסכיד אף גסוד .	לסמש קל סמיר .	וקליש קל סמיר .	וקלא קל סקרא .
ומספא די סקרא .	ומדולי תומא .	והוא בני ביתא	דשלקומ סקרא .
ואן על יתמער .	דעם סקין יתיר .	וליתויה נר	באשלקומ סקרא .
ואשירין על אסן .	דקבפה מן סקן	סמפון . וקשימין	לדודעא פקרא .
ועין אלמא סקני .	ומקרה אף וזיה .	לכן די לה יצוי .	וכמה לה סקרא .
וסקא תתגל לה .	פסקקרא דילה .	ובעגלא מיקלה	דבידוד על אקרא .

וּבְלִישׁ כָּל סְמִיר, / וְנִלְא כָּל סִתְרָא⁴¹,
 וְחִסְפָּא דִּי מַחְתָּא / וּמְרַנְגְלֵי תוּתָה⁴².
 וְהוּא בְּנֵי בֵּיתָא / דְּשִׁלּוּתָה סִתְרָא⁴³.
 וּמֵן עַל יְתִמְנָר⁴⁴, / דְּעָם סְפָרִין יְהִנָּר,
 וְלִיתוּהֵי נָנָר / בְּאִשְׁלָמוֹת סְדָרָא⁴⁵.
 וְאַפְרָן עַל אָמֵן⁴⁶ / רַבְרַבָּה מִן תַּמֵּן⁴⁷,
 מִתַּמֵּן וּמֵהֵימֵן / לְהוֹדְעָא פִּשְׂרָא⁴⁸.
 וְעִין אֱלֵהָא תְהוּי, / וְהִדְרָה אֶף וַיֵּה
 לְדִין דִּי לֵה שׁוּי, / וּמְנָה לֵה סְבָרָא⁴⁹.
 וְהֵיא תַתְּנָל לֵה / סְפַקְלָרְיָא דִּילֵה,
 וּבְעַנְלָה הֵיכְלָה / דְּבִיהוּד עַל אֲתָרָא⁵⁰.

הַקְדָּמָה לְסֵפֶר מְלַחְמוֹת ה' 1

בְּרֵאשִׁית רְחִישַׁת הַמַּחְשָׁבָה / בְּתַחֲלַת אַרְשַׁת הַשְּׁפָתִים²,
 וְהוּא³ תְּכִלִּית רְעִיּוֹן / וְהַשְּׁלֵמַת הַנְּיּוֹן.

מרמז רבינו שישינם שניהם: גמרא וסברא. 41 לפתור כל (דבר) חמור ובולש כל כמון. ומגלה כל נסתר. 42 (והוא מגלה) החרס המונח (ומוצא) והמרגליות אשר תחתיו. — מחתה, נחיתה ונפילה (עין ערוך ע' מחת). והמקור ביבמות צב, ב: אי לאו דדלאי לך חספא מי משכחת מרגניא תותיה. 43 והוא בנה בית. מחסה של שלוה. (ע"פ דברים לב, לח: יהי עליכם סתרה). 44 ומלמעלה ישלך ארצה. ע"פ עזרא ו, יב: ואלהא... ימגר. 45 מי שיתגרה בסופרים, ואינו חכם בכל הסדר. — גר, חכם ובעל תחבולות, עבודה זרה נ, ב: ולית גר... דיפרקינה. 46 ותודה לאומן, כלומר לר"ף. — אפירין, הבעת תודה, ע"פ אפירין נמטיה לרבי שמעון (בבא מציעא קט, א). 47 הגדול משם, איצות צפון אפריקה. 48 הראוי ונאמן להודיע פתרון. 49 ועין ה' תהיה והודו וזיוו ינתן למי אשר לו, וממנו יבא לו תקוה. 50 וחיש מהר תתגלה לו אספקלריא שלו, ובמהרה היכלו אשר ביהודה (יהיה) על מקומו. "היא" קריאה לזירוז — עין גיטין לד, שבת קט: ופסחים קיב: ניוהא דארבא הייא... 1 הקדמה זו נכתבה ע"י הרמב"ן לחלק השני של ספרו "מלחמות ה'", שבו יצא ליישב ההשגחה

של רבינו זרחיה הלוי בחלק השני של ספרו "הכאור" (כמבואר להלן בפנים ההקדמה, ועיין הערה 50). והנה מתחלה נתקשיתי בדבר משום מה לא כתב הרמב"ן הקדמה לחלק הראשון של ה"מלחמות", עד שנתברר לי כי שיר הפתיחה לס' "מלחמות ה'" (הנדפס למעלה) היא היא ההקדמה של הרמב"ן לחלק הראשון של ספרו זה. מעתה הדברים מאירים. חלק הראשון של ה"מלחמות" נכתב ע"י רבינו בימי עלומיו — כמו שמעידים דבריו להלן: "וכבר השלמתי חיבורי בחלק הראשון על תכונה אחרת כי הרתיחוני ימי הנעורים" — ואז היתה כתיבתו נוטה לדברי שיר בארמית, וברור שהושפע בזה מן השיר של ר' זרחיה שנכתב בלשון ארמית. והנה כמו שעשה בחיבורו הראשון, "הלכות בכורות", שכתב בשנות הבחורות, שהקדימו בשיר ארמית, כן עשה לחלק הראשון של ה"מלחמות" שכתב בשחרותו. ואולם משהגיע רבינו לשנות העמידה וחזר בו מן הדרך שהלך בו בחלק הראשון של ה"מלחמות" (כמו שמבאר והולך בפנים ההקדמה), אז כתב דברים שלפניו כהקדמה לחלק השני של חיבורו. — מן הראוי לציין כי הקדמה זו כפי שנדפסה בדפוס ווילנא ראם מלאה שגיאות, והשתמשתי בעיקר בדפוס ווארשא תר"ט שהוא מדויק הרבה יותר. 2 רחישת המחשבה, ע"פ תהלים מה, ב. — ארשת

לְרוֹמֶם הַנְּעִלָה / מַעֲרָךְ וְדַמְיוֹן,⁴
 לְעִלוֹת⁵ הַנִּמְצָא / אֲשֶׁר קָצְרוּ הַדְּעוֹת בְּהַשְׁנָתוֹ,
 וְהוּא הַכֹּל : וְהַכֹּל בְּאֵתוֹ,⁶
 וּלְבָרֵךְ הַחֲפִיץ⁷ / שְׁנוֹאָלוֹ הַחֲכָמוֹת⁸ בַּפְּעֻלָּתוֹ.
 זֶה רֵאשִׁית חֲכָמָה⁹ / חֵה תְּכַלִּית תּוֹרָה¹⁰,
 כִּי יֵשׁ עָלֶיךָ גּוֹרָא¹¹.
 וְכֵן רֵאשׁוֹן וְאַחֲרָיו לְבְרִיּוֹתָיו בְּרֵאנִי¹², / בְּהַכִּינּוֹ שָׁמַיִם שָׁם אֲנִי¹³,
 חַיִּים וְחַסֵּד עֲשֵׂה עִמָּדִי¹⁴, / וְגֵרוֹ הַפְּקִיד בְּיָדִי¹⁵,
 אֶף זְרוּעַ גְּבוּרָתוֹ אֲמַצְנִי¹⁶,
 וַיִּמֵּן חֲסָדָיו אוֹתִי תַפְשׁ¹⁷ / לְהֵתֵם בְּתוֹרָתוֹ חֲפֵשׁ מְחַפֵּשׁ¹⁸,
 וְשִׁקְדָתוֹ שְׁמֵרָה רוּחִי¹⁹, / לְהֵשִׁיב אֶמְרִים אֱמֶת לְשׁוֹלְחִי²⁰.
 וְאַחֲרֵי הוֹדוֹת אֶת הַשֵּׁם הַנּוֹכֵבֵד וְהַנּוֹרָא הַזֶּה²¹
 בְּכָל לֵב וּבְכָל נַפְשׁ וּבְכָל כַּחַ וּבְכָל מַאֲד²²,
 וְשָׁאֵלֶת הַסִּיק רְצוֹן מִמֶּנּוּ²³ / לְהַדְרִיכֵנוּ בְּדֶרֶךְ יִשְׁרָה²⁴,
 וּבִקְשֵׁת הַמְּחִילָה מִלְּפָנָיו עַל הַשְּׂאִיאוֹת,
 אָמַר:

כִּי הַתְּנַצְלוֹתַי עַל הַחֲבוּר הַזֶּה מִבְּאֵר מְשֻׁנֵי סָנַיִם:
 הָאֶחָד, מִצַּד הַחַיִּיב הַמְּטָל עָלֵינוּ לְחַפֵּשׁ בְּעֵנֵי הַתּוֹרָה וְהַמְצִיאוֹת²⁵, וְלְהוֹצִיא לְאוֹר
 תְּעִלּוֹמוֹת²⁶ מִצְּפוּנַיִם, וְשָׂאֵן אֲנֹחְנוּ רֵשָׁאֵן לְהַתְּעַצֵּל בְּיַדֵּעְתָּה וְלְהַתְּרַשֵּׁל בְּלַמּוּדָה²⁷,

ה, כז. 14 ע"פ איוב י, יב. 15 השוה שמות רבה לו, ג: ונרד בידו. 16 ע"פ תהלים פט, כב וישעיה מד, יב. — גבורתו, כצ"ל ע"פ דפוס ווארשא, ובדפוס ווילנא: גבורתי, וע"ע הערה דלקמן. 17 ע"פ תהלים קלט, י: ותאחוזני ימינך. — זרוע גבורתו... וימין חסדיו, כי גבורה בסטרא דשמאלה וחסד בסטרא דימינה. — אותי תפש, כצ"ל ע"פ דפוס ווארשא, ובדפוס ווילנא: אותו. 18 להתם... בתורתו, ע"פ דניאל ט, כד: ולהתם חטאות. חפש מחפש, ע"פ תהלים סד, ז. 19 ע"פ איוב י, יב. 20 ע"פ משלי כב, כא. 21 דברים כה, נח. 22 ע"פ דברים ו, ה. ועיין בפירוש רבינו שם: „הלב הנזכר כאן הוא הכח המתאווה...“ — והשתמש רבינו במליצה זו בפתיחתו ל„ספר הגאולה“: „ותן לו תודה... בכל לב ובכל נפש ובכל כח ובכל מאד“. 23 ע"פ משלי ח, לה. 24 ע"פ תהלים קו, ז. 25 השוה ספרא ריש בחוקותי: „מלמד שהמקום מתאווה שיהיו עמלים בתורה“. 26 ע"פ איוב כה, יא. 27 השוה אבות סוף פרק ב: ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה.

השפתים, שם כא, ג. — רבינו השתמש במליצה זו גם בפתיחה ל„ספר הגאולה“: „גאום המדבר אחרי הלל האלהים ותן לו תודה מרהישת המחשבה ומארשת השפתים“. 3 והוא, מוסב למטה — „לרומם הנעלה...“. כלומר תכלית הרעיון והשלמת הגיון הוא לרומם ה' הנעלה מערך ודמיון. 4 מערך ודמיון, וכן מצאתי בשיר רבינו זרחיה לפירושו למסכת קינים: „תחלת כל רעיון וראשית כל רשיון ברוך ה' מציון... ולו אין ערך ודמיון“. 5 לעלת הנמצא, לעלות לרומם ולשבח. 6 הוא יוצר הכל הכל בא מאתו. השוה למ"ש ה"מב"ם (ה' יסודי התורה א, ג): „שכל הנמצאין צריכין לו והוא ברוך הוא אינו צריך להן“. 7 החפץ, רצון האל. 8 ע"פ ישעיה יט, יג: גואלו שרי צוען. 9 תהלים קיא, י. 10 ע"פ הכלית חכמה (ברכות יו, א). 11 תהלים כז, ג. 12 יובן ע"פ מה שכתב רבינו בחשבוה לר' יונה קרובו (ב„שורת הרשב"א המיוחסית להרמב"ן“, סימן רפד, ושם רבינו חתום עליה) שהגשמות גבראו ביום ראשון, וגופו הלא גברא ביום ששי, ועיין ויקרא רבא ריש פרשה יד. 13 משלי

וְלֹא לִירֵא אָדָם בְּהוֹרְאוֹתֶיהָ וּמִשְׁפָּטֶיהָ, כְּמוֹ שְׁכָתוֹב י׳: לֹא תִגְרוּ מִפְּנֵי אִישׁ, וְכִאֲשֶׁר
בָּא בְּאוֹר הַכְּתוֹב הַזֶּה י׳ וְיִתֵּר הַכְּתוּבִים ²⁸ וְהַדּוּמִּים לּוֹ בְּדַבְרֵי חֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל, זְכָרוֹנָם
לְבָרְכָהּ.

וְהַשְׁנִי, כִּי אֵין הַסֵּפֶר הַזֶּה בְּרַב דְּבָרָיו מִחֲדָשׁ דְּבָרִים שְׁלֵא נֶאמְרוּ עַד הַיּוֹתוֹ, כְּדִי שִׁיָּהָא
בְּרִצּוֹן אָדָם לְתַלּוּתוֹ בְּגוֹ לְאִמְצָן לֵב אוֹ לְמַסּוּרוֹת מַחֲשָׁבָה י׳, רַק הוּא מְבַאֵר דְּבָרֵי
הַקּוּדְמִים, וְשׁוּמָמוֹת רֵאשׁוֹנִים יְקוּמִם ²⁹, מִן הָאֲנָשִׁים שֶׁהֵם עֲמוּדִים לְתַלְמוּד הַתּוֹרָה ³⁰,
וּמְכוּנּוֹת לְחֻדְרֵיהָ ³¹ וְחַלּוֹנוֹת לְסִתְרֵיהָ, אֲשֶׁר הֵם רֵאוּיִם לְהִקְרָא מְלֹאכֵי אֱלֹהִים ³².
וְהִנֵּה כְּנֵגֵד כְּבוֹד הָרַב ³³ אֲשֶׁר אָנִי נִשְׁפָּט אֹתוֹ, זָכַר הוּא לְחַיֵּי עוֹלָם, הַתְּנַצְלוּתִי אֲצִלוֹ
מִבְּאֵר בְּפִתְיַחַת דְּבָרָיו ³⁴, וּמָה נִמְלְצוּ בָּהּ אֲמָרְיוֹ ³⁵. מִה מִתְקוֹ מְדַבֵּשׁ אֲמָרֵי נַעֲמוֹ ³⁶,
בְּרוּךְ הוּא וּבְרוּךְ טַעֲמוֹ ³⁷.

וְהֵאלֹהִים אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ לִבְדּוֹ אִירָא ³⁸, יִרְאֵנוּ מִתּוֹרָתוֹ נִסְלָאוֹת ³⁹, וְיַחֲשִׁי בְיָמֵינוּ קֶץ
הַפְּלָאוֹת ⁴⁰, יִסִּיר מִסּוּהָ הַמְּשֻׁנָּה מֵעֵינֵינוּ ⁴¹, וְשִׂאֹר שְׁבַעֲסָה יִשְׁבִּית בְּיָנֵינוּ ⁴², וְיִקְיָם בְּנוֹ
מִקְרָא שְׁכָתוֹב ⁴³: וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד אִישׁ אֶת רַעְהוּ וְאִישׁ אֶת אַחֲיוֹ לְאִמֵּר דַּעוּ אֵת ה' כִּי
כָּלֶם יַדְעוּ אוֹתִי לְמַקְטָנָם וְעַד גְּדוּלָּם, כִּי אָשִׁיב אֶת שְׁבוּתָם וְרַחֲמָתִים.

אָמַר מִשָּׁה בַר נַחֲמָן ז"ל

תְּחִלַּת כָּל דְּבוּר ⁴⁴ / וּפְתִיחַת כָּל חֲבוּר

לְבַקֵּשׁ בּוֹ רִצּוֹן מֵה' / כִּי תְחִלַּת חֲכָמָה יִרְאֵת ה' ⁴⁵,

אֲלִיוֹ אוֹחִיל ⁴⁶, / וּבִשְׁמוֹ אֲתַחִיל,

לְדַבֵּר עִתָּהּ בַּחֲלֵק הַשְּׁנַיִם מִסְפָּרֵי הַמָּאוֹר ⁴⁷.

ההתנצלות של רבינו הרמב"ן על השפסו את רבינו זרחיה, כי לא בא לגרוע מעלתו אלא וכו'.
38 ומה נמלצו בה אמריו, ע"פ תהלים קיט. קג. ומה דיבר ר' זרחיה טובות על הרי"ף!
39 ומה מתקו מדבש, שופטים יד. יח. — אמרי נעמו, משלי סז. כד. 40 ברוך הוא וברוך טעמו, שמואל"א כה. לבלג. 41 בראשית מב יח: את האלהים אני ירא. מליצה זו באה גם בשיר פתיחת פירושו לתורה, ועיין בבניארנו שם. 42 ע"פ תהלים קיט. יח. 43 ויחיש בימינו, ע"פ ישעיה ס, כב. קץ הפלאות, דניאל יב, ו. 44 ע"פ שמות לד, לד. — מסה המשגה, נראה שמקור הביטוי בלשון ר' זרחיה בהקדמתו: „בהסירי מסה הבושת מעל פניי“. 45 ברכות יז, א: שאור שבעיסה (יצר הרע שבלבנו, רש"י). 46 ירמיה לא, לד. — כי אשיב את שבותם ורחמתים, שם לג, כו. 47 ע"פ הושע א, ב. 48 תהלים קיא, י. ראשית חכמה יראת ה'. 49 ע"פ איכה ג, כד. 50 מספרי המאור, של רבינו זרחיה. — רבינו זרחיה חילק את חיבורו לשני חלקים, וזה לשונו בהקדמה לספרו: „והלכתי הספר הזה לשני

28 דברים א, יז. 29 סנהדרין ו, ב: מנין לתלמיד שיושב לפני רבו וראה זכות לפני וחובה לעשיר מנין שלא ישתוק, שנאמר לא תגורו מפני איש. 30 עיין סנהדרין שם. 31 אמץ לב, (ע"פ דברי הימים"ב לו, יג) בהוראת קשיחות וקשיות עורף, וכן המקבילה „מסורות מחשבה“. מחשבה נתונה במסורת (= במסורת), דהיינו בכבלים, מחשבה כבולה וחגורה. 32 ישעיה סא, ד. 33 השוה רמב"ם ה' ממרים א, א: עמרדי ההוראה. 34 מלשון: ויכינו המזבח על מכונתו (עזרא ג, ג), מעמדו הטוב. 35 ע"י שבת קיט, ב, ש„מלאכי האלהים“ הם תלמידי חכמים. 36 הוא רבינו זרחיה הלוי. 37 נראה שכונת רבינו להתנצלותו של רבינו זרחיה, על שבא להשיג על הלכות הרב האלפסי, שכתב: „אני לא באתי לגרוע מעלת האיש הזה ולהשפילה אך להפליאה ולהגדילה כי כלנו משרי חכמתו הניקנו, ומעושר תבונתו העניקנו, ומסרי פי שכלו אנחנו לוקטים, ובים דעתו אנחנו שטים, והוא אשר פקח עינינו ולמדנו והועילנו וגדלנו והשכילנו בחכמה הזאת, וכאשר למדנו מפיו אנחנו משיבים מדבריו על דבריו“. והיא גם היא

וְכַבֵּר הַשְּׁלֵמָתִי חֲבוּרֵי בְחֻלְקֵי הָרֵאשֹׁן עַל תְּכוּנָה אַחֶרֶת.

כִּי הִרְתִּיחוּנִי יְמֵי הַנְּעוּרִים / וְהִקְדִּיחוּ הַבְּחוּרִים אֶשׁ בְּאִפִּי⁵¹.

בְּקִנְיַתִּי לְרַבְּנוּ הַגָּדוֹל רַבִּי יִצְחָק אֶלְפָאכִי זְכוּרֵנוּ לְבִרְכָה קִנְיָה גְדוּלָה⁵². מִפְּנֵי שְׂרָאִיתִי לְחֻלְקִים עַל דְּבָרָיו⁵³ שֶׁלֹּא הִשְׁאִירוּ לוֹ כְּפִי רַב מְחֻלְקוֹתֵיהֶם עֲנִין זָכוֹן בְּכָל מֵה שֶׁדָּבַר, וְלֹא דָבַר תֵּנִין בְּכָל מֵה שֶׁפָּרַשׁ, וְלֹא פִסֵּק רְאוּי בְּכָל מֵה שֶׁפָּסַק. לֹא נִשְׂאָר עִם דְּבָרֵיהֶם בְּהִלְכוֹת זולתי הדברים הפשוטים למתחיל פֶּרֶק אֵין עוֹמְדִין⁵⁴. וּבַעֲבוּר הַיּוֹת רַב דְּבָרֵי הָרַב רַבִּי זְרַחְיָה הַלּוּי זְכוּרֵנוּ לְבִרְכָה עַל הָעֲנִין הַזֶּה, הַשְּׂבוּתִי עַל כָּל מֵה שֶׁאֵינִי זָכוֹן בְּעֵינֵי מְסַפְרוֹ בְּסִדְרֵי גִזְיָקִין וְנָשִׁים. הַלְכָתִי בְּמַסְלוֹל הַדֶּרֶךְ⁵⁵ אֲשֶׁר הוּא זְכוּרָיו לְבִרְכָה דְרָכָה לְפָנָיו⁵⁶. וְאַחֲרֵי שׁוּבִי נַחְמָתִי וְאַחֲרֵי הַדְּעִי⁵⁷ חוֹרְתִי בִּי מִן הַדֶּרֶךְ, שֶׁן אֵהִי כְּמַתְגַּדֵּר בְּמַלְאכָתִי⁵⁸, וְאֵינָה לְפִי כְבוֹד הָרַב⁵⁹, וְהוּא הָאָרוֹ הָאֲדִיר⁶⁰ יִפֶּה עֲנָף וְחֹרֵשׁ מִצַּל⁶¹ בְּמִקְוֹמוֹתָיו, כְּרוֹב מִמֶּשֶׁח הַסּוֹכֵף⁶² בְּגִלְלוֹתָיו. לָכֵן נִמְנַעְתִּי בְּכָל הַסֹּדֵר הַזֶּה, וְהוּא סֹדֵר מוֹעֵד, מֵהַשִּׁיב עַל הָרַב הַזֶּזְכֵּר זולתי לְבַקֵּשׁ אֶת וְרַדְף⁶³, רוֹצֵה לֹמֵר לְתַרְץ דְּבָרֵי רַבְּנוּ הַגָּדוֹל, וּלְפָרֵשׁ אוֹתָם.

וְרוֹאֶה אֲנִי שֶׁזֶה מִתֵּר לִי, וְחוֹבָה עָלַי, חֻכּוֹת לְנַפְשִׁי.

וְאַתָּה הַמְּסַמְכֵל בְּסַפְרִי, אֶל תֵּאמֶר בְּלִבְכֶּךָ⁶⁴ כִּי כָל תְּשׁוּבָתִי עַל הָרַב רַבִּי זְרַחְיָה זְכוּרֵנוּ לְבִרְכָה כָּלֵן בְּעֵינֵי תְּשׁוּבוֹת נִצְחוֹת⁶⁵, וּמִכְרִיחִית אוֹתָךְ לְהוֹדוֹת בָּהֶם עַל פְּנֵי עֲקֻשׁוֹתָךְ, וְתִתְפָּאֵר בְּהִיּוֹתָךְ מְסַפֵּק אַחַת מֵהֵן עַל לּוֹמְדֵיהָ, אוֹ תִטְרִיחַ עַל דַּעְתָּךְ לְהַכְנִס בְּנִקְבַּי הַמַּחֲטֵט⁶⁶ לְדַחוֹת מַעְלִיךְ הַכֶּרֶחַ רְאִיוֹתִי. אֵין הַדְּבָר כֵּן, כִּי יוֹדַע כָּל לּוֹמֵד תְּלַמְּדֵנוּ שֶׁאֵין בְּמַחְלַקַת מְפָרְשֵׁי רְאִיוֹת גְּמוּרוֹת, וְלֹא כְּרַב קְשִׁיּוֹת חֲלוּטוֹת⁶⁷, שֶׁאֵין בְּחֻכְמָה

חלקים: החלק האחד בסדרי גזיקין ונשים, קראתיו בשם המאור הגדול, בעבור כי נקראו דיני ממונות מקצוע גדול בתורה, כאותה ששניגה אמר רבי ישמעאל הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות שאין מקצוע גדול מהן שהן כמעין הנובע. והחלק השני בסדר מועד, וחברתי אליו מסכת ברכות בתחילתו ומסכת חולין בסופו. קראתיו בשם המאור הקטן, יצן כי מועדי ה' מקראי קדש על פי קדוש החדש שהוא המאור הקטן".

51 ע"פ ישעיה סה, ה. 52 ע"פ זכריה א, יד.

53 לחולקים על דבריו, מספרו של הרי"ף לא נמלט ממשיגים ומגיהים... ר' אפרים תלמידו הוא הראשון שכתב הנהגות על סדר הספר, ואחריו ר' זרחיה הלוי בספרו המאור... ובין המגיהים גם הרמב"ם, והראשון שהשיג באופן נמרץ על אחד מפסקיו של הרי"ף הוא בן דורו ר' יצחק בר ברוך בן אלבאליה" (א. אפסוביצר, "ספר ראבי"ה", עמ' שעב, ועיין בהנהגות שם).

54 רק בסוף הפרק הזה נמצאה השגה אחת מבעל המאור. 55 ע"פ ישעיה לה, ח: מסלול ודרך. 56 אשר הוא ז"ל דרכה לפניו, כוננתו לבקורת הקשה שביקר

ר' זרחיה את הלכות הרב האלפסי, ורבינו הרמב"ן בקנאתו לכבוד הרב האלפסי (בחלקו הראשון מספרו "מלחכות ה'") אחז בדרך השיגון הזה (ראה לדוגמה יבמות פרק יג: "אלו דברי הבאי", "הוא חלים והוא מפשר אבל דברי רבינו הם הנכונים"). כל זה, כותב רבינו, עשה בימי הבחורים, אבל עתה חזור הוא מן הדרך הזה. כפי שהוא מבאר והולך. 57 ע"פ ירמיה לא, יח.

58 כמתגדר במלאכתי, השהו ברכות יז, א: "כשם שהוא (העם הארץ שבשדה) אינו מתגדר במלאכתי". ופירש רש"י: מתגדר, מתגדל לתפוס אומנותי. — והכוונה: אם אמשיך בדרך שהלכתי עד הנה אהיה נראה כמי שמתגדל לתפוס בדרך זו לעולם. ואין דעתי לעשות כן. 59 כבוד הרב, רבינו זרחיה. 60 יחזקאל יז, כג.

61 שם לא, ג. 62 שם כח, יד. 63 קהלת ג, טו. 64 דברים ט, ד.

סנהדרין קה: א: תשובה נצחת השיבה כנסת ישראל לנביא. — תשובה שאין להכריע אותה. 66 השהו בבא כציעא לת, ב: דילמא כפומבדיהא את דמעילין פילא בקופא דמהסא. 67 דברים

הקדמת מוהר"ר יוסף קארו ז"ל

לספר בית יוסף

ברוך יי' אלהי ישראל אשר ברא עולמו לתכלית האדם ומכל מין האדם בחר לו עם סגולה יעקב חבל נחלתו ומרוב אהבתו לעם קרובו קרבנו לפני הר סיני והנחילנו על ידי מבחר המין האנושי משה רבינו ע"ה תורה ומצות חוקים ומשפטים צדיקים לטוב לנו למען נלך בדרכיו ונמצא חן בעיניו. ויהי כי ארכו לנו הימים הורקנו מכלי אל כלי ובגולה הלכנו וכמה צרות צרורות ואזלת יד התורה ולומדיה כי לא נעשית התורה כב' תורות אלא כתורות אין מספר לסבת רוב הספרים הנמצאים בביאור משפטיה דיניה. וגם כי הם ע"ה כוונתם היתה להאיר מחשכנו נמשך לנו מתוך האור הטוב שנהנינו מהם ע"ה ספק ומבוכה רבה בהיות כל אחד מחבר ספר לעצמו וכופל מה שכבר כתב וחיבר מי שקדמו או כתב הדין בהיפך מה שכתבו חבירו ולא יזכיר דבריו כי תמצא כמה פוסקים מביאים דין אחד סתם כאילו הוא מוסכם בלי שום חולק וכשתחקור בדבר תמצא שגדולים חלוקים בו כמו שזה ברור במקומות אין מספר למי שעייין בספרי הפוסקים ועייין מקום דבריהם בגמרא ובפוסקים הקודמים:

ואם יאמר אדם בכל דין שיצטרך לחקור שרשו ומוצאו בדברי הגמרא והמפרשים והפוסקים כולם יכבד הדבר עליו מאד. כל שכן כי ילאה למצוא הפתח לדעת מקום הדין בתלמוד. כי עם היות שזיכנו הקב"ה לביאור הרב המגיד ז"ל ולחיבור רבינו ירוחם המורים לנו מקומות הדינים בתלמוד. המעיין בהם יבחין ויכיר חסרונו אם לא יהיה לו היקף גדול בתלמוד. וגם במקומות רבים יחפש ולא ימצא בדבריהם מורה מקום לאותו הדין. אם מגיד המשנה להיות הדין ההוא שלא על פי גירסת הרמב"ם ז"ל או שטתו. ואם רבינו ירוחם להיותו מקצר לפעמים מלהביא כל הדיעות הנאמרות בדין ההוא. אם להיותו כותב המורה מקום בקצת מקומות דרך כלל והמקום שמורה אליו הדין ההוא אינו חוזר אלא לחלק או חלקים מהכלל ההוא ולא לשאר. וילאה המעיין לבקש כל החלקים במקום ההוא אשר הורה אליו ולא ימצא. והגם כי ידע מקום הדין בגמרא יצטרך לעייין כל הסוגיא ההיא עם פירושי רש"י ותוספות ואח"כ לעייין בדברי הרי"ף והרא"ש והר"ן והמרדכי ואח"כ לעייין בהרמב"ם ושאר פוסקים וגם בדברי תשובות הגדולים הנמצאות אצלו לדעת אם הדין ההוא מוסכם מהכלל או אם יש בו מחלוקת וכמה מחלוקות בדבר וכדברי מי ראוי להכריע. וזה דבר מבואר בעצמו שהוא דבר שאין לו קצבה:

ואם בדין הבא ליד האדם כך במי שרוצה לידע שרשי כל הדינים על בוריים ולהקיף דברי כל החולקים בהם וחלוקי דברי כל אחד ואחד מהם על אחת כמה וכמה שיבצר ממנו. שאפילו יעיין בכל דין ודין דברי הגמרא והמפרשים ודברי כל הפוסקים שהוא טורח גדול מאד השכחה מצויה באדם ומה גם בדברים רבי ההסתעפות ונמצא יגע לריק ח"ו:

ואם יאמר אדם לבחור בספרי הקוצרים כסמ"ק והאגור והכל בו. כאמת שזו דרך קצרה וארוכה כי מעולם לא יוכל לדעת שום דין כהלכתו. ובפרט בספר האגור כי בהרבה מקומות מביא לשון הטור כהוייתו והלשון ההוא צריך נגר ובר נגר דיפרקיניה והוא ז"ל מעתיקו כמו שמצאו. גם במקומות מביא פוסק אחד להתיר בלי שום חולק במקום שכל גדולי ישראל חולקים ואוסרים וגם הפוסק ההוא שמביא אותו הדין להתיר כתב שיש לגמגם בו. והוא ז"ל כתב דברי ההיתר ולא זכר דברי הגמגום הנזכר בדברי הפוסק ההוא עצמו. דוק כמה שכתב בסימן תל"ד על גלגל המגלגל מים ובגלגל קבועים כלים קטנים נקובים בכונס משקה. ועייין כמה שכתבתי עליו בטור יו"ד סימן ר"א ותשכח דהכי היא כמה דאמינא:

על כן אני הדל באלפי יוסף במוהר"ר אפרים במוהר"ר יוסף קארו זלה"ה קנאתי לה' צבאות ונערתני חצני לסקל המסילה והסכמתי לחבר ספר כולל כל הדינים הנוהגים בביאור שרשיהם ומוצאיהם מהגמרא עם כל חילוקי סברות הפוסקים איש לא נעדר. ולא ראיתי לעשות ספר זה חיבור בפני עצמו כדי שלא יצטרך לכפול ולכתוב דברי מי שקדמני ולכן הסכמתי לסמכו לאחד מהפוסקים המפורסמים. ועלה בדעתי לסמכו לספר הרמב"ם ז"ל להיותו הפוסק היותר מפורסם

בעולם. וחזרתי בי מפני שאינו מביא אלא סברא אחת והייתי צריך להאריך ולכתוב סברות שאר הפוסקים וטעמם. ולכן הסכמתי לסמכו לספר ארבעה טורים שחבר הרב רבינו יעקב בן הרא"ש ז"ל כי הוא כולל רוב דעות הפוסקים:

זזה משפט הספר ומעשהו לבאר הדין שכתב בעל הטורים אם הוא משנה או ברייתא או תוספתא או מימרא בתלמוד בבלי או ירושלמי או בסיפרא או בסיפרי או במכילתא ואם הוא מוסכם או אם הוא מחלוקת תנאים או אמוראים והמחבר פסק כאחד מהם ומאיזה טעם פסק כמותו. ואם מביא המחבר סברות פוסקים חולקים בדין ההוא יבאר טעם כל אחד מהסברות שרשה ומוצאה מהתלמוד. ואם המחבר ישמיט סברת איזה פוסק כמו שתמצא פעמים הרבה שהשמיט סברת הרי"ף או סברת הרמב"ם או סברת פוסקים אחרים יביא סברת הפוסקים הנשמטים וטעמם. ואם דברי איזה מהפוסקים הם בין שמביאם המחבר בין שאינו מביאם אינם מובנים יבאר דבריהם. ובפרט דברי הרמב"ם ז"ל כי בהרבה מקומות דבריו סתומים וחתומים הם מתבארים בספר הזה על פי מה שפירשו בו מגיד משנה והר"ן. ולפעמים יקשה על פירושו ויפרש בדרך אחרת והמעין את אשר יבחר ירצה ויקרב. ובקצת מקומות שיש בדברי הרמב"ם שצריכים ביאור והמפרשים הנוכחים לא דברו בו יפרש דבריו. ואם המחבר הזה בעל הטורים מקשה על איזה מהפוסקים יתרץ קושייתו או תמיהתו. ואם נמצא איזה דין מיוחד בדברי איזה פוסק או מפרש ולא הביאו המחבר יביאנו ויבאר טעמו:

נמצא שמי שיהיה ספר זה לפניו יהיו סדורים לפניו דברי התלמוד עם פירוש רש"י והתוספות והר"ן ופסקי הרי"ף והרא"ש והמרדכי והרמב"ם והגהותיו ומגיד משנה ורבינו ירוחם וספר התרומה ושבלי הלקט והרוקח ושערי דורא וספר התשב"ץ וספר העיטור ונמקי יוסף וסמ"ג וסמ"ק וארחות חיים ותורת הבית והגהות אשירי וספר המנהיג והאגור וספר בעלי הנפש להראב"ד ותשובות הרא"ש והרשב"א והר"י בר ששת וה"ר שמעון בר צמח ומהר"י קולון ותרומת הדשן. כל דבריהם מבוארים היטיב. ובקצת מקומות מאמרי הזוהר:

ולהיות כי כבר נודע שהרא"ש והמרדכי וסמ"ג וסמ"ק וספר התרומה והגהות מיימון כולם נמשכים אחר דברי התוספות על הרוב לכן אם בקצת מקומות לא אכתוב דעתם אל יחדני שומע כי כשאני כותב דעת התוספות איני צריך לכתוב דעת הקדושים הללו שסתמם כפירושים. והנה בא לידי קצת תשובות הרשב"א כתובות בעט ברזל ועופרת בדפוס וכתוב בתחלתן שהם תשובות הרמב"ן. וכשאני כותב מאותן תשובות אע"פ שאני יודע שהיא תשובת הרשב"א אני כותב כתוב בתשובות להרמב"ן לפי שספרי הדפוס מצויים ביד כל אדם ומי שירצה לעיין לשון התשובה עצמה יוכל לעמוד עליה:

והנה בא לידי ביאור רוב ספר אורח חיים לרבינו הגדול כמה"ר יצחק אבוהב ז"ל וביאור תחלת ספר אורח חיים ותחלת ספר יורה דעה לרב כמה"ר יעקב בן חביב ז"ל. והסכמתי לכתוב דבריהם בשמם. ובמקום שנ"ל לחלוק עליהם אכתוב מה שקשה לי על דבריהם ואכתוב דעתי והמעין יבחר הטוב בעיניו. ולהיות ספר ארבע טורים מלא טעויות סופר בכמה מקומות אעיר על מקומות הטעות ואכתוב הלשון המתוקן כהלכתו על פי ספרים מוגהים ונכונים שהגהתי מהם:

ועלה בדעתי שאחר כל הדברים אפסוק הלכה ואכריע בין הסברות כי זהו התכלית להיות לנו תורה אחת ומשפט אחד. וראיתי שאם באנו לומר שנכריע דין בין הפוסקים בטענות וראיות תלמודיות הנה התוספות וחידושי הרמב"ן והרשב"א והר"ן ז"ל מלאים טענות וראיות לכל אחת מהדעות. ומי זה אשר יערב לבו לגשת להוסיף טענות וראיות. ואיזהו אשר ימלאהו לבו להכניס ראשו בין ההרים הררי אל להכריע ביניהם על פי טענות וראיות לסתור מה שביררו הם או להכריע במה שלא הכריעו הם. כי בעונותינו הרבים קצר מצע שכלינו להבין דבריהם כל שכן להתחכם עליהם. ולא עוד אלא שאפילו היה אפשר לנו לדרוך דרך זה לא היה ראוי להחזיק בה לפי שהיא דרך ארוכה ביותר:

ולכן הסכמתי בדעתי כי להיות שלשת עמודי ההוראה אשר הבית בית ישראל נשען עליהם בהוראותיהם הלא המה הרי"ף והרמב"ם והרא"ש ז"ל אמרתי אל לבי שבמקום שנים מהם מסכימים לדעת אחת נפסוק הלכה כמותם אם לא במקצת מקומות שכל חכמי ישראל או רובם חולקין על הדעת ההוא ולכן פשט המנהג בהיפך:

ומקום שאחד מן הג' העמודים הנוכחים לא גילה דעתו בדין ההוא והשני עמודים הנשארים חולקין בדבר הנה הרמב"ן והרשב"א והר"ן והמרדכי וסמ"ג ז"ל לפנינו אל מקום אשר יהיה שמה הרוח רוח אלהי"ן קרישין ללכת נלך כי אל הדעת אשר יטו רובן כן נפסוק הלכה:

הקדמת בית יוסף

ובמקום שלא גילה דעתו שום אחד מן הג' עמדים הנזכרים נפסוק בדברי החכמים המפורסמים שכתבו דעתם בדין ההוא. ודרך זו דרך המלך נכונה וקרובה אל הדעת להרים מכשול:

ואם בקצת ארצות נהגו איסור בקצת דברים אע"פ שאנו נכריע בהפך יחזיקו במנהגם כי כבר קבלו עליהם דברי החכם האוסר ואסור להם לנהוג היתר כדאיתא בפרק מקום שנהגו (פסחים נא):

ולזהות סימני מפתחות ספר הטורים קצרות ביותר והרצה לבקש דין אחד לפעמים לא יוכל להבחין אם הוא בסימן זה או בסימן אחר או אם מביא אותו דין בעל הספר. לכן ראיתי לעשות מפתחות אחרות שמזכירין כל הדינים הבאים בסימן ההוא בפרט. ואח"כ כתבתי רמזי כל הדינים המיוחדים שהבאתי בביאור זה הנקרא ספר **בית יוסף** כדי שימצא כל אדם הדין שירצה בנקלה:

ותועלת ספר זה לחכמים מבואר. ולבזרחים בקיצור זה היא דרך ארוכה וקצרה. (ואפשר) [ואשר] אין בו כח לעמוד יעייין בו להבין כוונת דברי המחבר ספר ארבעה טורים על בוריהן:

נמצא שספר זה מוזן לכולא ביה. על כן קראתי בית יוסף כי כשם שמכית יוסף היו נוונים הכל מוזן הגוף כך יהיו נוונים מספר זה מוזן הנפש. ועוד טעם שני כי זה חלקי מכל עמלי והוא ביתי בעולם הזה ובעולם הבא. ומהשם יתברך אשאל יעורני על דבר כבוד שמו לסדר ספר זה מנוקה ומשופה מכל טעות ושגיאה. בו יתברך בטח לבי ונעזרתי ירחם עלי ויחנני מתנת חנם כי חנוני הם חנונים ומרחמיו הם מרוחמים כדכתיב (שמות לג יט) וחנתי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם:

מערכת

המאור לר"י אבוהב. ואם היה רב היה כותב בדרך אחר:

(רעג) **מהר"ר יצחק אבזאמיד** (עיין ממנה להבין נח"ב).

(רעד) **מהר"י (יצחק) אברבנאל**
שר וגדול חצר מגזע ישי והוא היה מגרוש ספרד שנת מזר"ה ישראל. קעה חיבר פ"ל על התורה ועל הנביאים באורך וברוחב וס' משמיע ישועה וס' זבח פסח וספר ראש אמינה ועוד חיבר חבורים רבים ובהקדמות ספריו מודיע צערו ויצא יצחק לשוח שיחה נאה מכל הקורה עליו ועל אחינו בית ישראל עש"ב. והיתה מנוחתו בפאדובה שנת רס"ט קע"ו) ומרן מזכירו בהלכות ברכות בכ"מ ובבית יוסף:

(רעה) **רבינו יצחק בן הראב"ד** (עיין רבינו יצחק סני נהור): קע"ו

(רעו) **רבינו יצחק בר אברהם הצרפתי** (עיין הכמנ"ן): קע"ח

(רעז) **רבינו יצחק בר אברהם משנ"ן** (עיין רבינו יצחק בר אשר הלוי):

(רעח) **מהר"ר יצחק אדרבי** קע"ט
חיבר שאלות והשובות והדפיסם בימי מהרשד"ם כמ"ש בשו"ת מהרשד"ם ח"מ סימן מ' והיה אב"ד בשלוניקי בק"ק שלום. וחיבר ס' דברי שלום מדרשות שדרש בק"ק שלום הנז':

(רעט) **רבינו יצחק מאופנהיים**
תשובתו בשו"ת מהר"ם ד"פ סימן התר"ך:

(רפ) **מהר"ר יצחק אונלאי** (עיין מ' אברהם אונלאי):

גדולים

נב

(רפא) **רבינו יצחק מאירבירי** (עיין מנהל נח"ב):

(רפב) **מהר"ר יצחק ז' אלברגריני**
אחרון השוהתו בספר זרע אנשים כ"י:

(רפג) **מהר"ר יצחק אלגאזי ז"ל**
תלמיד הרב כנה"ג והיה מ"ן בעיר ביא"ו וחיבר ס' הרושים בהיותו בן טו"ב שנה וקראו דורש טוב ויש לו הסכמה מהרב הגדול מהר"ש אלגאזי ז"ל וכתב הזכות אבותיו הרב הגדול מ' אברהם אלגאזי והרב הגדול מהר"ש יפה ז"ל סייעוהו לחבר ספרים ויש לו תשובות כ"י ושקיל ושרי עם הרב הגדול רבו הרב כנה"ג ובמה תשובות נדפסו בשו"ת בעי חיי שהרב ז"ל כותב על פסקיו. גם הרב המו' כמהר"א ז' חיים ז"ל כתב כמה תשו' הסכמות על תשו' ושקלא ושריא. וראיתי ס' תשו' הנז' כ"י ושם כתוב סמיכה על השחיטה שנתנו לו רבני קושטא והרב מהר"י קצבי ז"ל בראש:

(רפד) **מהר"ר יצחק אלנקווה** (עיין מ' יוסף מטראני):

(רפה) **רבינו יצחק ברבי אלעזר מביא**
דינים משמו הר"ם ריקאנטי וע"ש ס' קב"ד:

(רפו) **מהר"ר יצחק אלפנדארי** (עיין מ' חיים אלפנדארי. מ' יוסף מטראני):

(רפז) **הרי"ף** (רבינו יצחק אלפסי) קפ)
תלמיד רבינו חננאל ורבינו נסים. ור"י בעל התוס' היה אומר כי ודאי רוח הקדש שרתה על הרי"ף כשחיבר ההלכות

הנה מנחם ציון

קעה) נולד בליסאכן קליז וה' אהוב ודיע לר"י אבוהב הנ"ל ונפ' לוכר"י י"ב כ' בהיותו בן כ' שנה חקר פירוש לס' דברים וכן מ"ו כתב משורטובאל לקאטיליא וזו חקר פירושו לנביאים ראשונים וכס' רנ"ב נרח משם לנאפוליס ולקורפו ובאחתן הבנים ח"י פירושו למלכים יבש"ו ומהדו"ג לדברים ומשם לאיצטיליא וחי' ס' זבח פסח נחלת אבות מעיני הישועה משמע ישועה ישועות משיותו ועיקר תולדותיו וקולותיו הלא הם כתובים בהקדמת ס' מעיני הישועה (להרב ברוך עזיאל חזקונו מפירארה) ובהקדמתו לס' דברים ולס' מלכים זיל קחתו משם: קע"ו) ז"ל רס"ח בן ע"א שנה ונפטר בוויניציא והוליכו ארונו לפאדובה ואכן ליוונו היא מלאכת אומן נפלא: קע"ז) ול"ע שנספח שמו לקמן ס' שמ"ע עוד הפעם: קע"ח) עכ"י אר"ח ס"ס ש"ג: קע"ט) כמהר"ש אדרבי סה"י ש"ן בשלוניקי נתחלת מאה הרבניעית לאלף השני ועל מלכתו נמלא כוה"ל. מהן היומי, ומליץ אמוני, בהיכל אדוני, ככהן וכביל, כנועס, לבחיו, כמקריב זבחו, וגאמן לבולחיו, שמואל אדרבי: קפ) מלאתי כתשכ"ן ח"א ע"ז וז"ל והחמשי (מהרבניעס שבמו יצחק) היתר גדול הוא ר"י כר"י אלפסי ז"ל מקלפט תמאל ומפני מלבויות כרח לפסד"ב תתמ"ח ועמד בקורבטא זמן מועט ומשם למדינת אליסאנא: ושמ"ך יוס' ג' יוד' לחודס סיון ד"ח תתס"ג בן לד"יק שנה עכ"ל וכן העתיק לבון ליוונו מר יצחק בן כבוד ר"י נ"ע נכסף אל קדושו ושנה אל אלקיים נפשו יוד' סיון תתס"ג עכ"ל ומאלד ז"ע על הלאכ"ד ואחריו היותסין שכ' מיתתו כניסן וע"ל ס' רז"ה:

הגהות עין חנוד

ראיתי בפחרונו של ר' יעקב בר שמעון ז"ל (ונראה ד"ה המיוזכר בתוספות מנחות דף ס"ד ע"ב וז"ל: ותירץ ר' יעקב בר שמעון עיי"ש, המו"ל). ונראה לי שחבר ספר לפתרון מלים החמורות, כעין ספר הערוך, וכן מחברת כזה על דרך א"ב היה מרבינו מכיר, הביאו רש"י ז"ל חולין דף ג' ע"ב ד"ה סניא, ונאבדו מאתנו.

ההלכות קפא) ואני ראיתי קונטרס מרבינו יעקב ממרו"ש שהיה שואל שאלות מן השמים דינים שהיה מסתפק בהם ומשיבים לו. ופעם אחת שאל בפרט דין אחד אם הלכה כהרי"ף או כחולקים והשיבו לו מן השמים שודאי הלכה כהרי"ף דחשיב טובא וקראו עליו ויזרע יצחק ויגדל האיש וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד. והרב העטור ובעל התרומות ושאר פוסקים מייתו תשובות הרי"ף. ואני הצעיר ראה ראיתי קובץ תשובות הרי"ף כ"י. ותלמידיו רבינו יוסף הלוי ן' מיגאש ורבינו אפרים ובזמן פטירת הרי"ף יש קצת חילוף ובס' קורא הדורות מביא הדברים ולא יעיר כי הם דברים מתחלפים ע"ש דף ז' ע"א ועי' בתשב"ץ ח"א סי' ע"ב :

הרי"ף עתה מחדש נדפסו שו"ת להרי"ף שי"ך התשובות והן הן התשובות שכתבתי לעיל שראיתי קובץ תשובות הרי"ף כ"י. ועתה עליו זה על מזבח הדפוס : קפא)

ודע שהרבה גאוני הדורות עשו פי' להלכו' הרי"ף כנראה מספרי ראשונים, דהיינו רבינו יהונתן נראה שפירש כל הלכות הרי"ף (עיין רבינו יהונתן) ז' רבינו יונה עשה פי' על כל הרי"ף ולא נדפס כ"א על מסכת ברכות ובמקובצת כתובות מייתי פי' על הרי"ף כתובות מתלמידיו רבינו יונה. ג) רבינו יהודה בר בנימין הרופא חיבר פי' על הלכות הרי"ף וראיתי בכ"י פירושו על רוב הלכות הרי"ף. וכמדומה שהוא רבו של הרב שבלי הלקט ועליו הותב כורי יעלה על שם יהודה יעלה. ד) רבינו יהודה אלמאדארי פי' הלכות הרי"ף וראיתי ס' ישן נושן בלוי כ"י באור הלכות הרי"ף מפסחים וכגילה וכתוב שם שהוא פי' מרבינו יהודה אלמאדארי ואינו מזכיר בפירושו כ"א דברי הגאונים רב סעדיה גאון ורב דוסא בנו ורב שרירא ורב האי גאונים וזולהם הכל גאונים. ה) הרא"ה פי' הלכות הרי"ף

וראיתי איזה מסכתות כ"י. ו) הרימב"א פי' הלכות הרי"ף כמ"ש בחידושו למ"ק סוף דף י"א מהש"ס וריש דף כ"ב. ז) הר"ר ישמעאל עשה פי' להלכות הרי"ף כמ"ש מהר"ם אלשקר בתשובותיו סימן מ"ו. ח) רבינו תם עשה הגהות על הרי"ף כדמוכח בסמ"ג עשין ס"ו דף קמ"ה ע"ב. ט) הר"ן פי' הלכות הרי"ף. י) נמוקי יוסף פי' הלכות הרי"ף. יא) רשב"ם כ' הגהות על הרי"ף כדמשמע מהגמ"י. יב) ר' אבא מארי בר יוסף פי' על ההלכות כמ"ש הרשב"א בחידושי שבת על דף קכ"ח. יג) הרב העטור חיבר על הרי"ף עיין מערכת מ"ס. עיין מלה שערס נח"צ):

ודע שהרי"ף במסכת כתובות יעד לפרש ג' הלכות באור רחב ופירשם בלשון ערבי. והרב הרמ"ע מרח להעתיק אותם בלה"ק ע"י ב' חכמים וכתבם בתשובותיו ס' קב"ז קב"ח קב"ט ע"ש. ובס' תמים דעים נדפסו פי' ג' הלכות האלו בלשון הקדש בס' רי"ח רי"ט ר"כ. אמנם ס' תמת ישרים נדפס אחר שנדפסו התשובות הרמ"ע וגם נראה שנדפס אחרי פטירת הרמ"ע ז"ל. ועתה המעיין בהם עיניו יחזו בשתי העתקות האלה וטוב לו : קפג)

רפח) הרב יצחק אפומאדו (עיין האר"י ז"ל):

רפצ) מה' יצחק אריפול אחד מרביני מצרים בזמן הרב גנת ורדים ויש לו תשו' שם בספר גנת ורדים ובספר דרכי נועם. ובדורו היה משובח בעומק העיון ישר. והרב ישועה זיין היה תלמידו ומזכירו בספריו :

רד) רבינו יצחק בר אשר ריב"א תלמיד רש"י (עי' בסמוך):

רלא) רבינו יצחק בר אשר הלוי כתב ספר יוחסין שהוא רבו של רש"י וגם בספר קורא הדורות מסתפק

הנה מנחם ציון

קפא) וז"ל הסמ"ע חו"מ סכ"ה כמ"מ הלכה כהרי"ף אם לא שהתוס' חולקין עליו ע"ש. ובמ"א סי' תמ"ז סק"ד כי וז"ל הרמב"ם בס' המשנה אין תפיסה להרי"ף רק בהלכות חזעטות ולא יגיע לפשר כשם פ"ש. והרב תמוס דעים לנס' מגילה כ' עליו כזה"ל סוף דבר, לפוען מהרב סוכה מכריסן של אחרים ופוגם דבריו הוא הפגום עכ"ל הובט :

קפב) בעיר וויטן תקנ"ה וכולאי ליה למחא עיני הכ"י מדכתב כזה"ע ס"ו שדעת הרי"ף כהרמב"ם דכמס'ת זריך שיאמר קברתיו, והוכחתו מלל"ה שמיס כהלכותיו ת"י וקברתיו, והוא להדיא כשו"ת הרי"ף סק"ט ע"ש ובהקדמת הגאון בעל שפ"ת לשו"ת הרי"ף ע"ש :

קפג) וכל' וזילג' נדפס ג' הלכות אלו בתוך האלפסי :

הגהות עין חנוך

יא) רבי יצחק אבד"ק בע"ז ז"ל, היה גאון עצום, ובהספד אשר הספיד עליו הגאון ר'חיים כהן ראפפורט אבד"ק לבוב זצ"ל בספרו זכר החיים, הפליג מאוד בשבחיו שהיה בקי בש"ס ובספרא וספרי וכל הראשונים והאחרונים, וכתב תלמידו הגאון בעל קרן אורה מחכמי

שאלות ותשובות

הרי"ף

לרבינו הגדול

רבי יצחק ב"ר יעקב אלפסי

יו"ל ע"פ דפוסים ראשונים וכתבי יד
עם שינויי נוסחאות, ציונים, הערות ומקבילות

כרך ראשון

חלק א — מהדורת ליוורנו תקמ"א

חלק ב — מהדורת בילגוריי תרצ"ה

חלק ג — תשובות הרי"ף מתוך "תשובות הגאונים" לרא"א הרכבי

מכון אור המזרח
מכון ירושלים • תשס"ח

אלא סמכנו על שתיקתה ועל מה שאמר לנו בעלה שאשתו היתה, שומעין להם ועושין על פיהם, ויש להחריס סתם בשם כל אשה שקנו ממנה במכירת חצר זו וכופרת, ואם התובע מתברר לו שהיא בעצמה היתה, תשבע לו שזועת היסת.

רכג

שאלה ראובן היה שוכן במזרח נרפת הוא ואשתו ובניו רחוק מספרד ימים רבים, והניח אשתו ובניו במקומם, ונכנסו בארץ ספרד לשוט בקהלות, ועבר במדינה אחת ודרש ברבים, וכשראו אותו חמשה מחשובי העדה פייסו ממנו שיביא אשתו ובניו לחותה מדינה וישכון עמהם, והיה מסרצ ראובן זה משום שהיתה אשתו במקום רחוק, והוסיפו לפייסו כמה פעמים עד שנתרצה, והתנו עמו בקנין גמור שיחננו לו אלו החמשה כ"ד זהובים מוראביטיא² בכל שנה ושנה עד שלש שנים, ויקראו לפניו בהלכה ובמשנה ובמקרא ובפירוש הסדרים ובמה שירלו³, בקנין ובכתב ובעדים, וגם ראובן התנה עמהם בקנין שיבא לחג הסוכות עם אשתו ובניו, ולא הגיע הזמן שקבע להם עד שבא, ושחחו בו, ומהם שאמרו נתחיל במשנה ומהם שאמרו נתחיל בתלמוד, עד שהסכימו כולם בהסקמה אחת והתחילו במסכת ברכות, ויקראו בו ארבעה ימים בשבוע, ויום חמישי במקרא ויום ששי בפירוש הסדר. ואחר כך נתרעם יששכר אחד מהם על חביריו⁴, וא"ל איני יכול להבין בעומק ההלכה ואיני רוצה בכך, אלא שתאמר להם שלשה שורות של תלמוד ותחזור ותאמר להם שלשה שורות ממשנה, אמרו חביריו אין לנו רוצים בכך, על כן עמד יששכר ואמר אם כן איני רוצה לקרות ולא לימן שכן, ענה ראובן ואמר יש שטר צדי בקנין ובעדים, אין לי אלא לקיים מה שנשטרי ומה שהתניתי עמכם.

תשובה עיינו בשאלה זו, ועמדנו על כל תנאים שיש בה, וראינו שהם חוקים וקיימים, וחובה על אותן ה' להשלים כל התנאים שהתנו על עצמם, ויששכר שחזר בו ואינו רוצה לקיים תנאו שהתנה בכלל חביריו לא טוב עשה, וחייב הוא לראובן לתת לו כל מה שפסק על עצמו מן השכירות, ואם רצה לישב וללמוד על פי התנאי שהתנה מוטב, ואם לאו אין על ראובן כלום, שהרי לא עכב. ואף על גב דחנן השוכר את האומנים והטעו זה את זה אין להם זה על זה אלא תרעומת⁵, הני מילי היכא דלא התחילו במלאכה, אבל אם התחילו במלאכה אין בעל הבית יכול לחזור בו, כדתיבא כמה דברים אמורים כשלא הלכו פועלים אבל הלכו חמרים ולא מצאו תבואה פועלים ומצאו שדה כשהיא לחנה⁶ נותן⁷ להם שכרם משלם וכו'⁸, וראובן זה אילו חזרו בו קודם שהעתיק את בניו⁹ ובני ביתו היו יכולים לחזור בהם, אבל כיון שהלך והעתיקם ממקומם והוציא ממונו עליהם¹⁰ עד הגיעם אליהם, ולא עוד שהתחיל במלאכה ונשתעבד להם, אין להם לחזור וחייבים להשלים לו כל תנאיו¹¹. ואפילו לא הלך עדיין מאחר שקנה מידן וקנו מידו לא היו מותרין לחזור בהן, שנאמר שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא צפיהם לשון תרמית וגו'¹², אלא שלא היה בית דין יכול [לחייבם]¹² לעמוד בדבורם¹³, אבל אם פירשו שהלך ומכר את מטלטליו והפסיד ממונו בשבילן אינן רשאין לרמות בו, אלא חייבים להשלים לו כל תנאי שהתנו עמו.

ויששכר זה אם (עושה) [עושים] לו חסד¹³, וראובן זה אם מסכים עמהם כן, הרי הן עושין לו חסד גדול, שאין עליהם לעשות משורת הדין לייחד לו זמן לעצמו, וגם אין על ראובן זה ללמדו צפני עצמו, שלא קבל על עצמו אלא ללמדם כולם כאחד, אבל כל אחד ואחד צפני עצמו לא,

שינויי נוסחאות

רכג 1 ונרצה. 2 מירכאטייא. 3 כ"ב: שירצה. 4 חבירו. 5 ואינו. 6 וחובה עליכם. 7 כ"ב: ליחה. 8 דנותן. 9 בני. 10 ליחא. 11 תנאי. 12 ליחא: יכול [לחייבם]. 13 אולי יש להוסיף: ליחד לו זמן לעצמו.

שם כתבו שאף אם הלכו הפועלים אם מוצאים להשכיר עצמם אין להם עליו אלא תרעומת עיין מ"מ שכירות ט, ד וב"י חו"מ שלג, א. ג] צפניה יג, ג. ד] עיין תשובת מהר"ם מרוטנבורג המובאת במרדכי ב"מ סי' שיא בדין מתנה מועטת דנהי דאסור לחזור משום שארית ישראל לא ידברו כזב אי בעי למיהדר לא מצינו למכפייה לקיים דברו.

לאו אורחיה למידק ונאמן לומר שלא הכירה, ואם אמר שהכירה כיון דדק [דק], והא דבעדות בשטר אינו חוזר ומגיד משום דכנחקרה עדותן בבית דין דמי כתובות יח, ב.

רכג א] ב"מ עה, ב. ב] שם עו, ב, ומסיים אבל אינו דומה הבא טעון לבא ריקן עושה מלאכה ליושב בטל. והראשונים

הילכך אם רצה ישכר ליטע וללמוד ישנ וילמוד, ואם לאו יתן שכרו של מלמד¹⁴.

רכד

תשובה מי שזקק להחרים פתס על מי שידע לו עדות ואין מעיד לו, אין מונעים אותו¹⁵, לפי שהמורה החמירה על העד אם לא רצה להגיד, דכתיב אם לא יגיד ונשא עונו¹⁶, וכל שכן חרס פתס¹⁷.

רכה

תשובה מי שחוטס¹ בשטר ואינו יודע לקרותו מנגדין ליה¹⁸, ואם זא אותו שטר לנית דין אחד² [מציא] אותו עד ורואה אם כיון אותו³ עדות מכוונת, אף על פי שאינו יכול לקרות בשטר יכתוב אותו מפיו², שלא יפסיד צעל השטר את ממונו, ויקרע אותו שטר שאין מן הדין לשיירו. ואם לא ידע לכיון העדות על פה כמו שהיא כתובה בשטר, הרי אותה עדות בטלה ואותו שטר בטל³.

שינויי נוסחאות

14 תלמוד. רכד 1 במהדורת רד"צ: כי התורה התירה לתובע להשביע את העד שאינו יודע לו עדות והוא מה שאמר יתעלה ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה. רכה 1 בריקאנטי: שחתום. 2 כ"ב: אחר. 3 בריקאנטי: אם יודע לכיון העדות בעל פה.

וביאור הגר"א שם, ג ליקוט, וע"ע שם בגרונא ששנים מקרים לפניו, הרי בתרוויהו מנגדין להו. והרמב"ם מלוה ולוה כד, ו כתב שעדים שאינם יודעים לחתום וחתמו על הרושם מכים אותם מכת מרדות והשטר פסול, ואילו להלן שם, ז אף שכתב שאין העדים רשאים לחתום עד שיקראו השטר מלה מלה לא כתב שמכים אותם מכת מרדות ולדעות הראשונים ע"ע טור וב"י חר"מ שם. ב] הטור שם, ו כתב בשם הגאונים דדייקין בסהדותיהו על פה ואי מכווני אשטרא מקיימין ליה וכ"ה בעיטור אות ק קיום הדרך הרביעי, וכ"כ הרמ"א שם, ה. והסמ"ע שם, יב כתב שצריך לשאלם אם נתנו את השטר ליודעים לקרותו שאם יאמרו שלא נתנוהו ליודעים לקרותו הרי חתימת ידיהם מתחילה בפסול שלא היה להם לחתום שמא יש זיוף בשטר ולא מהני במאי דמכוונא אשטרא. ודעת הש"ך שם, יא שאף אם סמכו על המלוה עצמו ולא נתנוהו ליודעים לקרותו הרי השטר כשר אף שמתחילה לא היה להם לחתום מאחר שאין בו זיוף. ומדברי רבינו שיכתבו מפיו וקורעין את השטר שאין מן הדין לשיירו נראה שהשטר הראשון אינו כלום, וע"ע ספר התרומות ש"ט ח"ב ג מתשובת גאון בשטר שאחד מן העדים יודע לקרותו והשני אינו יודע וזוכר עדותו על פה, שיכוא ויעיד ומצטרפין והשטר כשר דהוה ליה כאחד על פה ואחד בכתב שמצטרפין [רז"ו]. ואמנם בביאור הגר"א שם, יב כתב כהש"ך והוסיף שדעת הגאונים שהשטר כשר בדיעבד ודלא כהרמב"ם והשו"ע עיין להלן ג, והרי דעת רבינו שאם אינם יודעים לכיון העדות השטר בטל וכמו שציין במעשה בצלאל ריקאנטי שם, וע"ע תומים שם, ה ושער משפט שם, ב. ג] הרמב"ם כ"כ בשאינם יודעים לחתום ולא כ"כ בשאינם יודעים לקרות, וכתשובות בנו הרי"א סי' ק כ"כ בשאינם יודעים לקרות. ודעת הרשב"א שם ד"ה נמצא עכשיו נוטה כמאן דאמר שהשטר כשר בדיעבד מדקאמר נגדיה רב כהנא ולא אמר נגדיה ופסיל ליה לשטרא וכ"כ הטור שם בשאינם יודעים לחתום [אבל בשאינם יודעים לקרות כתב שהשטר פסול שדעתו כדעת הרא"ש שאף רב גמדה אינו מכשיר אלא בשנים מקרין אותו והלכתא כוותיה].

רכד נכפל במהדורת רד"צ סי' סא, והובא בריקאנטי סי' תקעז. [א] עיין מהדורת רד"צ שם אות ד שדקדק שלשון רבינו [וביותר כפי נוסחתו עיין ש"נ] משמע כדברי התומים כח, ה שהמבקש הוא המחרים אבל לא שיצוו בית דין שיחרימו בשם בית דין דכי מה טיבו של בית דין בכך והרי נראים כעורכי דיינים. ב] ויקרא ה, א. ג] וכ"כ בשו"ע חר"מ כח, ב אדם רשאי להחרים בבית הכנסת על כל מי שידע לו עדות שיכא ויעיד. והב"י שם, מחודש ג הביא דברי הרשב"א בתשובה שכתב אם רצה להשביעם בבית הכנסת יאמר משביע אני עליכם פלוני ופלוני, אבל שיחרימו בבית דין זה לא שמענו, וכתב עליו שאפשר דהתם מדין תורה קאמר שלא שמענו אבל מפני תיקון העולם נוהגים להחרים, וכן הביא להלן שם מתשובה אחרת מהרשב"א שכתב שחרם עדות זו אינו תורה כי על בעל העדים להטפל ולהביא עדיו אלא מנהג בעלמא. ובגדר החרם עיין סמ"ע שם, טו שכתב שאינו יכול להזיק את העדים בבית דין שיקבלו על עצמם בחרם אלא מטיל בבית הכנסת חרם סתם על הכלל או על יחידים בפרט אם יודעים לו עדות. וע"ע ש"ך שם, ג [הגהה] שדעת המבי"ט שיכול להטיל עליהם חרם בעל כרחם.

רכה הובא בריקאנטי סי' תמט. [א] עיין גיטין יט, ב והא ההוא דעבד עובדא בשאר שטרות ונגדיה רב כהנא, תרגמא אקריאה. ורש"י שם פירש דהיינו דרב גמדה [לעיל שם דמתיר אף בשאר שטרות] בשאין העדים יודעים לקרות ודרב כהנא בשאין יודעים לחתום. אולם הרי"ח הביאו הרשב"א שם ד"ה אמר רבא פירש להיפך דהא דרב כהנא בשאין העדים יודעים לקרות ודרב גמדה בשאין העדים יודעים לחתום. ולדעת הרי"ח נמצא שאף לרב גמדה בשאין יודעים לקרות מנגדין להו. ואפשר שדעת רבינו כדעת הרי"ח ולפיכך כתב שבשאין יודעים לקרות מנגדין להו. ואפשר עוד שמאחר שדעת רבינו דהלכה דלא כרב גמדה ובשאר שטרות בין שאין יודעים לקרות ובין בשאין יודעין לחתום אין חותמין [עיין הלכות שם ט, א מדפי הרי"ף, רא"ש שם פ"ב סי' יב ו וב"י אה"ע קל וח"מ מה, א, ש"ך שם, ד

DEC - 7 1998

בעטיפה

מפת כדור הארץ מתוך
 "יהואנופייה" של פטולמאוס,
 אולם (גרמנית) 1482.
 באדיבות הספרייה העירונית
 והאוניברסיטאית, פָּרָה

תמותים

ק"צ
 תשנ"ט

תוכן העניינים

הפעם בפעמים	2
דברים לזכר פרופסור שלמה מונג	5
חקר הקשרים בין קהילות ישראל במזרח ובמערב – אתגרים ויעדים / רינה דרורי	9
מאנדלסיה לאורפוז: יחסם של חכמי אשכנז וצרפת במאות ה"ב-ה"ג אל ספרי ההלכה של הר"ף והרמב"ם / אברהם גרוסמן	14
עקבות ספרות מגורשי ספרד ביצירת יהודי פולין במאה ה"א / יעקב אלבוים	33
אמונה ושררה במאבק על היחידות הרבנית בנוציה בתקופת הברוק / משה אורפל	44
עיר התורה והלמוד: סלונקי כמרכז תורה במאות ה"א-ה"ב / ירון ברנאה	60
"געי" כהיבט של המפגש ההיסטורי בין יהודי אויפליה ויחידות מערקו לסודאן: הרב שלמה מלכה – מנהיג בעתות תמורה / נחם אילן	93
"הצלת יהדות מאראקאָ לתורה": הוצאת תלמידים ממרוקו לשיבות ליטאיות אחר השואה / יעקב לופו	112
יהודי חלב בבואנוס איירס (1920-1960): מנהיגותם וזהותם הדתית / סוזנה בראונר רודג'רס	129
עונגים וביקורת	
מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים / יוחנן ברויאר	143
ספרים – סיקוריות	153
פרס יצחק ברצבג, תשנ"ט	157

תמותים

פרקי עיון במורשת ישראל במזרח

רבעון, יוצא לאור על-ידי:
 מכון בר-צבי של יד יצחק בר-צבי והאוניברסיטה העברית בירושלים
 משרד החינוך והתרבות, מינהל חברה ונוער – תחום מורשת יהדות המזרח

מועצת המערכת:

- פרופ. חגי בר-שמאי (יו"ר), פרופ. מיכאל אביטובל, פרופ. משה אידל, נחם אילן
- פרופ. מנחם בר-ששון, יצחק בצלאל, ד"ר מאיר מי' בר-אשר, פרופ. משה בר-אשר,
- פרופ. יוסף גורני, שלמה ונטורה, ד"ר צבי ז'ור, אברהם עודד כהן, פרופ. נחמיה לצנין,
- פרופ. דניאל לסקר, פרופ. שלמה מורג, פרופ. אמנון נצר, פרופ. שרה סטרומית,
- פרופ. אדווין סרוסי, פרופ. ג'ורג' פליישר, ד"ר שלום צבר, ד"ר צבי צמרת,
- פרופ. יוסף קפלן, פרופ. סטיבן קפלן, ד"ר שלום רצבי, פרופ. אורה שורצולד,
- פרופ. יוסף שיטרית, פרופ. אמנון שילוח, אליעזר שמואלי, פרופ. שאול שקד.

העורך: ד"ר דוד מלכילא

מזכיר המערכת: מיכאל גלצר
 המערכת והמנהלה:

מכון בר-צבי, רח' אברבנאל 12, ת"ד 7660, ירושלים 91076
 טל': 02-5638310 • פקס: 02-5639204
 דואר אלקטרוני: mahonzi@h2.huji.ac.il

הגשת כתבי-יד

יש להכין את המאמר במעבד תמלילים, ולרוב בתוכנת "Word", ולהגישו בשני עותקים, עם רווחים כפולים, בצירוף דיסקט. את החתרות והתפניות הביבליוגרפיות יש להכין כהוגן ב"שפיעים" (ראה המאמרים בחוברת זו). למאמר יש לצרף: תקציר (כמאה מילים); עיסוקו המחקרי של המחבר; שם המחבר, שם המאמר ותקציר באנגלית. ככלל, מאמרים אינם מוחזרים למחברים אלא נשמרים במערכת.

חוברת זו יוצאת לאור כסיוע הקורן יע"ש יצחק לייב רחמל גולדברג ז"ל

ISSN 0334-4088

כל הזכויות שמורות למכון בר-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח

סדר ועיבוד: דגץ • התקנה: ישראל חוני • עטיפה: אהרן יאירי
 לוחות: קורן-אור דוד כדוש • הדפסה: אחור

PE'AMIM

STUDIES IN ORIENTAL JEWRY

QUARTERLY

Ben-Zvi Institute
of Yad Izhak Ben-Zvi and the Hebrew University of
Jerusalem with the support of the Ministry of Education and
Culture. Division for Social and Youth Education – Oriental
Jewish Heritage Unit

Editor: Dr. David Malkiel
Editorial Secretary: Michael Glatzer

This issue is published with the assistance of the Izhak Leib and Rachel
Goldberg Fund

©
Copyright by Ben-Zvi Institute for the
Study of Jewish Communities in the East 1999

Editorial Office: P.O.B. 7660, Jerusalem 91076

Tel: 972-2-5639204, Fax: 972-2-5638310

E-mail: mahonzvi@h2.hum.huji.ac.il

ISSN 0334-4088, Printed in Israel

PE'AMIM 80

SUMMER
1999

IN THIS ISSUE

This issue of *Pe'amim* addresses contacts between Jewish communities throughout the world from the twelfth century to the twentieth. Most of the articles were presented at a conference in April 1998 in celebration of the fiftieth anniversary of the Ben-Zvi Institute in Jerusalem.

Professor Shelomo Morag — In Memoriam (5–8)

The late **Shelomo Morag** was the chairman of the Ben-Zvi Institute from 1971 to 1974. Two eulogies, by Professor Yair Zakowitz, Dean of the Faculty of Humanities at the Hebrew University, and Professor Moshe Bar-Asher, President of the Academy of the Hebrew Language, are reproduced here.

Research on Relations between Jewish Communities in the East and West: Challenges and Goals (9–13)

Rina Drory calls for a reassessment of basic scholarly assumptions, asserting that these were rooted in ideological postures. For example, she questions the accepted assumption that Jewish writing in Arabic was an outsider's response to the mainstream Arabic culture, and asks whether Jewish writers in the Muslim world regarded Arabic culture as alien.

Professor Drory teaches in the Department of Arabic Language and Literature at Tel Aviv University.

From Andalusia to Europe: The Attitude of Rabbis in Germany and France in the Twelfth-Thirteenth Centuries towards the Halakthic Writings of Alfasi and Maimonides (14–32)

Abraham Grossman discusses the delay, by two generations, in the acceptance of the writings of Alfasi and Maimonides by the rabbis of Germany and Northern France. He explains that the oeuvres of these giants were not rooted in the sacred traditions of Babylonia and Eretz Israel. Their acceptance was facilitated by the scholars of Provence and by Rabbi Meir b. Baruch of Rothenburg.

Professor Grossman teaches in the Department of Jewish History at the Hebrew University of Jerusalem. He served as chairman of the Ben-Zvi Institute from 1994 to 1996, and is a member of the Israel Academy of Sciences.

המקרא, חדרה אל צרפת כבר כמתחצית השנייה של המאה, ובתור שאת במאה ה"ב. והשפיעה השפעה ניכרת על התפתחות היצירה ההרחינית בצרפת. ואולם, במהלך המאה השנייה לא הסכימו חכמי אשכנז וחכמי ספרד לראות את המרכז האחר ככעל מסורת הלכתית משובחת – כך עולה ממקורות שונים, כולל הפולמוס על נוסח הכתובה,⁵ אף שיחכמי אשכנז וצרפת בתקופה זו נזקקו הרבה לתורתם של גאוני כבל, הם לא עשו שימוש בתורתם של חכמי ספרד הראשונים בתחום ההלכה.

ר' אליהו בר' מנחם מלהמאן (Le Mans), מגדולי חכמי צרפת באמצע המאה ה"א בערך, הושפע ביצירתו בתחום הפיוט ממשוררי ספרד, ובמיוחד מר' שלמה אבן גבירול. תבונה ר' יוסף טוב עלם (ריטעי), בקרובה שכתב ל"שבת הגדול", הושפע מההלכות גדולות ומ"ההלכות פסקוקות" ומדרכם של פיטני ספרד – הוא השתמש בחרייה מעיראורית ככמה פיוט "הושענא" שולן, ובזאת חיקה בייקנות "הושענות" של ר' יוסף אבן אביתור.⁶ באותה עת כבר התפרסמו ספרו של ר' שמואל הנגיד, "הלכתא גבארמא",⁷ ואף על פי כן התחמם הצרפתים הנוכחים לא השתמשו בו. והוא הדין לחכמים אחרים בצרפת ובתמנה. ברור אפוא שהתעלמות מהיצירה ההלכתית הזתה מודעת ומכוונת.

במאה ה"ב נתחזקו בהדרגה הקשרים בין ספרד לאשכנז. קשה לתאר את התפתחות פרשנות המקרא בצרפת במאה זו בלא תורתם של מפשי המקרא בספרד, ובעיקר בלא פיעולתם של המדקדקים העבריים שפעלו בה.⁸ אחת העדויות לעורך הרב שחכמי צרפת ייחסו לתורתם של חכמי ספרד בתחום זה עולה מכתב שר' שמואל בן מאיר (רשב"ם) הסתמך בבדיקת הנוסח במקרא על הנוסח שהיה מקובל בספרי התורה שנכתבו בספרד.⁹ לאחר הרידה של המרכז בספרד, בעקבות גזירות אלמורדון (שנת 1148), שבהן נפגעו קשה קהילות ספרד, ועליית המרכזים של בעלי התוספות בצרפת, נסעו חכמים ספרדים ללמוד בצרפת הצפונית, והנועה זו נמשכה גם מאוחר יותר. בין החכמים שנסעו ללמוד בישיבות צרפת בראשית המאה ה"ג היו גם ר' יהודה בן יקר (רבו של הרמב"ם) ורובנו יונה גרונדי.

כיצד השפיעה התקרבות זו על הקשרים בתחומי ההלכה עצמה? האם הייתה עתה נכונות בין חכמי אשכנז וצרפת לקלוט מן המסורת ההלכתית של המרכז בספרד? בדברים שלהלן בוצנו לבחון את השימוש שעשו חכמי אשכנז וצרפת במאות ה"ב-ה"ג בספרי ההלכה של ר' יצחק אלפאסי (הרי"ף) ושל ר' משה בן מיימון (הרמב"ם),

- 1 חכמי אשכנז סירבו לקבל את הנוסח המקובל בספרד והסתמכו על המדרשה המפוראת שלהם – ראו המקורות שפירסם ש. אסף, שו"ת, הם נלקחו מהספר שבלי הלקט מאת ר' צדקיה בר' אברהם, חלק שני.
- 2 ראו: פליישי, שירת הקודש, עמ' 437-438; פליישי, אחרות, ובמיוחד עמ' 68; גרוסמן, צרפת, עמ' 77-80, 101.
- 3 על הדבר זה ופירוטו, ראו אברמסון.
- 4 על השפעתו של תורת ספרד על פרשנות המקרא היהודית בצרפת בסוף המאה ה"א ובמאה ה"ב ראו גרוסמן, צרפת, עמ' 471-473.
- 5 ראו, למשל, בפירושו לתורה: שמת כנ, כד; דברים יד, שם יח, יא, וראו גרוסמן, צרפת, עמ' 472.
- 6 ראו, למשל, בפירושו לתורה: שמת כנ, כד; דברים יד, שם יח, יא, וראו גרוסמן, צרפת, עמ' 472.
- 7 ראו, למשל, בפירושו לתורה: שמת כנ, כד; דברים יד, שם יח, יא, וראו גרוסמן, צרפת, עמ' 472.
- 8 ראו, למשל, בפירושו לתורה: שמת כנ, כד; דברים יד, שם יח, יא, וראו גרוסמן, צרפת, עמ' 472.
- 9 ראו, למשל, בפירושו לתורה: שמת כנ, כד; דברים יד, שם יח, יא, וראו גרוסמן, צרפת, עמ' 472.

מאנדלוסיה לאירופה

יחסם של חכמי אשכנז וצרפת במאות ה"ב-ה"ג אל ספרי ההלכה של הרי"ף והרמב"ם

אברהם גרוסמן

הקשרים שנתקמו בין קהילות ישראל שבספרד ובין אלה שבאשכנז וצרפת הצפונות במאות ה"א-ה"ג היו הדוקים למדי, וכל מרכז ידע היטב את הנעשה במרכז האחר. קשרים אלו נוצרו בעיקר באמצעותם של סוחרים שנסעו ממרכז אחד למשנהו, אף שהיו גם אנשים שנסעו לצרכים אחרים כגון טיפול רפואי. סוחרים אלה שימשו גשר חשוב בין המרכזים כבר במאה ה"א, והם העבירו מסורות ספרדיות והלכתיות ביניהם: באמצעותם הגיעה גם תורתם של גאוני כבל אל אירופה הנוצרית. ספרד שימשה מרכז מסחרי חשוב במאות ה"א-ה"ג והסוחרים הזיכו לפקוד אותה, כדבריו של אשתור:

גם ההיקף של עסקי הסוחרים היהודיים-ספרדיים עם ממלכת הפרנקים שמצפון לפירנאזים לא היה מבוטל. יחיה על זו, בתקופה של שלטון האומיים בקורדובה נוצר ביחסי המסחר הבינלאומי מצב מיוחד במינו שבו ניתן לסוחרים היהודיים מספרד הערביים ומגאליה הפרנקית למלא תפקיד עצום בחילופי הסחורות בין הארצות המוסלמיות ובין הארצות הנוצריות כלין.¹

פעילות מסחרית זאת נמשכה גם לאחר שהחלה הקונטיקסטה ונסיכיות הנוצרים שבצפון חצי האי האיברי השתלטו על חלקים נרחבים שהוחזקו לפני כן בידי המוסלמים,² כך שההשפעות שהועלו בעבר במחקר על נתק שהיה קיים, כביכול, בין אשכנז לספרד במאה ה"א, אינן על מה שיסמוכו.³

קשרי התרבות היו גם הם הדוקים. תלמידי חכמים מספרד למדו, ככל הנראה, אצל חכמי אשכנז כבר במאה ה"א,⁴ ותורתם של חכמי ספרד בתחום הלשון, השירה ופרשנות

- 1 אשתור, א, עמ' 183.
- 2 על המשך הקשרים המסחריים בין ספרד המוסלמית לספרד הנוצרית ולמרכזים אחרים באירופה ובמזרח והתמורות שחלו בהם, ראו אשתור, ב, עמ' 148-166.
- 3 על הקשרים שהיו קיימים בין המרכז בספרד ובין זה שבצרפת הצפונית במאה ה"א ובראשית המאה ה"ב ראו: גרוסמן, קשרים: גרוסמן, צרפת, עמ' 539-571. במאמר הנ"ל הבאת את הדעות שהועלו בעבר לגבי הנתק, כביכול, שהיה בין המרכזים הללו.
- 4 רבנו תם העיד על חכמים מספרד שלמדו לפני רבנו גרשום מאיר הנגלה, אמנם, היה מי ששייך שהכונה במונח "ספרד" שבדבריו לאיטליה, אך הדבר מסופק, על העניין כולו ראו גרוסמן, אשכנז, עמ' 109.

לחשיבות הרכיב שהרשבי"ם ייחס לו, שאם לא כן, ספק אם היה כותב לו השלמות. אורכב סיכם את ההשלמות הללו כך:

הרשבי"ם הוא כנראה הראשון בין חכמי צרפת הצפוניתי, שהרכיב להשתמש בספר ההלכות של ר' יצחק אלפסי; הוא כתב תוספות עליו והגיה אותן. תוספות אלו נמצאות בכתיב יידי של הר"ף, בתוך דברי הר"ף, ומתחילות במלים: "ואני שמואל מוסיף..." הרשבי"ם הוסיף להלכות הר"ף מתורתם של חכמי אשכנז וצרפת, דברים שהביא אותם כפרשנו... ההוספות לאלפסי הקיפו כנראה את כל שלוש הסדרים. מועד, נשים וניקיון.¹³

לדעת אורכב, אף השפיע ספרו של הר"ף על פסיקתו העקרונית של בעל התוספות יצחק בן שמואל (הר"י), שלפיה ספרי ההלכה שעמדו לרשותם של חכמים בני תקופתו גרמו לכך ששוב אין תלמיד חייב לנהוג מלוא הכבוד וכבו כבימים עברו.¹⁴ ראוי להסמך לכאן את המיחס לחכם זה (ר' יצחק בן שמואל) על ידי ר' מנחם בן אהרן בן זרם, איש המאה הי"ד בטולדו. לדבריו, אמר ר' יצחק על חיבורו של הר"ף "שילאה בן אדם לחבר חבור כמוהו וולתי ששיכנה היתה שורה עליי".¹⁵ אמנם, קשה להסתמך באופן מוחלט על אמירות מעין אלה שאין מקורן ברור, ואולם כבר העיר אורכב על דברים אחרים שכתב הר"י עצמו, ומהם עולה שספר הלכות הר"ף לא היה שכיח באותה עת בצרפת מחד גיסא, אך גם על ההערכה הגדולה של הרשבי"ם אליו, מאידך גיסא:

ואני יצחק בן החסיד רבי שמואל כבר ימים רבים תמהתי על פסק רב הא"י דאין כת בידו לבטל פסק התלמוד... ושאלתי לרבי שמואל והשיב לי כי רב אלפס נאין חולק על רב הא"י. וכך השיב: ינעתי ומצאתי בספר הגאון רבי יצחק האלפסי.¹⁶

גורלו של החיבור עצמו באותה עת יש בו כדי להפתיע, היה מקום לשער שחיבור כהקף כה נרחב, החשוב כל כך לפסיקה ולעיתים גם לפרשנות, זוכה לתפוצה גדולה בהרבה, הן בצרפת והן באשכנז, אך מדברי הר"י אנו רואים שלא כך היה. המסקנה המתבקשת היא שמדובר בהתעלמות מכוונת, וסיוע ברור לדבר בכך שהראב"ן, גדול חכמי אשכנז במחצית הראשונה של המאה הי"ב, הוזכר, כאמור, את ספרו של הר"ף פעמיים בלבד. לכאורה ניתן היה לשער שחיבורו של הר"ף לא היה ידוע לו, למעט הכאות קצרות ממנו שהועתקו בספרו, ולכן הוא נזקק לו במידה כה מציטה, אך השערה זו רחוקה מן האמת. הראב"ן היה בקשר הדוק עם רכנו הם והרשבי"ם, ואילו מצא עניין בספרו של הר"ף יכול היה לדאוג שיעתיקוהו עבורו. ובכלל, במחצית הראשונה של המאה הי"ב כאן תלמידים

13 אורכב, בעלי התוספות, עמ' 66-57; פרידמן, מוספות הרשבי"ם, עמ' 186 ואילך.
 14 יעמ' הפסקים וההוראות נכתבו והכל יכול להסתכל בספרי הפוסקים ולהורות, אין עשרה לרב כל כך כמו באמת המיסים – המסיק מצורף, עמ' רע"ח. השו"ן לדביהם של חכמי איורא, לחלו.
 הערה 22.
 15 צידה לדרך, ורשה תר"ם, הקדמה, עמ' 6.
 16 שו"ת מהר"ם בן ברוך, דפוס קרית יואל, סימן צ"א, אורכב, בעלי התוספות, עמ' 251.

שני החכמים המובהקים המייצגים את תורתה של יהדות ספרד במאות הי"א-ה"ב. יותר מאשר כל חכם אחר.

השימוש בספר הלכות הר"ף

הר"ף סיים את ספר ההלכות שלו כרבע השלישי של המאה הי"א ועוד בחייו התפשט חיבור זה באפריקה הצפונית ובספרד, אולם לא כן היה בצרפת ובגרמניה, וכבר העיר על כך חיים טשרנורביץ לפני שנים רבות.¹⁰ לדעת אפסוביצר היה הפול בדרך קליטת הספר בין צרפת לאשכנז:

בצרפת התפשט ספר האלפסי כשני דורות לאחר חיבורו, וכבר הרשבי"ם חקר תוספות לר"ף. באשכנז הראשון שמוכר את הר"ף הוא ראב"ן ור' אליעזר בן נתן, ומוכרו ב' פעמים בכל הספר, והוא היחיד בדרור להוכריז, ואצל שאר חכמי דורו לא נמצא זכר לדברי הר"ף, וגם בדרור של ראב"ה ור' אליעזר בן יואל הוא היחיד שמביא דברי האלפסי, וגם בדרור של ראב"ה ור' אליעזר בן יואל הליון לא מצינו שהשתמשו בספר האלפסי, וראב"ה הוא הראשון והיחיד בדרור שהשתמש בספר הר"ף בקביעות וכמדה מרובה ובחשיבות מקור בר סמכא. ומן הראב"ה למד תלמידו ר"י ור' יצחק בן משה¹¹ אור זרוע לעשות ספר האלפסי מקור הלכה. ומעת ההיא היה ספרו של ר' יצחק אלפסי גם באשכנז מקור נאמן להלכה.¹¹

תאשמע מסכים עם המסקנה הכללית של אפסוביצר, אך לא עם ההכחחה שהוא הבחין בין אשכנז לצרפת:

אני מבין מה ראה אפסוביצר להבחין בין צרפת לאשכנז, ולומר, כי בצרפת דווקא נתפשט הספר למן ימי הרשבי"ם ואילך. הרשבי"ם מקרה מסויים לעצמו היה, וכמהו כראב"ן לא השפיעה התעניינותו (המוגבלת כשמצאמה) על חביריו ותלמידיו, שלא למדו להשתמש בר"ף שימוש אינטנסיבי, כתביהם באשכנז, עד לדרור של ר"י אר"ז (באשכנז) והסמיג (ספר מצוות גדול) (בצרפת), ואין כל הבדל בעניין זה בין אשכנז לצרפת.¹²

לדעתי, אף שצורך תאשמע בטענתו הבסיסית שהשימוש בר"ף בצרפת לא היה מרובה גם במחצית השנייה של המאה הי"ב, ההשלמות שהב הרשבי"ם להלכות הר"ף כרבע השני של המאה הי"ב הן עדות לא רק להימצאותו של ספר זה בצרפת הצפונית, אלא גם

10 טשרנוב"ן, ב' עמ' 51.
 11 אפסוביצר, עמ' 372.
 12 תאשמע, קליטה, עמ' 195.

על עיקרון הופש הלימוד וההוראה, ועל כך שהכל פתוח לדיון ולוויכוח, מה שהקשה עוד יותר על קליטתו של ספר הלכה סמכותי ומדיערי כספר הר"ף.²⁰

סברה זו יפה היא, אך יש בה קושי גדול שכבר העיר עליו תאשימני עצמו: ספרי ההלכה של הגאונים אף הם סמכותיים ביותר – אף יותר מהלכות הר"ף – והם נתקבלו בורעות פתוחות באשכנז ובצרפת מראשית המאה ה"א, ובמיוחד ספר הלכות גדולות.²¹ חכמי צרפת ואשכנז במאות הי"א-ה"ב אף עשו שימוש מרובה בתשובות של גאוני ככל, לעומת התעלמות מתשובותיו של הר"ף. יש בכך עדות נוספת שלא הספיקו לברר את האמת של השימוש בהלכות הר"ף: גם ההתעלמות הכמעט מוחלטת מספרי ההלכה שמנעה את השימוש בהלכות הר"ף; ובהם "ספרי העתים" של ר' יהודה הפראנזי. של חכמי ספרד אחרים שפעלו במאה ה"א, והופש הלימוד וההוראה וכי הכול נתון לדיון, מסייעת לשענתנו. ובכלל, העיקרון של חופש הלימוד וההוראה וכי הכול נתון לדיון, נמשך גם במאה ה"ג, גם לאחר ששיטת הדיאלקטיקה (כלומר, הוויכוח) של בעלי התוספות הייתה ברורה והר"ף כבר היה מקובל. באותה עת כתבו האחים מאיורא (Eivara) נשלל תלמיד יש זכות להורות ולקבוע בית מדרש במקום רבן ולסתור את דבריו.

הר" שמואל (=משה) מאיורא רבן של הר" יונה ז"ל ואחיו ר' שמואל דאורא כתבו באנוהתרום: מיום שגלו אבותינו והרב בית מקדשנו ונשתבשו הארצות ונתמעטו התורה והלכות, אין לנו עוד לומר מורא רבך כמורא שמים, וכל הדיני הראויין לעשות תלמיד לרב נתבטלו, כי הגמרות והפירושים והחדושים והחכמים הם המורים האנשים, והכל לפי פקחות הלבבות. ולכך היו רגילי שבצירם חזיק התלמיד מדרש, ולא אמרי' בהם: כל המורה הלכה לפני רבנו רביי מיתה, וכן יסתור דבריו התלמיד לרב אם יוכל לפי פלפולו.²²

תאשימני הציץ הספר נוסף, שהתבדל בין היחס אל הר"ף זאל הר"ם מקורו בראיית רבנו חננאל כ"איש רומי":

על כן נראה לי להציע, בלשון "אולי", פיתרון אחר לשאלה, עיקרו בתפיסת "הקשר האיטלקי" של רבנו חננאל, שהיה "איש רומי" בעיניהם... נראה לי כי מן הטעם הזה אימצו לעצמם האשכנזיים גם את ספר "הלכות גדולות" נפוץ במידה רבה לאיידעיועו מאשר את יהר ספרות הגאונים. שהרי תורתו של "רב יהודאי גאון",

²⁰ תאשימני, קליטה, עמ' 197.

²¹ על השמוש בהם ראו גרוסמן, אשכנז, עמ' 428-429, וראו גם שבלי הלקט, ב, עמ' 148. בתשובת חכמי אשכנז: "זכותנות קטנות ובהלכות גדולות ובהלכות קצות של מר יהודאי גאון ז"ל אשר כל ישראל נוהגין בהם". תאשימני המרכו בעיקר בספר הלכות גדולות. אמנם, והו הספר של גאוני ככל שנגעשה בו שימוש רב יותר מכל ציורה אחרת שלהם באשכנז ובצרפת הצפונית, אך גם ציורות אחרות שלהם, כגון הלכות פסוקות ותשובות, נתקבלו בעירכת מרובה, על השימוש בהלכות

ייצרות אלו, ראו דגוני, עמ' 39-70.

²² אחרות חיים הלכות תלמוד תורה, סימן כא, השו"ן אורבך, בעלי התוספות, א, עמ' 479 ובהערת שם; קרפפול, וראו לעיל, הערה 14. על המרכיבות של הדיאלקטיקה בצורתם של בעלי התוספות והירידה במאה הי"ג ראו מה שכתב לאחרונה סולובצ'יק, קסטטרופה.

מאשכנז אל בתי המדרש של חכמי התוספות בצרפת – ובמיוחד אל בית מדרשו של רבנו יעקב תם, אחיו של הרשב"ם – וברור שבניקל יכול להחזיר שם אל חיבורו הגדול של הר"ף.¹⁷ ומכאן, שההעלמות של חכמי גרמניה עד לקראת סוף המאה הי"ב נעשתה במודע.

עדות חשובה נוספת לשימוש המועט באשכנז ובצרפת שנגעשה בר"ף בתקופה זו (אמצע המאה הי"ב) עולה מספר הישר שחיברו רבנו תם. בהתכתבות של רבנו תם בענייני פרשנות והלכה עם חכמי דורו, יש שימוש מועט בספרו של הר"ף, ובדרך כלל בעקבות חוכמת המפרשת על ידי השואלים. אילו היה החיבור זוכה לתעריכה המצופה, קשה להניח שתמונה זו הייתה כה כללית, ומה עוד שמדובר בחיבור העוסק בהלכה, ובתתום זה, אף יותר מאשר בפירושיהם של בעלי התוספות, היה מקום לשימוש נרחב בספרו של הר"ף.

גורם נוסף המדייש את ההתעלמות המכוונת מן הר"ף באשכנז ובצרפת הוא השימוש המרובה וההעריכה הגדולה שזכה לה באותה עת הפירושה להלמוד של רבנו חננאל (הר"ח). אף הוא חכם שדע ופעל בצפון אפריקה, מקום שהתנו של הר"ף רוב ימיו.¹⁸ כבר הראשונים מביין בעלי התוספות עשו בו שימוש מרובה, ועוד נשוב לכך להלן.

ההתעלמות מספר ההלכות של הר"ף באשכנז היתה ממושכת (כמאה שנים), ורק בסוף המאה הי"ב ובראשית המאה הי"ג החלו להתמתט בו באופן שיטתי חכמי הגדולים: ראבי"ה, ובמיוחד תלמידו ר' יצחק ב"ר משה בעל "אור זרוע", מהר"ם מרוטנבורג ואחרים.¹⁹ שימושו של ר' יצחק ב"ר משה בהלכות הר"ף שכיהן מאוד, והוא משמש לו מקור חשוב להכרעת ההלכה, למעשה, החל כרבע השני של המאה הי"ג הפך הר"ף להיות בעל סמכות חשובה ומוכרת על כלל חכמי אשכנז.

מהי החסבר (המשוער) להתעלמות מספר ההלכות של הר"ף במשך תקופה כה ארוכה באשכנז ובצרפת? הודעה שנחשה עד עתה להתמודד עם שאלה זו היא תאשימני – הוא תלה את ההתעלמה מהר"ף בחשש מהסמכותיות שלו:

אפשר לשר, א"כ, כי ביצעו יומרתו עורך ספר הר"ף התנגדות טבעית והתיעה בקרב חכמי התורה שם, והם נמנעו משימוש לימודי סדרי וקבוע בו. בספר הר"ח, לעומתו, לא ראו מרצעת זו, שכן עיקר מנגמתו פרשנית, הכרעה ההלכה בו נושאת אופי אישי כשכל כל דעת יחיד אחרת, ואין הוא אומר קבלי דעת... השערה זו

נשמעת יפה, במיוחד לאור העובדה שהמגמה הדהצטרפוליסטית בהלכה, שיסודיה עוד במאה הי"א, הלכה ונתחזקה ביותר עם בעלי התוספות, שהעמידו את מפעלם

¹⁷ על תלמיד חכמים מגרמניה שלמדו לפני רבנו תם בצרפת ראו אורבך, שם, עמ' 114-117.

¹⁸ לדוגמה גרדא, פ, חרשיש מנה בספר איש וספרים בתוספת (ניר-יוק חק שיב) חמישים איזכורים של הר"ף, והרוב המכריע מדרב"הם של בעלי תוספות מאוחרים, לעומת שש מאות איזכורים של רבנו חננאל, שכבר בעלי התוספות הראשונים הוכירוהו, אך יש להגות זהירות במיצא זה – ראו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 738.

¹⁹ דיון מפורט בשימושים של חכמים אלה ואחרים בר"ף ראו תאשימני, קליטה.

כמעט כל מרכז יצר לעצמו "אגרות ייסוד" שדיברו על קשר הדוק של דור המייסדים עם תורתם של גאוני בבל. באשכנז תואר רבנו גרשום מאור הגולה כמי שקיבל את תורתו מרב האי גאון ונשא את אחותו לאשתו.²⁹ אין כל אסמכתא היסטורית לשתי מסורות אלה, ואין בהן יותר מאשר אגדה עממית בלבד. ר' יצחק ב"ר יהודה, רבן של רשי" במגנצא, תואר כמי שקיבל תורה מרב האי גאון ברומא.³⁰ ר' אליהו בן מנחם מצרפת, שהיה בשיבתו של רב האי גאון וקיבל ממנו את התואר "אלוף". הוא דיבר בשבת ה"קבלה" ותיאר את עצמו כמי שנבחר על ידי ההשגחה העליונה לרשת את רב האי.³¹ גם הוא מתואר כמי שנושא לאישה את אחותו של רב האי.³² על חכמי איטליה הקרולמים במאה ה"א מסופר כ"י כ"ד ללאנא 1101:

וראיתי כתוב בספר רבי' ורבינו ש"י ושיחיהו, שהיה כתוב בעיר סיפונטא (Sipont) בר' אשר במלכות לומברדיאה כביח המדרש של ר' יהודה, המכונה ר' ליאון, בר' אלחנן בר' יהודה נב"ה ונפשו בצורה החיים, ולפני רבי' מנחם הכהן ורבי' יהודה ושאר רבנים המונקקים, אשר לימדו וצ"ל למדו בישיבת רב האי גאון, בן רב שריירא גאון... והיו באותו בית המדרש כמה תלמידים ר' אלחנן זק"ל... ותלמידים הרבה, אלו מכשירין ואלו מטרפין, ופישפשו המסכת של חולין והלכות קצוות" ותשובות ושאלות והלכות גדולות" ולא מצאו שורש לדבר להחיר ולאסור עד שמצאו בתשובות של רבי' חננאל בר' חושיאל זק"ל וכתשובות של רבי' נסים גאון זק"ל, דאין סירכא מטרפת אלא בריאה.³³

דומה כי יש יסוד היסטורי למסורת זאת על חכמי איטליה שלמדו בישיבתו של רב האי גאון, אך אין לקבוע בוודאות אם הכול מדויק במקור זה. הערך הרב ל"קבלה" הוא הרקע לשם "ספר הקבלה" שנתן ר' אברהם אבן דאוד לספרו ההיסטורי בספר בשנת 1160, וכן לאגרות ששולכו בו. לא בכרי קרא גם חכם מובהק כר' מנחם המאירי לפורשו למסכת אבות, בשם ספר הקבלה: "לכאן החיחסות הדברים לשלמים המקבלים איש מפי איש, מפי הנביאים, עד נביא האמת ארון הנביאים".³⁴ אמנם, בדבריו שם על חכמים ראשונים הדגיש המאירי גם את היכולת לגלות את גדולתו של חכם על פי חיבוריו, דבר

29 שו"ת מהרש"ל, סימן כט.
 30 ראו גרוסמן, אשכנז, עמ' 303. וטעם זה שמע רבי' ב"ר יהודה בעיר רומא מפי רב האי גאון. יתכן שיש לקיים את הדברים ולפריש "מפי" במשמעות של "בשם". אין כל ידיעה על מקורו של רב האי ברומא, והדברים רחוקים.
 31 ראו גרוסמן, צרפת, עמ' 92-98. על התואר "אלוף" שקיבל מרב האי, ראו פלישר, אהרות, עמ' 65-64.

32 שו"ת מהרש"ל, סימן כט.

33 כ"י כ"ד ללאנא 1101, דף 184 ע"א; מובא בשינויים קלים אצל גוינבאואר, עמ' 41. על ר' מצליח בן אליה מסיציליה שלמד אצל רב האי ראו ברששו, עמ' 134-140. על מקורות אחרים הקשורים במגמה הזאת – ובהם גם מגילת אחוה – ראו גרוסמן, שקיעת בבל.

34 סדר הקבלה, עמ' 6, וראו שם במבואו של הפלין, עמ' סז-יח, על חשיבות ידיעת סדר הקבלה לדעת המאירי.

וכפרט ספרי הלכות פסקות וגדולות, היו מקובלים מאד על חכמי איטליה הקרולמים. והספר האיטלקי הקדמון "הלכות קצוות" (ירושלים תש"ב), מבוסס עליהם. בשינויים ובהתאמות, ספר הר"ף, לעומת זאת, שאין לו דבר עם מסורת ההלכה האיטלקית, לא נתפס באשכנז כספר בעל תוקף מתייב כמיוחד.²³

סברה זו יפה והרופה, אך לדעתי היא מטופקת. סביר מאוד שהערצה הגדולה אל רבנו חננאל ניקה גם מראייתו כאיש רומי, ואולם התמונה ככלולה נראית בעיני הפוכה: לא רבנו חננאל ואהדתם של חכמי איטליה הם שהיקנו לספר הלכות גדולות את הילת הזוהר שניתנה לו באשכנז ובצרפת,²⁴ אלא ההערצה הגדולה לתורתם של גאוני בבל וראייתם כסמכות עליונה ומקודשת הם שגרמו לכך: הוא הדיון גם בחיבורים אחרים של גאוני בבל ובתשובותיהם הרבות שזכו להערצה מרובה. נראה לי שההערצה הגדולה לרבנו חננאל מקורה בעיקר בהנחה שרוחה בצרפת ובגרמניה, שהוא למד אצל רב האי גאון וכי הוא קיבל את תורתו מגאוני בבל, וישכל דבריו דברי קבלה.²⁵ רבנו חס תיאר את הר"ח כתלמיד של רב האי, ובדור שלאחר מכן גם ר' יצחק בר' שמואל כתב כן: "גלוי לנו שלמד לפני רב האי, ומהקר המודרני איננו מאשש את התנחה שרבנו חננאל היה תלמידו של רב האי, אך אין זה מעלה או מוריד דבר: כך שיערו הארשונים, והשערה זו היא שהדרכה אחת: מורשה היסטורית מקודשת היא עניין רב ערך בעולמה של היהדות באותה עת, ונרחיב מעט בדבר.

המורשה המקודשת ("קבלה") וחשיבותה

אנשי ימי הביניים – יהודים ומוסלמים – חיפשו אחר מקור מקודש לתורתם. הצורך לינוק ולהישען על מסורת מקודשת קדומה היה מקובל על הכול, וגם חכמים מובהקים ייחסו לכך חשיבות מרובה.²⁶ עד המאה ה"א שימשה בבל מרכז עיקרי לסמכותיות ולמורשה המקודשת, ועל כך נשתמרו עדויות רבות. חכמי בבל עודדו מנחה זו – כר' למשל, כתב הגאון רב צמח במאה התשיעית: "עיקר החכמים והנביאים לכבל גלגל... והם היו שלשלת החכמה והנבואה ומהם תורה לכל העולם ויצאה. וכבר הודענו לכם שממעיין אחד הכל שותיין".²⁸

23 תאשמע, קליטת, עמ' 201.
 24 ר' יצחק הלוי, רב של רשי"י, שפעל בוורמייזא שבגרמניה כבכע השלישי של המאה ה"א, הירבה להתמקד על הלכות גדולות, אך גם חלק עליה לעיתים, והדברים מובאים להלן. וראו מעשה הגאונים, עמ' 94 וכן ראו לעיל, הערה 21.
 25 ראו רשי"י בפאפירוס (רשי"ר), תולדות גדולי ישראל, ב, ורשה תרע"ג, עמ' 21-22.
 26 רבנו חס – ספר הישר, חלק השני, עמ' 89; ר' יצחק – שו"ת מהר"ם, דפוס קרמנא ש"י, סימן צא.
 27 ראו למשל גורביץ, תמונה, עמ' 31-36; קורטויס, עמ' 28-30.
 28 עפשיין, עמ' מ.

לחלוק גם על גדולים במקום שנראה לחכם שהוא חייב לעשות כן. אין בה כדי לכסל את ההערכה אליהם.

על רקע זה כולו יש להבין את ההערכה הגדולה אל תורתם של גאוני כבל בעולם היהודי כולו במאות ה"א-ה"ג.⁴² מסתבר מאוד שזהו הרקע לשימוש המועט בספרו של הרי"ף באשכנז ובצרפת עד סוף המאה ה"ב: הרי"ף לא נתפס באותה עת כמי שתורתו באה אליו בקבלה מתכמי כבל. אמנם ראינו שרבונו תם מתארו כתלמיד של רב האי גאון או של רבנו חננאל, אך זו התבטאות נדירה בהשוואה להיאורים דומים כלפי רבנו חננאל, שהם שיכחים לרוב. בהעדר גורשפנקא מקודשת מעין זו, הווי היסטוסים כיצד לקבלו כמשך תקופה ארוכה.

גורם נוסף שעיצב את קבלת ספרו של הרי"ף בצרפת, ואולי גם באשכנז, הוא שיטת הלמוד השונה של בעלי המתוספות. המתצית השנייה של המאה ה"ב וראשית המאה ה"ג היא תקופת הפריחה של מרכז התורה בצרפת הצפונית. רבנו תם וכן אחותו, ר' יצחק בן שמואל, העלו אז אל פיסגות הרמה את המרכז הזה, שהעמיד את הדיאלקטיקה כראש מעייניו, וספרו של הרי"ף לא השתלב היטב בעשייה חדשה ומרתקת זו. דווקא הוירידה ההדרגתית בכוחו של המרכז בצרפת לאחר פטירת ר' שמשון משניז ופעולת ההלכה המסכמת של ר' משה מקוצי בספר המג"ג שלו, הם שהלמו את מועד קבלתם של הרי"ף והרמב"ם בצרפת.⁴³ אך, כאמור, המכשול העיקרי היה המחווה שאין לרי"ף מסורת מקודשת הקשורה עם תורתם של גאוני כבל, ומה עוד שהתנחלות של הרי"ף בתלמוד שנונה לעתים מאלה של רש"י וחכמי צרפת הראשונים, והוא הווי בורכי הפסיקה. המסורת האשכנזית הייתה מבוססת במידה רבה על המנהג המקומי, ודבר זה הכביד גם הוא על קבלת ספרו של הרי"ף.⁴⁴

מסתבר שתוליד קבלת ספרו של הרי"ף היה הדרגתי: תחילה קיבלוהו יהודי פרוכנס, החל מאמצע המאה ה"ב, ותוך זמן קצר הפך להיות שם ספר מרכזי בלימוד ובפסיקה. ר' אברהם בן יצחק, אב בית דין של גרנונה ובעל "ספר האשכול", הרכיב להשתמש בספר העתים של ר' יהודה הברצלוני, שפעל בספרד כמחצית השנייה של המאה ה"ב ובראשית המאה ה"ג.⁴⁵ ר' יהודה הסתמך לעתים קרובות על הרי"ף וממנו העתיק ר' אברהם, ששהה זמן מה בגרצולונה הקרוכה, וכאמצעות ספרו של ר' אברהם הגיעה ההערכה כלפי הרי"ף אל חכמים בצרפת הצפונית. התואר "הגאון ר' יצחק", ש' יהודה

42 דוגמה נאה להערכה המקודשת של כבל גם לאחר ירידתה ומיעוט היצירה ההרחיבה שנעשתה בה, נשתמרה בהצעתו של ר' הלל מוירונה, שגאוני כבל ישמשו שופטים ופרורים בפולמוס הקשה על נחבי הרמב"ם באמצע המאה ה"ג – ראו אגרות קארות, עמ' 13-15.

43 על הירידה ההדרגתית בכוחו של המרכז בצרפת לאחר ר' שמשון משניז ראו סולוביצ'יק, קסטרוטופ, עמ' 400-406 ועל פי המפתח, עמ' 400-406.

44 עמ' 456, ערך "מנהגים"; תאשמע, מנהג, ובמיוחד בעמ' 103-105. ראו גם סולוביצ'יק, הלכה, עמ' 111-112.

45 על שימושו של ר' אברהם בן דוד בספר העתים, ראו ספר האשכול, הקדמת המחבר, א. עמ' 1 וואילן, על שימושם של חכמים אחרים בפרוכנס בספרו של הרי"ף, ראו תאשמע, בעל המאור, עמ' 158-152.

שלא היה בתקופת הגאוני, ואולם ערך הקבלה עודנו מודגש: "ולכן לא היה עד העת הנוכח כח ידיעיתם ותוקף מעלות באוריהם כחיבוריהם נראית, עד שאם לא היה שיבם נודע בקבלה ומפורסם מפי השמוע לא היינו מחזיקין (אותה) ואותם כל כך בתכלית השלימות מצד חיבוריהם".⁴⁶

גם חכמי ספרד הדגישו הרבה את הערך הגדול של הקבלה שהיתה לתורחם. אגרות שונות נוצרו על כונו ב"קפיצת הדרך" של החכם הכביל רב נטרנאי "נשיא", שכתב לבני ספרד את התלמוד מפיו שלא מן הכתב: "ועל הקשר המשפטי שלהם אל תושבי ירושלים עוד לפני חורבן הבית הראשון, ועוד, כאמור, אפילו חכמים מובהקים חזורים על אגרות אלה, ובהם ר' שמואל הגניז רוי יצחק ארבענאל".⁴⁶

כאשר רבנו תם חפץ לשכנע את ר' משולם שעמדתו מוטעית הוא יעץ לו להסתמך על נוסח התלמוד של רבנו חננאל והרי"ף, שאותם תיאר כמי שינקו מתורתו של רב האי: וגם תראה בנידסי ר"ח תלמיד רב האי ובנידסי רבינו ר' יצחק אלפס תלמידו, כי גירסתם נכונה ומישרת. שמקומות ר"ח דלא כהלכתא וגם אין פירוש סברתו מכיון במקומות מועטים, אבל שמועתי עיקר.⁴⁷

אגרות, מסורות ומקצועות מעין אלה, רווחו בכל תפוצות ישראל במאות ה"א-ה"ג, ואף שערכן ההיסטורי דל, יש בהן כדי ללמד עד כמה הייתה גדולה ההערכה אל המרכז הכבילי ואל תורתו גם אחרי שקיעתו. אין ספק שהיכורו של התלמוד כביל היקנה למרכז שכביל הלכה גדולה של זוהר, וביתר שאת במאה העשירית ולאחריה, כאשר התלמוד הבבלי נעשה לספר שכיח והדריך את העולם היהודי כולו.⁴⁸ תופעה מקבילה של חיפוש שורשים קדומים ומקוריים במזרח היתר גם בעולם הנוצרי באירופה באותה עת.⁴⁹ אמנם, מצינו חכמים באשכנז ובצרפת שחלקו על גאוני כבל למרות ההערכה הגדולה אליהם. כך, למשל, כתב ר' יצחק הלוי, אחד מרבותיו של רש"י, שהירבה להסתמך על הלכות גדולות: "ואתו אדם הגדול שהלכות גדולות חס מפולא, אבל לא יוכלו לעמוד על דעתו בכמה מקומות".⁵⁰ רבנו תם אף טען שעם כל ההערכה אל גאוני כבל, לא היתה להם סמכות להחליט את "תקנת מורדת": "יגתי דהגאונים יכרלים לתקן כותבת אשה על המטלטלין או על פי הלכה או על פי דעתם, דהיינו ממנוא, אבל להחיר גט פסול, אין כח בדינו ממות רב אשי ועד ימות המשיח".⁵¹ אך אין באלה, ובכיוצא בהם, לפגום בראיית דברי הגאונים כ"דברי קבלה" שעורכם חסורי ביחור. הזכות, וגם החובה,

35 שם, עמ' 124.

36 ראו גרוסמן, שקיעת כבל.

37 ספר הישר, עמ' 89.

38 לעדויות על התפתחותו של התלמוד הכביל במאה העשירית ולהתקבלותו כספר היסוד של אורח החיים הישראלי, ראו דימטרובסקי.

39 ראו קורסיס, עמ' 30-28.

40 מעשה הגאונים, עמ' 94.

41 ספר הישר, עמ' 40.

עקדת יצחק ממד משנה תורה, צרפת 1295, כ"ז קאופמן A77.
 בודפסט, ספריית האקדמיה ההונגרית למדעים

הזכירו בסתם⁴⁹ בעלי תוספות קדומים יותר הכירו את הרמב"ם, אך עשו בו שימוש מועט בלבד. עוד בחייו של הרמב"ם היה ספרו מצוי לא רק בפרובנס, אלא גם בצרפת על שימוש של ר' משה מקוצי ברמב"ם, ראוי: אורבך, בעלי התוספות, עמ' 471-472. פני משה, ר' משה כתב בהקדמות: 'זוהג אחר כן גם דבריהם היו סתומים מפני שנחמקשו הלכות, ועמד האיש הנדול רבינו משה ב"ר מיימון... ועשה חיבור מכל התורה, חיבר גאון ומשובח, והאיר עיני ישראל, וכל החכמה היה רב מופלא לא נשמע בדורות האחרונים כמוהו, ורבים נתאמצו בתורה על ידי ספריו, שמשו בארץ אדם ונאמן ישמעאלי' – ראו פס"ג, הקדמה, עמ' יב. בהמשך דבריו הביע ר' משה המתייג מדרכו של הרמב"ם להביא את ההלכות בלא נמוק ובלא ראיה, ייתכן שדבריו השבחו הרבים לרמב"ם נבעו גם מתוך מנוגה 'למצוא חז' בניני היהודים שבספרד, שאי שדקש ר' משה להשיע בררשותיו ובספרו, כפי שעולה ממקומות שונים בספר המסג' אף סבר להתנה שבבקורל בספר בשנת 1236 למד לדעת כמה גדולה הערכתם של תלמי ספרד אל הרמב"ם ואל יצירותיו, והד"ס הששיע עליי בהדקדוקתו המרובה לספר משנה תורה.

הברצלוני מכנה בו לעתים קרובות את הרי"ף, הועמק על ידי ר' אברהם וממנו אחר כך על ידי חכמים בצרפת ובגרמניה.⁴⁶ זיקתם של חכמי פרובנס אל הרי"ף והערכתם אליו ינקו הרבה מדבריו של ר' יהודה הפרצלוני, וקרוב לוודאי שהם השיעו גם על יחסם כלפי ספרו של הרי"ף. ייתכן גם שהגדרתם של יהודים מספרד אל פרובנס לאחר גזירות אלמוחרון בשנת 1148 הנבירה את הזיקה אל ספרו של הרי"ף. בכל אופן, מפרובנס עברה ההערכה אל הספר אל צרפת הצפונית, שהרי הקשרים בין שני המרכזים הללו שבצרפת היו הדוקים למדי.

תלמידים שבאו מאשכנזו ללמוד בצרפת הושפעו מיחס הצרפתים אל הרי"ף והחזירו את ההערכה אליו גם באשכנז. אין זה מקרה שר' יצחק ב"ר משה, בעל אור זרוע, שלמד בצרפת, עשה בו שימוש מרובה. 'ההכשר' לספרו של הרי"ף באשכנז התבסס גם על תיאורו כמי שקיבל גם הוא מפי רב האי גאון. מצינו כן בדבריו הנוצרים של רבנו חם, ומפורש כן גם ככתב היחס שבשורת מהרש"ל סימן כ"ט, שנכתב במאה ה"ג. וכך תיאר מהר"ם מרוטנבורג: 'אפילו הכי נרא' כדברי האלפסי שכל דבריו דברי קבלה הו"ו'.⁴⁷ בתקופה זו דברו עליו באותן משבעות לשון שתוארו בהן את רבנו חננאל כמאה שנים לפני כן: 'ראיתו כמי שכל דבריו דברי קבלה היא הגורם העיקרי לשינוי היחס אליו בין תלמידי חכמים בצרפת ובאשכנז מראשית המאה ה"ג. אך עדיין ספק מה קדם למה. מסתבר, שלאחר שנדלה ההערכה אליו בצרפת, החל תיאורו כמי שדבריו קבלה בידו מהר"ם מרוטנבורג מוסף ומתאר את הרי"ף כמקור העיקרי לפסיקה בגרמניה: 'אמנם מנהגינו לפסוק בכל דבר כדברי רבי אלפסי בדבר שלא נחלקו עליו חתום'.⁴⁸ והתוספותו. אמנם אינו זוכר בשום דבר שהתוסי חלקיו עליו, כי כל דבריו משפט צדק'.⁴⁸

היחס אל הרמב"ם

את ספר משנה תורה סיים הרמב"ם בשנת 1178. רק כעבור שני דורות עשה ר' משה מקוצי שימוש נרחב ושיטהי בספר זה ביספר מצוות גדולי' (סמ"ג); פעמים רבות יותר

46 גם ר' משה ב"ר יום טוב, המכונה 'אביר העולם', גדול חכמי אנגליה בסוף המאה ה"ב, השתמש בהלכות הרי"ף לדעת אורבך, הוא כתב פסקים על גיליונות הרי"ף באצמד לעיסוקו בהלכותיו – ראו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 498.

47 תשובות מהר"ם, דפוס ברלין, עמ' 138. אורבך (בעלי התוספות, עמ' 551) ותאשמע (קליטה, עמ' 196) העירו אל נכון שאין מהר"ם עיקר בדבריו אלה, וכי לעתים הוא לא קיבל את דעתו של הרי"ף, אך ברור שאין שאלת כיד לנרוע מההערכה הגדולה אליו: גם מי שהעריכו אליו גדולה ביותר ניתן לעתים לחלק על דבריו, וכך עשו גם תלמידיו המובהקים של רש"י, שהעריצוהו מאד. על חוסר היכולת לזוהמך באופן בלעדי על לשונות מעין אלה, ועל הקדמות מחברים המסבירים את מטת חיבורם, ראו גם סולוביצ'יק, קסטרוטופ, עמ' 75. חב"י, פורפי דוד ברבי, העירני כי ייתכן שמיעוט השימוש בהיי"ח בדורות ראשונים נבע מהחשש שהעיות ב' ימצעם את לימוד התלמוד נעפ.

כי בספר המדע קורין מיניץ וטנפרים בדברי חכמים ואגדות ואפיקורוסין החולקים על רבותם. ואין מלאם לכם הסכל לפקפק על שכר גן עזן וההלהלכת והאגרות עצמן מספר. ואם חס ושלוס חולק אדם על זה בשביל דברי ה"ר משה והרמב"ם. הרי הוא כאפיקורוס שחולק על דברי התנאין האמוראין.⁵³

ראיות הרבה יש למחמת הגדול שעורר פולמוס זה ועל הכבדתו על הקשרים שבין המדעיים כאותה עת. נסתפק כאן בזונגה אחת בלבד כדי לאשש את דברינו. מדבריי של ר' אשר בר' גישום מפרוכנס במכתבו אל חכמי צרפת:

והיהנו על הרי הגאות לעלות... במקום אשר לא עלו רבותי רבותים... כאלו מפיכם אנו היים ומימכם אנו שואבים... אין נתאפק ויצא מפיכם עתק, דברתה כדבר על בני עולה על ועמדה) הימני פטיש מפוצץ אשר קם אחר רכ אשי בתורה ובגדולה רכינו משה בר' מיימון הרייז... לא נופלים אנו מכס לשמוע ללמוד ולהבי...⁵⁴

ר' אשר סיפר באיגרתו ששלושים ושישה חכמים מצרפת חתמו על איגרות כנגד ספרי הרמב"ם – אמנם אורכר סבר שחכמי צרפת לא השילו חרם על ספר המדע ומורה נבוכים. וכי האיגרות מזויפות, אך אי-אפשר לקיים את סברתו.⁵⁵ כאמור, יצירתו של הרמב"ם החלה להיקלט באשכנז על ידי ר' יצחק בר' משה מווינה. כן זמנו של ר' משה מקוצי, וביתר שאת דור אחד מאוחר יותר, על ידי מהר"ם מרוטנבורג. את ימיו של מהר"ם, המתצית השנייה של המאה ה"ג, יש לראות כשיא החדידה של תורת ספרד אל אשכנז, הן לגבי הרייף והן לגבי הרמב"ם – וכבר העיד מהר"ם על עצמו, שהוא ראה את דברי הרמב"ם כדברי קבלה:⁵⁶

אמנם משבא לידי ספר רבי' משה בן מיימון זצ"ל נשאלתי מאת כבודך שאילה זו. אמרתי בלי אשאל באורים ותומים ודבר מה יהאני והיגדתי לך. וכאשר מצאתי סברתו על סברתי חלוקה, חזרתי לדבריי, כי כל דבריי דברי קבלה הם. ואף אם מסברא בעלמא פסק רבינו בן, מי אנכי וסברתי, לבי כמלא נקמ סידקית, לא לחלוק על סברת רבינו כפתח האולם.⁵⁶

שני דורות לפני בן תיאר ר' אהרן בר' משולם מלונגל, חברו של ר' יהונתן הכהן, את תורתו של הרמב"ם באותה משבע לשון (יאורים ותומים"), כשרצה להדגיש עד כמה היתה תורתו של הרמב"ם מקובלת בפרוכנס בסוף המאה ה"ב:

53 שצמלר, המחלוקת, עמ' 139.

54 אגרת ר' אשר בר' גישום לרבי צרפת, כנס חמד ה (תר"א), עמ' 9-11. וראו שצמלר, איגרת.

55 אחת העדויות החשובות לקיומו של חרם זה היא ההודאה של רכנו יונה גידוני בקיומו. הוא למד בצרפת, עורך את חכמי צרפת ליהטל את החרם ועמד עימם בקשר הדוק, ודא' ידע את האמת – ראו מה שכתבתי על כך בערך "שולמוס הרמב"ם, אציקולופדיה עברית, כד, עמ' 558-560.

56 שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (מהדורת ריני ריבוביץ), דפוס לובל תרי"ג, סימן תכ"ו, דף מר ע"א.

הצפונת – עדות ברורה לכך באה בדבריי של ר' שמשון משניץ, מגדולי בעלי התוספות בסוף המאה ה"ב ובראשית המאה ה"ג. בשנת 1202 פנה אליו ר' מאיר הלוי אבולפעיה (הרמ"ה) מטולדו וביקשו להצטרף לפעולה כנגד "ספר המדע" שבמשנה תורה של הרמב"ם. וכל הקורא בעיון את דבריי של ר' שמשון באותו פולמוס מגלה עד כמה עמוקה היתה היכרותו עם תורתו של הרמב"ם: הוא נשא ונתן בפירוט בהלכות שבספר משנה תורה והיה בקי בהתכתבותו שבין חכמי לונגל ובין הרמב"ם, במקומות שונים באגרותיו אל ר' מאיר הוא הוכיר את תשובותיו של הרמב"ם אל חכמי לונגל. ר' שמשון הירבה לחלוק על הרמב"ם, ובדבריי נכרת ביקורת ברורה גם על שכתב את דבריי בלא ראיות.⁵⁰ יש להניח במידה רבה של סברות שהתכתבות זאת, ואלו גם ספר משנה תורה עצמו, הועברו לביית המדרש בשניץ על ידי ר' נתנאל הכהן מפרוכנס – היחסים בינו ובין ר' שמשון היו הדוקים, ושניהם עלו לארץ ישראל בעלייה מצרפת בשנים 1210-1211 (עליית "שלוש מאות" הרבנים).

ר' שמשון אף סיפר שספרי הרמב"ם נמצאים גם ביד חכמים אחרים בצרפת, וכבר נשתמרה ידיעה רבה השיבות, שעוד בחייו של הרמב"ם הגיעו ספריו בהלכה לא רק אל בית המדרש בשניץ, אלא גם אל מקומות אחרים בצרפת.⁵¹ אך השימוש השיטתי בספר משנה תורה החל דור אחד מאוחר יותר, על ידי ר' משה מקוצי, בסמ"ג, ובמידה פחותה יותר גם באשכנז על ידי ר' יצחק בר' משה מווינה, בעל אור זרוע. אין זה מקרה שחלפו שני דורות מאז שחיבר הרמב"ם את ספרו עד שהוא נקבל על ידי חכמי צרפת כגורם חשוב בפסקיהם, הסיבה לכך היתה כרתיעה מדרכו של הרמב"ם להביא את ההלכות בלא לציון למקורותיהן, וכנראה גם בגלל הספק שהועלה בדבר הסמכות המקורית שיש לדבריי בשל היעדר קבלה מנאנוי בכל. עדות לכל אלה מצויה בדבריי של ר' שמשון, ונסתפק בהבאת מקור אחד:

ואיש אל ישים יגיעו בספרים הסתומים ושל הרמב"ם, כי המסדר לא סדרים לעכב את הגאולה, שאין בו דבר בשם אומר, כי אם ללמוד מהם להוראת שעה. וצא ולמד ממשנה ותלמוד ספרא וספרי ותוספתא שלא מסרו לאחרונים ספקי וצ"ל פסקין הלכות... וכל האומר דבר בשם אומר מביא גאולה לעולם.⁵²

גורם אחר שהכביד על קבלת ספריי של הרמב"ם בצרפת ובאשכנז הוא הודקקותו הגדולה לפילוסופיה, והפולמוס הקשה על ספריי בשנים 1202-1232: הפולמוס האחרון מעיד בבירור עד כמה רבו ההסתהגויות מדרכו של הרמב"ם עוד בתקופה זו. וזה לשון האיגרת שכתבו חכמים בצרפת לפני שהטילו את החרם על הקריאה במורה נבוכים ובספר המדע:

50 ראו כתאב אלוטרייל, עמ' קכז-קל. על הרקע לפניית הרמ"ה ראו ספשימוס, רמ"ה.

51 ביניהם גם ר' יהודה שיריליאון. על שימוש בספר משנה תורה ראו אורכר, בעלי התוספות.

52 כתאב אלוטרייל, עמ' קלא-קלב.

אורכך: "בצרפת אסף וקבץ תשובות ותוספות, פסקים ושמועות והביא אותם לכתב מדרשו שבאשכנז".⁶² אפשר שמהר"ם הושפע בפתחות הזאת גם מרוב, ר' יצחק ב"ר משה בעל אור זויע, שהירבה להשתמש בתורתם של חכמי ספרד וחכמי אשכנז הראשונים יותר אור זויע, שהירבה להשתמש בתורתם של חכמי ספרד. גם לאחר שהדיג אלה וחי בה: הפתיחות הגדולה של מהר"ם גם אל תורת ספרד לא הביאה לשינוי מהותי ביחס ממנה שעשו חכמים אחרים באשכנז לפניו.⁶³

העקרונות אל המסורת ההלכתית של יהודי ספרד מצידם של כל חכמי אשכנז, כך, למשל, דיכר ר' אשר בן יהיאל (הרא"ש), תלמידו המובהק של מהר"ם, בהסתייגות על ערכה של המסורת ר"הקבלה של חכמי ספרד, גם לאחר שהדיג אלה וחי בה: התורה ירושה להם מאבותיהם מימות החורבן, וכן קבלת אבותינו רבתינו בצרפת, ודע כי אני לא הייתי אוכל על פי המסורת שלהם ושל יהודי ספרד, כי אני מחזיק את המסורת שלנו וקבלת אבותינו והדגשה שלי – איני זיל חכמי אשכנז, שהייתה המסורת ירושה להם מאבותיהם מימות החורבן, וכן קבלת אבותינו רבתינו בצרפת, ודע כי אני לא הייתי אוכל על פי המסורת שלהם ושל יהודי ספרד, כי אני מחזיק את המסורת שלנו וקבלת אבותינו והדגשה שלי – איני זיל חכמי אשכנז, שהייתה

"והאיש הקטלני" וחיזוק בין אשכנז לספרד

כדי לגלות את עוצמת חיזוק שבין המרכזים השונים אין די בכדיקת דבריהם המפורשים של חכמים ואיכור שמורתהם של ספרים וחיבורים: יש צורך גם בכתיבה מדיקדקת של התמונות שחלו בנושאים הלכתיים שונים. אסתפק כאן בודגמה אחת מדינה של "האשה הקטלנית", ואף זאת בקיצור נמרץ, כדי לבדוק את השפעתו של הרמב"ם באשכנז.⁶⁵ תנאים פסקין שאישה שמתו לה שני בעלים אסור לה להינשא כשלישית.⁶⁶ שני נימוקים הוצעו לכך בתלמוד: מולה הרע של האישה נט, או שיש בה פגם רפואי, ומי שמקיים עימה יחסי אישות נפגע. אין התלמוד מכיר בבעל "קטלן", והוא זכאי על פי ההלכה לשאת נשים, אף אם החאלמן פעמים הרבה. מאחת השאלות שהופנו אל הרמב"ם עולה שאכן בית הדין במצרים אסר על אישה קטלנית להינשא כשלישית, השואלים סיפרו

אורכך, בעלי התוספות, עמ' 528.

- 62 אורכך, בעלי התוספות, עמ' 528.
- 63 מכתיונת רבות ניתן לדבר על תנועה דרסטרית בין אשכנז לספרד במאה הי"ג, במקומות זו הדרה גם תורתם של חכמי צרפת ואשכנז אל ספרד: השימוש ביצירתם של בעלי התוספות, למורידים (כגון חכמים מספרד בצרפת, המקבלתם של חכמים צרפתים ואשכנזים לדיכרם בקהילות ספרד) נושא ר' דן האשכנז והרא"ש, והמקורבות של חכמי צרפת בפולמוס על כתב הרמב"ם, ועוד: אר נישא זה חורג ממסורת דיוגנו כאן: על ר' דן האשכנזי ופיעולתו בספרד, ראו אתשע, דן; על הגרונד של הרא"ש לספרד ופועלתו בה, ראו: פריימן, הרא"ש, עמ' כו-מה; בער, ספרד, עמ' 185-190.
- 64 שירת הרא"ש, כלל כ סמ"כ.
- 65 אסתמחאות לאמר כאן ובריקת התמורות שחלו במעמדה של האישה הקטלנית מצויות במאמרי הגמב להלן, הערה 70.
- 66 לדעת רוב שמעון בן נמליאל, רק לאחר מות הבעל השלישי אסור לה לישון ולהינשא – ראו תוספתא שבת ט"ח, (מהחורות ליתרמן, ניו יורק תשס"ב, עמ' 170): נבמות סד ע"ב, נדרה סד ע"א, אך לוחלכה נמסק ב"ר יהודה הנשיא, שלאחר מות שני בעלים מוגדרת האישה כקטלנית.

והמגיד לא הגיד חצי מרבית גדולתו ותהלתו (=של הרמב"ם) לפנינו... רק יאמר עליו כל הזקנים הנכונים והחכמים: הנישה את ארון האלקים, אשר שם לוחות הכרית וחושן המשפט, את האורים ואת התומים... וכפרו לא היה לפניו... וכל אשר קדמוהו לא דמו אליו ולא עממוהו.⁵⁷

אף שר' מאיר הלוי (הרמ"ה), גדול חכמי ספרד בסוף המאה הי"ז ובראשיית המאה הי"ג, ור' שמשון משנן, גדול חכמי צרפת באותה עת, סירבו לקבל את הרמב"ם כסמכות ללא עוררין, קיבל אותו כעבור שני דורות גדול חכמי אשכנז, מהר"ם מרוטנבורג. אדרת (רשב"א),⁵⁸ על רקע זה יש להבין גם את זיקתו של מהר"ם אל המורשה הספרדית בתחום הלסטורוגי – הוא הושפע עמוקות מר' יהודה הלוי, את קינתו על שרפת התלמוד בפריס בשנת 1242, "שאלו שרופה באש", הוא כנה במדייק על פי הקינה של ריה"ל "ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך": אף אפשר שהייתה לו יד בהכנסת הפיוט הזה של ריה"ל לסדר הקינות האשכנזי לתשעה באב.⁵⁹

קשה לנתח את ההערכה הגדולה הזאת של מהר"ם אל הרמב"ם מדרבנו של מהר"ם לפתוח את שערי אשכנז לתורתם של מרכזים אחרים, תורת ספרד השפיעה עליו השפעה מרובה גם בשאלת זיקתו אל ארץ ישראל (כפי שיידון להלן), ומסתבר שגם את זיקתו העמוקה אל ארץ ישראל, והתלסות לעלות אליה בשנת 1286 בלוייית עשרות משפחות מגרמניה, יש לתלות בין השאר גם בזיקה אל שירתו של ר' יהודה הלוי ואל תורתו של הרמב"ן. דבריו של הרמב"ן, שארץ ישראל איננה "מקבלת" את אויבי עם ישראל ולכן הארץ שוממה, השפיעו הרבה על מהר"ם, וכמיוחד כאשר ממלכת הצלבנים בארץ ישראל עצמה לפני קריסתה הסופית.⁶⁰

את זיקתו הגדולה של מהר"ם אל משנה תורה לרמב"ם ואל תורת ספרד בכלל יש לראות גם על רקע זיקתו החדוקה אל תורתם של בעלי התוספות ושל חכמי אשכנז הראשונים, והפתיחות הגדולה שאיפיינה אותן.⁶¹ מסתבר שמהר"ם רכש פתיחות זאת בעת לימודיו בצרפת אצל ר' שמואל מפליז (Falaise) ואצל ר' יהיאל מפריס, כדבר

57 כתאב אלקסיריל, עמ' לח.

58 שירת הרמב"ם, ח"א, סימנים שסו (תשובת שאלה לאשכנז לרב רב אשר בן הרב רב יהיאל ז"ל), חסא.

59 על השפעתו הגדולה של מהר"ם על הלסטורוגיה האשכנזית, ראו גולדשמידט, עמ' 399-402.

60 ראו א' כר א' גרוסמן, זיקתו של מהר"ם מרוטנבורג אל ארץ ישראל, קהילה 84 (תשי"ז), עמ' 84-63; הויקה לתורתם של ריה"ל ושל רמב"ן, שם, עמ' 66, 79 (רובי הרמב"ן באים בפירוש לויקרא כו, טו).

61 הוא תלמידו עשוי שיומש גם בתורתם של חכמי אשכנז הראשונים (רמב"ה, ר' יהודה הכהן ואחרים) יותר מאשר כל חכם אחר באשכנז לפני כן – ראו גרוסמן, אשכנז, בעיקר עמ' 152, 196-197. במקצת דברי תורתם הוא נשא ונתן בעצמו. סבר להניח שהוא עודד את תלמידיו לנכנס את תורתם של חכמים ראשונים, איו זה מקרה שתלמודו, ר' מודרי בן הלל, הירבה גם הוא להשתמש בדבריהם של חכמי אשכנז הראשונים, ותלמיד אחר, ר' מאיר הכהן, כתב הנהגה והשלמות לחלקים במשנה של תורתם של חכמי אשכנז (תגרות מיינוניות).⁶²

שני המרכיזים לקלוט מתורותיו של המרכז האחר נקוה, ככל הנראה, גם מהיריירה במעמדם המדיני והבטחוני של היהודים בתקופה זו ומתמצנצו הגדול שחל ביצירתם הרחנית. תחושת הבטחון שאופיינה את המרכיזים הללו במאות ה"א-ה"י פנינה מקומה לחששות ולתחרות גדולה יותר עם המורשה של המרכיזים היהודיים האחרים.⁷¹

71 על תחושת הירייה של המרכז באשכנז ונצרת במאה ה"ד ראו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 586-585.

קיצורים בגבולות

ש. אברמסון, "מתורתו של רב שמואל הנגיד מספרד", סיני ק' (תשמ"ז), עמ' 1-מא.	אברמסון
אורות קנאות, לפסא תרי"ט.	אורות קנאות
א.א. אורבך, בעלי התוספות, ירושלים ת"ש.	אורבך, בעלי התוספות
ש. אסף, "חלפת שאלות ותשובות בין ספרד ובין צרפת ואשכנז", תרפ"ז ח (תרצ"ז), עמ' 162-170.	אסף, שו"ת
א. אפסטרבצ'ר, מבוא לראב"ה, ירושלים תרצ"ח.	אפסטרבצ'ר
א. אשחר, קורות היהודים בספרד המוסלמית, א.ב.ג., ירושלים תשנ"ז.	אשחר
א. ברששת, יהודי סיצליה 825-1068, תעודות ומקורות, ירושלים תשנ"א.	ברששת
י. בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, תל-אביב תשנ"ח.	בער, ספרד
ד. גולדשמידט, מחקר תפילה ופיוט, ירושלים תשל"ט.	גולדשמידט
א. גורביץ, תמונת העולם של אנשי מיינהיימיים, תרגום פי קריקסנוב, ירושלים תשנ"ג.	גורביץ, תמונה
א. גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ"ט.	גרוסמן, אשכנז
ח. חכמי צרפת הראשונים, ירושלים תשנ"ז.	גרוסמן, צרפת
י. בן ספרד לצרפת – הקשרים בין קהילות ישראל שבספרד המוסלמית ובין קהילות צרפת, גולת אחר גולה, ספר הונבל לפרופ' חיים בינארט, בעריכת א. מירסקי ואחרים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 75-101.	גרוסמן, קשרים
י. מצאצא, "דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ח' (תשנ"ט), עמ' 159-185.	גרוסמן, שקיעת כבל
ה"ח דרמטורגוסקו, "היש ימי ביניים יהודיים", מקהרים במדעי היהדות, בעריכת מ. בראש, ירושלים תשמ"ז, עמ' 257-265.	דרמטורגוסקו
נ. דנציג, מבוא לספר הלכות פסקות, נדו יורק וירוק וירושלים תשנ"ג.	דנציג
ח. טשנרוביץ, תולדות הפוסקים, ב. נדו יורק תש"ז.	טשנרוביץ
כתאב אילמסאיל לר' מאיר הלוי אפלפטי, מהדורת י. בריל, פריס תרל"א.	כתאב אילמסאיל
ספר מעשה הגאונים, מהדורת א. אפשטיין, בלדן תר"ע.	מעשה הגאונים
א.ב. נרבאואר, "דברים עתיקים מאקוספודר", המגיד יח (תרל"ד), עמ' 41.	נרבאואר
סדר הקבלה לרבנו לוינו מנחם המאירי, מהדורת שיזי הבלין, ירושלים וקלילנר תש"ב.	סדר הקבלה
H. Solovetich, "Catastrophe and Halakic Creativity: Ashkenaz — 1096, 1242, 1306 and 1298", <i>Jewish History</i> 12 (1998), pp 71-85.	סולוביצ'יק, קטסטרופה
ח. סולוביצ'יק, הלכה כלכלה ודימינצצ'י, ירושלים תשמ"ח.	סולוביצ'יק, הלכה
ספר מצוות גדול השלם, בעריכת א' מרצבך ואחרים, ירושלים תשנ"ג.	ספיג

לרמב"ם כי האישה מצאה חתן המוכן לשאת אותה, אך הדיינים אסרו עליה להינשא ואמרו לה: "את קטלנית, שהרי נפטרו עמר שני כעלים"⁶⁷ הרמב"ם יצא נגד פסק זה. גם בתשובה אחרת התיר הרמב"ם ל"אשה קטלנית" להינשא, ואף יעץ לדיינים לקחת חלק בהליך הנישואין של אישה זאת. הוא סיפר בתשובתו שכבר ר' יצחק אלפסי (הר"ף) תלמדו ר' יוסף הלוי אבן מינאש התירו כדרכים שונות ל"אשה קטלנית" להינשא, וסיכם: "החלכה למעשה אצלנו בכל ארצות אנדלוס תמיד, (שאם) ימות לאשה בעל אחר בעל, מספר כעלים, היא לא תימנע מלהנשא, בוחד כשהיא בשנות הבחורות"⁶⁸.

הרמב"ם הזכיר בתשובתו שני נימוקים להיתר זה: לא לפנעו בכנות ישראל ולגרום להן "לצאת לתרבות רעה", הנמנע ניסאו באותה עת בגל צעיר, דבר שסויע לשכחיותה של תופעת ה"קטלניות", הנמנע השני, העיקרי, הוא אייזונוחנותה של החברה היהודית בספרד, אשר חונכה על ברכי הרציונליזם, לקבל מצב שבו קיימת "אשה קטלנית" אך לא "בעל קטל". שני הנימוקים שהוצעו בנאור לאיסור ה"קטלנית" להינשא – מול ריע או גורם רפואי כלשהו – לא נתקבלו על דעת הרמב"ם.

שני דורות לאחר שכתב הרמב"ם את תשובתו היא חדרה גם לאשכנז, ר' יצחק ב"ר משה מווינה, בעל האור ורוע, פסק גם הוא להיתר, ואף שלא הזכיר במפורש את הרמב"ם ניכר מדבריו כי הנימוקים שהוצעו אותו להיתר, הם אלה שמנה הרמב"ם. מאוחר יותר חזר ר' ישראל איסרליין על ההיתר, תוך שהוא מתעלם מודעתם החולקת של חכמים גדולים באשכנז ובספרד, ובהם גם ר' יום טוב אבן אלאשאביל (ריטב"א) והרא"ש, אשר פסקו שעל בית דין לכפות בעל שנישא "קטלנית" לנישואי, ר' ישראל איסרליין ר"י יעקב וייל, שפעלו באשכנז במחצית הראשונה של המאה ה"ט, היתירו לאישה ה"קטלנית" להינשא והשיעו מהדהדר בספרד, ר' יעקב וייל הזכיר במפורש בדבריו את הרמב"ם.⁶⁹ כך השפיעה המורה של יהודי ספרד על זו של אשכנז בנושא השוב ומהותי כבר במחצית הראשונה של המאה ה"י, ובהת שאת לאחריה, אירונה מסורתית יש כבר שחכמי ספרד שלאחר הנידוש, שהחלכו הרבה כסוגיות ה"קטלנית", הסתמכו בהיתר שלהם גם על חכמי אשכנז, ר' אליהו מורחי, מגדולי החכמים בתהליך כסוף המאה ה"ט ובמחצית הראשונה של המאה ה"ט, הסתמך בהיתרו בעיקר על שני חכמים מאשכנז, ר' יצחק ב"ר משה מווינה בעל אור ורוע ור' ישראל איסרליין; כך נתגלגל ההיתר שמקורו בחכמי ספרד הראשונים אל אשכנז וחזר למקורו ביצוצמה רבה,⁷⁰ יש כפרשה זו, וכרבות אחרות, עדיין רבת עניין לייחסי הגומלין בין שני המרכיזים גם כשלהי ימי הביניים. התכונות של

67 תשובת הרמב"ם, מהדורת י. בלאו, א. ירושלים תשי"ח, סימן טו, עמ' 23.
 68 תשובת הרמב"ם, שם, ב. תשרי, סימן רית, עמ' 387.
 69 ר"י איסרליין, ספר תרומת הדשן, מהדורת ש' אביטן, ירושלים תשנ"א, סימן ריא, עמ' קנה, ר' יעקב וייל שו"ת, ר' יעקב וייל, ירושלים תשמ"ח, סימן קפג, עמ' קלה, דיון בדעים ובייחוס אל הרמב"ם מצויה במאמרי הנזכר בהערה הבאה, עמ' 556-557.
 70 דיון מפורט בסוגיות "האישה קטלנית" ערכתי לאחריה, ובתבאחי אסתמכות לתיאור התמציתי שהובא כאן – ראו א' גרוסמן, "מפורשתה של יהדות ספרד: היחס אל האישה הקטלנית, בימי הביניים", תרפ"ז סז (תשנ"ח), עמ' 531-561, הביניים.

עקבות ספרות מגורשי ספרד ביצירה יהודי פולין במאה הטי"ז

יעקב אלכוביץ

א. הקדמה

היצירה הספרותית של יהודי פולין במאה הטי"ז עשירה מאוד לפי כל קנה מידה, וצד אחד של עושר זה הוא ריבוי סוגי היצירה; אכן, הגיוון בסוגי היצירה מאפיין בעיקר את המאה הטי"ז ביצירתם של חכמי ארץ זן, ואינו מתמיד מלאחר העשורים הראשונים של המאה הי"ז, דורם של המהגורשים והרמז"א ותלמידיהם.¹ ראוי אפוא לברר מה הביא לשיעור המאה הי"ז, הן במספר החיבורים שנכתבו בדורות אלו והן בפרשת ענייניהם. לכאורה, אין זה אלא גילוי להתעצמותה הכללית של היהדות הפולנית, שבאותה שעה תפסה את עמדת הכנורה בקרב היהדות האשכנזית כולה, והתעצמות זו מצאה לה גם אפיק ביצירה הספרותית, כפי שמצאא לה אפיק מומש בחיי הכלכלה, ביכולת מסוד אידעונים קהילתיים וביקרהקליתיים וכיוצא באלו. אין ספק שהיה בהתעצמות זו כדי ליצור מצע נאות לפריחה והתרחבת הספרותית בפולין באותו זמן, אלא שאין בכך די להסביר את התופעה – תנאים כלכליים והברתיים משופרים אינם מולידים דווקא יצירה רוחנית וספרותית אף שורדיא יש בהם לעורר אותה. יש לחפש את הסיבה לשגשוג היצירה בעיקר במתרחש בתחומי עצמה – יצירה מתעוררת על ידי יצירה, יצירה מגרה ליצירה; יצירות נולדות ומתרככות מתוך דרשיח (של הסכמה או של פולמוס) עם יצירות אחרות. עולמן של יצירות מתעשר על ידי מנע ומתוך חשיפה למה שנעשה ברקע שלהן, וכך יש לחפש, כמדומה, את ההסבר לשפע ולריבוי הפנים של העשייה הספרותית של יהודי פולין בתקופה הנידונה.

* המאמר מבוסס על דברים שנאמרו בכינוס חוקרים לציון המישים שנה לעכון בודצוב: יעקובלס – קשרים בין קהילות ישראל במזרח ובמערב, ש' בניסן תשל"ח (198, 26, 4).
להלן אמשור את דברי גם מעט לחילופי המאות הש"ז-הי"ז. אין לראות בשנת סיום המאה למניינם תאריך חייך הקובע דב בחייה הפנימיים של יהדות פולין.

המריק מצורף, מהדורת י"ד הרשושנים, ירושלים תשל"ג.
B. Sepimus, *Hispano-Jewish Culture in Transition*, Cambridge (Mass.) 1982.
ספר האשכול, מהדורת שי אלבק, א-ב, ירושלים תשד"ס.
ספר הישר לרבנו תם, חלק התשובות, מהדורת שיפ רחטל, פולין תרנ"ח.
כתב אברהם עפשייך, א-ב, ירושלים תשי"י.
ע פליישר, "אזהרות לר בנימן (בן שמאל) פייטן", קבץ על ד"ה, סדרה חדשה, יא (תשמ"ה), עמ' 3-7.
_____, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים 1975.
א שילדנר, פני משה: לשונות הרמב"ם בספרו, ירושלים תשנ"ג.
א פרידמן, "מתוספות הרשב"ם לר"ן סדר נשים ומסכת חולין", קובץ על ד"ד ו(חן תשל"ו), עמ' 186 ואלף.
א"ח פרידמן, הרא"ש: ר' אשר בר יהואל, ירושלים תשמ"ד.
E. R. Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*, Princeton 1973.
E. K. Kantorogel, "Rabbinic Authority and the Right to Open an Academy in Medieval Ashkenaz", *Michael* 12 (1991), pp. 233-250.
ר צדקיה בר אברהם, שבל הלקט, ב' ירושלים תשכ"ט.
י שצמילר, "אינרטי של ר' אשר בר' גרושום לרבי צרפת ממן המלוכה על כתב הרמב"ם", מחקרים בתולדות עם ישראל וארץ ישראל, א' ספר זכרון לצב אברה, בעריכת ע' גלביץ וחרתים, חיפה תשל"ג, עמ' 129-140.
_____, "למנות המתלוקה הראשונה על כהב הרמב"ם", ציון לד (תשכ"ט), עמ' 126-144.
י"מ תאשמיץ, רב' וחדיה חלף בעל המאור ובי חונן, ירושלים תשי"ג.
_____, מנת אשכנז הקודמת, ירושלים תשי"ב.
_____, קליטתם של ספר הר"ף, הר"ח והלכות גדולות: בצרפת ובאשכנז במאות הי"א-י"ב", קרית ספר נה (תשי"ם), עמ' 191-201.
_____, רבינו דן מגלות אשכנז אשר בספרו, מחקרים בקבלה, בפולטופיה יהודית ובספרות המוסר והנהגה, מנושים לשיעור חשב, בעריכת דן ואחרים, ירושלים תשמ"ד, עמ' 385-394.

ק"ל - ס"ו נה
KS 55 ()

קליטתם של ספרי הרי"ף, הרי"ח והלכות גדולות בצרפת ובאשכנז במאות הי"א-י"ב

מאת

ישראל תא-שמע

בספרו "תולדות הפוסקים", ב' עמ' 51, כתב ח. טשרנוביץ, אגב דבריו על ספר הראב"ה, כך: "ספרו של האלפס לא התפשט באשכנז בתקופת גדולי בעלי התוספות. בספר אבן העזר של הראב"ן לא נזכרו הלכות הרי"ף אלא בשני מקומות, ובכלל כמעט שעובר עליו בשיקוף. גם בשאר ספרי המתבררים באשכנז וצרפת באותו הדור לא הירבו להשתמש בספר האלפס. הראב"ה היה הראשון שחלק מקום גדול להאלפס והתחשב עמו כמעט במידה זו שהשתמשו בו הרמב"ם וחכמי ספרד". על תאור זה השיג ב. ז. בנדיקט¹, שציטט שימושים אשכנזיים וצרפתיים אחדים בספר הרי"ף, וסיים: "מכאן שבעלי התוספות בכל הדורות, מן הראשון שבהם ועד האחרון שבהם, עסקו ברי"ף, העמיקו בשיטתו, ראוהו כאחד שהשיגה יורה עליו, ויש שהכריעו כדעתו אפילו נגד דעת גאונים".

יש להקדים ולומר, כי בכל סיעוניו של בנדיקט אין כדי לערער, אפילו כמלוא הנימה, את התרשמותו הכללית הנכונה של טשרנוביץ; בכל מה שנוגע לאחר ימי הראב"ה — יודה גם טשרנוביץ בהתפשטות האלפס, ואילו בתקופה שלפניו — אין במעט ההבאות שהעלה בנדיקט כדי לשנות את תיאורו של טשרנוביץ. אדרבא: הן הן המוכיחות יותר מכל, מה מועט היה שימושם של בעלי התוספות הראשונים באלפס. לכאורה, מפליא הדבר כיצד יכול מצב ספרותי אחד להשתקף בצורה כה שונה אצל שני חוקרים המצויים היטב בתחום הנדון. את פתרונה של פליאה זו יש לחפש בעובדה המעניינת — שאיש מהם אינו מציינה — כי בעוד שמספר אישי התוספות שהשתמשו ברי"ף גדול היה (ובזה חש בנדיקט, אף כי לא פירט), הרי שמקומו היחסי בכלל תורתם בסל במיעוטו (ובזה חש טשרנוביץ). ואכן, בשני המקומות לא הוצגה עיקר הבעייה, אלא שוליה בלבד: האם הירבו בעלי התוספות להשתמש ברי"ף או לא הירבו. השאלה המרכזית נוגעת להתפתחות ההיסטורית של השימוש ברי"ף — אם אכן היתה התפתחות שכזו — ולהבדלים האפשריים בין אישים שונים בנושא זה. להלן יוגש החומר הרלוואנטי המצוי בידינו, עד היכן שידיעתי מגעת, תועלינה השאלות הנובעות מן החומר הזה, ויוצעו הפתרונות המתבקשים.

א

רש"י נפטר בשנת 1105, והרי"ף שנתיים קודם לכן — בשנת 1103². יש לשער כי שניהם כתבו את יצירותיהם המונומנטאליות באותן שנים, פחות או יותר, וכי רש"י לא ראה כלל את ספרו של הרי"ף ואף לא שמע אודותיו. ולא הוא בלבד, אלא גם תלמידיו-קרוביו הסמוכים על שלחנו, חתניו ר' מאיר, ובפרט ר' יהודה ב"ר נתן אשר מעטו שרדו לנו כמה וכמה פרושים למסכתות

1 במאמר הביקורת שלו שנתפרסם בקריית ספר, כ"ה (תש"ט), עמ' 172.

2 עפ"י מצבתו הידועה. ויש מקימים מועד פטירתו.

אחדות, טרם ידעו, כנראה, את הרי"ף, והוא הדין לגבי ריב"א הזקן, ראשון לבעלי התוספות האשכנזיים. את חקירתנו נפתח, א"כ, שני דורות אחר רש"י, עם החכם האשכנזי הראשון המביא מדברי הרי"ף, הלוא הוא הראב"ן, שהיה כבן 15 לערך בעת שנפטר רש"י. כאמור לעיל, נזכר הרי"ף פעמיים בספרו "אבן העזר", וממנו ואילך ניתן לבדוק את מידת חדירת ספר הרי"ף לאשכנז ולצרפת, וכמו כן את הצינורות שדרכן נתפסט בארצות שונות.

שני איזורים בלבד בספר רבי-כמות כספר הראב"ן, מספר ועום הוא, וגם בהם לא קיים הראב"ן את דברי הרי"ף. הפעם הראשונה נוגעת לסוגיית "ריחא מילתא", ולדבריו "רבינו יצחק מאלפס פסק כלוי". הראב"ן הביא את עיקרי המו"מ ההלכתי שבר"ף (בפרק גיד הנשה), וסיים: "וכל שינוי דשני הרב נראה לי דחוק", וע"כ חלק עליו בפסק זה. הפעם השנית עניינה מסובך יותר. הנושא הוא פירוש דברי הגמרא בתחילת מסכת בבא מציעא "וניחוי זווי ממאן נקיט", והראב"ן הביא שני פירושים: האחד "ב שם רבינו ר' יצחק מאלפס", והאחר משם "רבינו משה גאון פירש". הוא מציע את שני הפירושים בהרחבה, ולבסוף מסיים: "ושניהם מפי ר' שלמה, והוא לא אמר אלא תחילת הדברים ואני פירשתיים על מכונם" (דף קצו). אם הכוונה כאן לרש"י קשה מאד לפרנס את דברי הקטע, וממילא גם לא נזכר בפירוש רש"י לא הרי"ף ולא רבי משה גאון. ושמה שמע הראב"ן בצעירותו את הדברים מפיו של רש"י, שאולי הכיר כבר אז את פירוש הרי"ף, והדבר צ"ע.

בן-זמנו של הראב"ן, הרשב"ם, שחי ופעל בצרפת, מביא מדברי הרי"ף לעתים תכופות יותר, ובצדק העיר פרופ' אורבך, כי "הוא כנראה הראשון בין חכמי צרפת הצפונית, שהירבה להשתמש בספר ההלכות של ר' יצחק אלפסי; הוא כתב תוספות עליו והגיה אותו. תוספות אלו נמצאות בכ"י אחדים של הרי"ף, בתוך דברי הרי"ף, והן מתחילות במלים: "ואני שמואל מוסיף". הרשב"ם הוסיף להלכות הרי"ף מתורתם של חכמי אשכנז וצרפת... והתוספות לאלפסי הקיפו כנראה את כל שלושת הסדרים מועד, נשים וגיזקין"³. כיום ידועים לנו תוספותיו אלו טוב יותר, שכן חלקן פורסם⁴, ומהן אנו למדים כי לסדר נשים הקיפו ההשגות 15 עניינים; למסכת חולין יש בידינו 8 השגות. אמנם, אין זה היקפן המדויק של ההשגות, ולפי תאורו של המהדיר אפשר שמספרן גדול מן הנקוב לעיל. שתי עובדות מזדקרות לעין: א. אין כמעט חכם מבעלי התוספות אשר הכיר את השגות הרשב"ם על הרי"ף, והיחידים המצטטים מהן הם הראב"ה (פעמיים) ובעל ספר הגהות מיימוניות. ב. ההשגות עצמן כתובות בלשון קצרה ועניינית, לרוב תוך הסתייגות מקצת פסקו של הרי"ף או מכולו, ולעתים מתוך הסכמה עמו. יש גם שהשיג בלשון תקיפה: "טעות גדול הוא להרבות ממזרים בישראל... זאת לא תקום ולא תהא...". או: "חס ושלום, לא תהא כזאת בישראל להכשיר הטריפה בהערמה". אין ספק בדבר, כי הרשב"ם גילה התעניינות בספר הרי"ף, שהרי טרח לכתוב השגות והגהות עליו, אך נראה כי לא היו שותפים רבים להתעניינותו בזמנו, וע"כ גם לא נתפשטו השגותיו, בניגוד לשאר דברי הרשב"ם שהותירו רושם עמוק בזמנם ושגורים היו בפי הכל. יש גם לאחר את התעניינותו עד לסוף ימיו, שהרי בפירושו לבבא בתרא ולפסחים לא הזכיר את הרי"ף כלל, ואפשר שטרם הגיע הספר לידינו אז.

ואכן, ניתן להוכיח, כדברי פרופ' אורבך, את "החידוש שהיה עדיין בזמנו של הרי"ף בהבאת דברי הרי"ף, בדבריו הבאים: 'ואני יצחק בן החסיד רבי שמואל כבר ימים רבים תמהתי על פסק רב

3 א. א. אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תשי"ז, עמ' 51/2. [בימים אלה, בעת קריאת ההגהה, יצאו מבית הדפוס שני הכרכים החדשים של ספרו של פרופ' א. א. אורבך, "בעלי התוספות", במהדורה מורחבת, שבה עשיר הדיון בהרבה כמעט בכל דף מדפי הספר. לכל המובאות וההזכרות מתוך הספר יש לעיין, מעתה, במהדורתו החדשה, והנושאים שלפנינו בכלל. מקומם שם, בעמ' 7-56, 251, 326, 494-497 ובעמ' 738 בהערה.]

4 ש. י. פרידמן, 'מתוספות הרשב"ם לרי"ף, סדר נשים ומסכת חולין', קובץ על יד, ס"ח ח (תשל"ו).

קליטתם של ספרי הרי"ף, הר"ח ו"הלכות גדולות" בצרפת ובאשכנז

האי דאין כח בידו לבטל פסק התלמוד... ושאלתיה לרבי שמואל והשיב לי כי רב אלפס גאון חולק על רב האי, וכך השיב: יגעתי ומצאתי בספר הגאון רבי יצחק האלפסי" (שו"ת מהר"ם, ד"ק, סי' צא. בעלי התוספות, עמ' 210). לעת זקנתו של ר"י, בכותבו את חיבור "הלכות הגט" שלו⁵, הוזכר בו את הרי"ף פעם אחת בלבד, בזה"ל: "נ"ל דלא הוי חצי דבר... ולא כפירוש שאומרים בשם רבי יצחק אלפס שתולה שם הטעם במה שמהנה עדות הכת לפירות... והמחמיר לעשות שניהם בבת אחת לאפוקי נפשיה מפלוגתא דרב אלפס מפני דיבת רבים על זה, אין לפטפט ותבוא עליו ברכה". אמנם, מסורת ספרדית מאוחרת בפיו של ר' אהרן בן זרח בן המאה ה-14 ותלמיד הרא"ש, אומרת כי "אמר עליו [על הרי"ף] רבינו יצחק בעל התוספות שילאה בן אדם לחבר חיבור כמוהו זולתי ששכינה היתה שורה עליו" (צדה לדרך, דפוס סביוניטה, דף טו ע"א), ואם קבלה היא נקבלנה.

קשה להבין את דבריו של בנדיקט, המזכיר ליד חיבור ההשגות של רשב"ם חיבור דומה של אחיו, רבינו יעקב תם. חיבור זה מזכיר בנדיקט על סמך דברי החיד"א ב"שם הגדולים", והמעיון במקורו יראה, כי לא הובאו כאסמכתא לכך אלא שתי מובאות מן הסמ"ג (ראה גם פרידמן הנ"ל, הע' 3), ועד היום לא נמצאה, כנראה, אף אסמכתא נוספת אחת. וכיצד נעשה משתי הגהות ספר? אדרבא, בספר הישר לרבינו תם, שנערך והושלם כבר ע"י תלמידיו, אין ספר הרי"ף מובא אלא פעמים בודדות בלבד, בהעתקות סתמיות מתוך ספר ההלכות, ועל הבאה אחת (סי' תשפה במהד' שלוינגר) נאמר בכותרתה: "גם זו אלפסיית", כלומר שנלקטה מן הרי"ף, כקודמתה שם, ונקבעה בספר הישר. פעם אחת התייחס ר"ת לדברי הרי"ף בדין מורדת, לאחר שהוצרך לכך ע"י הרשב"ם, שביקש להסתייע בהם לצורכו, ובהזדמנות זו קבע פירוש משלו לדברי הרי"ף, והוסיף: "והמפרש בענין אחר משוינו ליה טועה גמור ומרבה ממזרות" (חלק השו"ת, עמ' 40). ובכלל, אופיינית היא לתקופה זו של דור רבינו תם ותלמידיו התופעה, כי הזכרת הרי"ף מועטה ככל שתהא, הינה תוצאת יוזמתם של השואלים ולא של החכם המשיב, אשר טיפולו ברי"ף הוא, בדרך כלל, רק אגב שאלת השואל. במקום אחד (שם, עמ' 89) ממליץ רבינו תם בפני רבינו משולם, לעיין תמיד בגירסת הרי"ף, שהיא "נכונה ומיושרת". אמנם לא מצאתי עד כה בדברי רבינו תם שיסתייע ברי"ף, בפירוש או ברמז, כדי להעמיד גירסא. מתלמידי רבינו תם יש המזכירים את הרי"ף, כר' משה מפוניטיוזא (בשאלתו מאת ר"ת) וכרבינו אפרים מרגנשבורג (בתשובתו), אך גם הם יעשו זאת רק לעתים רחוקות ובמידה מעטה, ויש שאינם מזכירים אותו כלל כר' יצחק הלבן בפירושו לכתובות. אמנם, יש לזכור כי במקרים אלו דומיהם המדובר הוא בשרידים מועטים מאד ששרדו בידינו, ואפשר כי לו היתה נמצאת תורתם בידינו במילואה היינו למדים כי לא כך הוא, וכי המפנה ביחס לרי"ף החל כבר בדור תלמידי ר"ת, ולא מאוחר יותר (ראה להלן). אלא שאין לנו לעת-עתה יסוד מספיק לשער כך. וימים יגידו.

לפני כ-10 שנים הערתי על כך⁶ שהמונח "תוספות אלפסי", המצוי בספרות הרבנית מאמצע המאה ה-14 ואילך, אינו בא לתאר תוספות שנכתבו במקורן על ספר האלפסי וענייניו, אלא העתקות מקבצי תוספות רגילים על התלמוד, שנערכו באשכנז בידי מלקט אנונימי, ונקבעו לנוחיות הלומדים מסביב לספר האלפסי. תוספות אלו נערכו בצורה זו יחד עם פירוש דמוי-רש"י, שנלקט מתוך פירוש רש"י ופירושים אחרים, ויחד היוו את הבסיס לרש"י-רי"ף הנדפס ומצוי בינינו עד היום הזה סביבות הרי"ף⁷. אכן, באותו מאמר טעיתי בסברתי, כי קיים היה יוצא מן הכלל אחד, והוא ר' משה ב"ר יו"ט מלונדון, אשר כתב תוספות מקוריות לרי"ף. ונתחזקה טעות

5 א. קופפר, הלכות הגט אשר יסד רבינו יצחק ב"ר שמואל, קובץ על יד, סי' ו (תשכ"ו).

6 י. תאשע, עניינות בספרות הגאונים, סיני, ס"ה (תשכ"ט), וראה גם ש. פרידמן, במאמרו הנ"ל, הע' 16.

7 על תופעה זו עמד, מאוחר יותר, א. הלפרין, בעבודת הדוקטור שלו על "ספר המרכזי השלם" — מסכת בבא קמא, א, תשל"ח (בשכפול), עמ' 118. ונעלם ממנו מאמרי הנ"ל.

זו אצלי לאחר מכן, עם פרסום ספר "תוספות אלפס" שיוחס לר' משה זה בידי מ. בלוי (ניו-יורק, תש"ל), ואף חשבתי להסתייע ב"תוספות" אלו לחיזוק סברתי הנ"ל⁸. אכן, בדיקה יסודית של כ"י פריז 314, שממנו הדפיס בלוי את התוספות הללו, מוכיחה כי אין כתב-היד הזה שונה במאומה מעשרת כתבי-היד האחרים מסוגו, שבהם סודרו ליקוטי תוספות לש"ס מסביב לרי"ף, לצד לקט פרשני המבוסס על רש"י כנ"ל, ולקט מקביל — אף כי מצומצם יותר — מתוך ספר המרדכי; הכל כפי שתארתי במאמרי הראשון הנ"ל. אין כל סיבה לייחס את קטעי התוספות — שרק אותם הדפיס, כמובן, בלוי — לר' משה מלונדון, ואף לא לר' משה מאיוורא או לר' משה קדמון אחר כלשהו, ובאמת אין השם "משה" שייך לגוף הלקט, אלא בעקיפין בלבד. השם מופיע פעמים בודדות, בחתימת קטעי תוספות אחדים בלבד, והוא מציין את הוספותיו המעטות של חכם בשם זה, שהיה אולי בעל הלקט ועורכו, ואפשר שהיה מעתיקו בלבד. מעיון שטחי בהערותיו הגלוות של בלוי למהדורה ילמד המעיין, כי חלק ניכר מאד מ"תוספות" אלו אינו אלא דברי רש"י ככתבם וכלשונם (מבלי לציין את שמו של רש"י) וחלק ניכר אחר נמצא בתוספות שלנו. חלק אחר נלקט מתוספות אחרים ואינו בתוספות שלנו, ודבר זה אינו מפתיע ואינו חדש. לא מצאתי כל שייכות עניינית בין תוכן התוספות הללו לבין ספר ההלכות של הרי"ף, וגם הזכרותיו המפורשות בו מועטות ביותר, כרגיל בתוספות. בלוי סבור היה למצוא סימוכין לקביעתו בכך שהספר הקרוי "תוספות חכמי אנגליה", שנדפס בשנים האחרונות, מעתיק בסתם 8 קטעים מ"תוספות אלפסי" אלו, ונראה היה לו סביר להניח כי ספר אנגלי יצטט, מן הסתם, מתוך תוספותיו של חכם אנגלי מפורסם כר' משה ב"ר יו"ט. אולם כבר הצבעתי על כך (עיין הערה 8) כי כ"י פרמא 933 אינו "תוספות חכמי אנגליה", כשמו הניתן לו ע"י מהדיריו, אלא קובץ צרפתי בן המאה ה-14, אשר ליקט מתוך כמה קבצי תוספות קדומים (ובניהם גם של חכמי אנגליה), ו-8 הקטעים הללו נקלטו בו, א"כ, באותה דרך שבה נקלטו בלקט המלווה את האלפסי בכ"י פריז 314, ודבר אין להם עם ר' משה מלונדון, כשם שאין זיקה בין שני כ"י פרמא ופריז אלו, מלבד העובדה ששניהם נכתבו, כנראה, באותה סביבה ובאותו זמן בקירוב.

נוכל לסכם, א"כ, את האמור עד כאן, כי במשך למעלה ממאה שנה שהיה ספר הרי"ף בידם, מיעוט בעלי התוספות להשתמש בו, אף כי ידעוהו היטב, התייחסו לדברי הרי"ף, בכבוד (ואף כינוהו "גאון"), ובעיקר ניצלוהו כדי להעמיד גירסא ולעמוד על דעתם של הגאונים שנבלעו בו. החכם היחיד שנוכל לומר עליו כי הראה עניין מסויים יותר ברי"ף הוא הרשב"ם, אך גם עניינו היה מוגבל והחל בתקופה מאוחרת בחייו, קרוב, אולי, לאמצע המאה ה-12. שני אחיו, הריב"ם ור"ת, לא גילו עניין לימודי רב בספר, והוא הדין בתלמידיהם עד דור תלמידי ר"י. ספרים לא מועטים שנתחברו בידי חכמי אותו הזמן נמצאים כיום בידינו במהדורות ביקרתיות מלוות במפתחות מספיקים, ולגביהם שוב אין לנו צורך לשאוב מהתרשמות בעלמא, ובידינו לבדוק ולאמת את היקף שימושם ברי"ף במספרים מדוייקים כמעט. כך תמצא כי בספר "יחוס תנאים ואמוראים" נזכר הרי"ף פעמיים, בשרידי ספר החכמה לר' ברוך תלמידו אפילו לא פעם אחת⁹, ובתוספות הר"ש משאנץ הזוכר פעם או פעמיים בלבד.

8 ראה: י. תא-שמע, "כ"י פרמא 933 <תוספות חכמי אנגליה> וערכו, עלי ספר, ה' (תשלי"ח), עמ' 92, הע' 8. על האפשרות הסבירה שאין כל קשר בין כה"י ובין ר' משה מלונדון העמידוני, לראשונה, פרופ' א. אורבך בשיחה בע"פ. הוא גם קרא רשימה זו לפני הדפסתה וסיקל שגיאות אחדות מתוכה, ועל כך — כעל עזרתו וטובתו עמי כל הימים — נתונה לו תודתי גם כאן. [וראה עתה במהדורה החדשה של ספר "בעליהתוספות", עמ' 494—497].

9 ד. זפריני, ר' ברוך ממנצא וספר החכמה, סיני, פ"ד (תשלי"ט). וראה: א. הלפרין, "ספר החכמה" לרבינו ברוך ב"ר שמואל ממנצא, עפ"י המובאות ממנו שב"ספר המרדכי", סיני, פ"ו (תשמ"ג), רכג—רכו.

ב

מפנה משמעותי בנושא זה חל במחצית הראשונה של המאה ה-13, בקרב חלק מקבוצת הפוסקים שבין בעלי התוספות בצרפת ובאשכנז. תחילת רישומו הניכר של הרי"ף הוא בספר הראבי"ה לר' אליעזר ב"ר יואל הלוי, המזכירו עשרות פעמים, מקצתם מפי ר' יואל אביו. מן הראבי"ה למדו, וכן עשו שני תלמידיו הגדולים – ר' משה מקוצי בספר הסמ"ג ור' יצחק ב"ר משה בספרו אור-זרוע. שניהם מרבים עד מאד להשתמש בו, והם עיקר חילו של בנדיקט בטיעונו נגד טרנוביץ (ראה לעיל), אלא שהוא ביקש ללמוד מן הפרט אל הכלל, ואין הדבר כך; ספרים אלו אינם מלמדים אלא על שלב ההתפתחות שהם עומדים בו בלבד. כידוע, שהה ר' משה מקוצי זמן מסוים בספרד, בסביבות שנת 1236, ושם למד להכיר את מסורות הלימוד והפסיקה הספרדיים, ובשובו לצרפת הביא עמו, לראשונה, את השימוש השיטתי בשלשלת הפסיקה הספרדית: ר"ח-רי"ף-ר"י מיגש-רמב"ם¹⁰. קשה לדעת מה הסב את לב ר' יואל, ור' אליעזר בנו, לראשונה, להתבוננות ממשית בספר הרי"ף. ביקורו של ר' משה מקוצי בספרד אירע בסוף ימי הראבי"ה, ובוודאי לא היה הוא הגורם לזה. מכל מקום ראוי לציין כי ר' יהודה שירליאון, רבו של הראבי"ה, עדיין עמד במסורת הצרפתית שלפניו, ואף שידע את ספר הרי"ף, כפי שיעידו ההבאות הספורות מתוכו בתוספותיו הארוכות לברכות (ירושלים, תשכ"ט-תשל"ב), מיעט ביותר להשתמש בו. אעפ"כ מעניינת העובדה כי שתי המסכתות היחידות בהן ניכר השימוש ברי"ף בתוך התוספות "שלנו", ברכות ובבא קמא, נערכו ע"י תלמידי ר"י שירליאון. ביתר מסכתות הש"ס בטילה הזכרתו של הרי"ף באלף של מו"מ הלכתי של בעלי התוספות. לאחרונה נתברר¹¹, כי גם ר' שמחה ב"ר שמואל משפירא, בעל "סדר עולם" האבוד מאתנו, חבירו ובן-זמנו של הראבי"ה ורבו של רבי יצחק בעל או"ז, רגיל היה להשתמש בספר הרי"ף. פרט זה לא עלה מן התשובות הבודדות (והמקוטעות ברובן) שנודעו לנו עד אז, ויש א"כ, לצרף גם אותו אל קבוצת הפוסקים בני הרבע הראשון של המאה הי"ג שהחלו לעשות שימוש ניכר בספר האלפס. כמו-כן בולט גם שימושו של ר' אברהם ב"ר עזריאל מביהם – בעל "ערוגות הבושם", חברו של ר"י או"ז – בספר האלפס. ביתר ספרי הפוסקים האשכנזים והצרפתים דאז אין זכר לרי"ף, ולא תמצאהו בספר יראים לר"א ממיץ ולא בספר התרומה לר' ברוך מוורמייזא. בספר הרוקח אין זכרו בא כלל, כמדומני.

בתקופת מפנה זאת אין התפשטותו של הרי"ף כללית עדיין, אלא מצומצמת לחוג קטן של תלמידי ר' יהודה מפאריז: הסמ"ג והאו"ז, וקצת חברים ותלמידים. תיאור טוב של המצב עד לאמצע המאה הי"ג, ניתן ע"י א. אפטוביצר¹², אך מסקנתו אינה נכונה לגמרי. וכך כתב: "בצרפת [ההדגשות של אפטוביצר] התפשט ספר האלפסי כשני דורות לאחר חיבורו, וכבר הרשב"ם חיבר תוספות לרי"ף. באשכנז הראשון שמוכיר את הרי"ף הוא הראב"ן, ומזכירו ב' פעמים בכל הספר, והוא היחיד בדורו להזכירו, ואצל שאר חכמי דורו לא נמצא זכר לדברי הרי"ף. וגם בדור שלאחר הראב"ן, בזמנו של ר' יואל, הוא היחיד שמביא דברי האלפסי, וגם בדורו של ראבי"ה לא מצינו שהשתמשו בספר האלפסי, וראבי"ה הוא הראשון והיחיד בדורו שהשתמש בספר הרי"ף בקביעות ובמידה מרובה ובחשיבות מקור בר-סמכא. ומן הראבי"ה למד תלמידו ר"י אור זרוע לעשות ספר האלפסי מקור הלכה. ומעתה היא היה ספרו של ר' יצחק אלפסי גם באשכנז מקור נאמן להלכה". כאמור, התיאור העובדתי נכון, אם כי בלתי-שלם לגמרי, וע"כ איני מבין מה ראה אפטוביצר להבחין בין צרפת לאשכנז, ולומר, כי בצרפת דווקא נתפשט הספר למן ימי הרשב"ם ואילך. הרשב"ם מקרה מסויים לעצמו היה, וכמוהו כראב"ן לא השפיעה התעניינותו (המוגבלת

10. י. תא-שמע, 'שמונה תשובות חדשות לרב יוסף מיגש', קובץ על יד, סי' ח (תשל"ו), עמ' 167.

11. א. קופפר, תשובות ופוסקים, ירושלים תשל"ג, סי' ח, קכה, קמט, קנב/ג.

12. א. אפטוביצר, מבוא לספר הראבי"ה, ירושלים תרצ"ה, עמ' 372.

כשלעצמה) על חביריו ותלמידיו, שלא למדו להשתמש ברי"ף שימוש אינטנסיבי, כחבריהם באשכנז, עד לדורו של ר"י אר"ז (באשכנז) והסמ"ג (בצרפת). ואין כל הבדל בעניין זה בין אשכנז לצרפת.

מכאן ואילך ניכר המפנה יותר ויותר. במחצית השנייה של המאה הי"ג פשט לגמרי השימוש ברי"ף בצרפת ובאשכנז, ותמצאותו בדברי כל החכמים המרובים שפעלו אז, עד לשערי דורא והמהר"ם מרוטנבורג, גדולי אותו דור. האחרון עשה את הרי"ף ליסוד עיקרי בהלכה, וכבר ציטט א. אורבך בספרו "בעלי התוספות" (עמ' 432) את דבריו לאמור: "אמנם מנהגינו לפסוק בכל דבר כדברי רבינו אלפס שלא נחלקו עליו התוספות. אמנם איני זוכר בשום דבר שהתוספות חלוקים עליו, כי כל דרכיו משפט צדק" (שו"ת מהר"ם, דפוס ברלין, עמ' 138, סי' ד). כן ציין אורבך, בהערה שם, לדברי מהר"ם במקום אחר (ד"ק, סי' פא), לפיהם כל דברי הרי"ף הם בגדר "דברי קבלה". אמנם העיר אורבך, בצדק, כי אין למדים מכללות שכאלה, ואף הצביע על כך, כי מהר"ם עצמו לא נהג תמיד לפי כללו זה ולפי כללים אחרים שצוטטו שם, אעפ"כ אין צורך להדגיש את המפנה המכריע שחל בגישת מהר"ם מרוטנבורג לעומת גישת בעלי התוספות הראשונים והאמצעיים.

ג

אין ספר הרי"ף מהווה דוגמת-קליטה ספרותית בודדה — ובוודאי לא בלבדית — של ספר תורני-רבני בתחום צרפת-אשכנז של המאה ה-12. דומה לו, מבחינות רבות, הוא ספר פירושיו של רבינו חננאל לתלמוד, שנתחבר כיוכל שנים לפני ספר הרי"ף, אך נודע לראשונה בשמו בצרפת ובאשכנז רק סמוך לזמן שנודע שם הרי"ף. רש"י וריב"ן עדיין אינם מזכירים את שמו, אף כי לדעת י. פרנקל¹³ הכיר כבר רש"י מקצת פירושו בצורה אנונימית. גם הריב"א אינו מזכירו עדיין. הראשונים המזכירים את הר"ח בשמו הם הראב"ן באשכנז ורשב"ם בצרפת, שהם, כזכור, גם הראשונים המזכירים שם את הרי"ף. והנה, שלא כרי"ף, נקלט הר"ח בין בעלי התוספות בצורה קלה וטבעית, וכל בעלי התוספות¹⁴, למן הרשב"ם והראב"ן הנ"ל, מצטטים אותו עשרות פעמים, משתמשים בו בהתמדה ומדברים עליו בכבוד יוצא מגדר הרגיל. די לציין, כי בניגוד לרי"ף, ישמו נזכר בתוספות כ-50 פעם (עפ"י המפתח שערך פ. תרשיש, על כל מגבלותיו¹⁵), מגיעות הזכרותיו של הר"ח שם לכ-600. הבדל קוטבי זה בגישתם של בעלי התוספות בני המאה ה-12 לספרי האלפס והר"ח אומר דרשני. לדברי רבינו תם: "מקומות [יש] שהחמיר ר"ח דלא כהלכתא, וגם אין פירוש סברתו מכוון במקומות מועטים, אבל שמועתו עיקר" (ספר הישר, חלק השו"ת, עמ' 89). יש לזכור כי כלפי אותם חכמים היה רבינו חננאל אישיות בלתי-ידועה לא פחות מאשר הרי"ף, והרי הם קוראים אותו "איש רומי" — ועוד נשוב לזה להלן — אף כי ידעו על שהייתו ופעולתו בקיירואן וכי "ר"ח באפריקי היה" (שם, עמ' 75), ור"י הזקן אומר כי "גלוי לנו שלמד לפני רב האי לפי שמצינו במקום אחד שפר"ח אם לא מפני הקבלה והאבות ביר"ד" (ד"ק, סי' צא), והקדימו בזה רבינו תם (שם, עמ' 89): "ר"ח תלמיד רב האי". קשה גם לומר כי ראו הבדל כלשהו באיכות שני הספרים, ולא זו בלבד, אלא שלפי מסורתם היה הרי"ף תלמידו של הר"ח (דברי ר"ת שם, עמ' 89) ומדוע גילו, א"כ, פתיחות מירבית שכוונו כלפי הספר האחד, והסתגרות ניכרת כלפי חבירו-תלמידו הנשען עליו? לשאלה זו נראות כעת שתי תשובות אפשריות:

13 י. פרנקל, דרכו של רש"י בפירושו לתלמוד הבבלי, ירושלים תשל"ה, עמ' 2, הע' 5.
 14 פרט, כמובן, לאלה שלא היה הר"ח בידם, כדוגמת רבינו אפרים מרגנשבורג: "יודע ה' וכל שער עירי כי פרי"ח אינם נמצאים בעיר הזאת, ומימי לא ידעתי, ובעולים משם לכאן שאלתי ואמרו לי לא שמענו...".
 (ספר הישר, ירושלים תשי"ט, חלק השו"ת, עמ' 150/1).
 15 ראה א. א. אורבך, בעלי התוספות, עמ' 32, הע' 1. ודוק: כשם שאין רי"ף לסדר קדשים כך אין ר"ח לסדר זה.

קליטתם של ספרי הרי"ף, הר"ח ו"הלכות גדולות" בצרפת ובאשכנז

א. הרי"ף כתב את ספרו כקודכס הלכתי, כספר פסיקה שמגמתו להכריע וללבן הלכה למעשה כל סוגיה במקומה, עפ"י כללים קבועים ועפ"י שיקול-דעת וסברה עצמאית, תוך כדי מו"מ ענייני דברי קודמיו, שעליהם יצא, מדי פעם, לחלוק. הר"ח, לעומתו, כתב את ספרו כפירוש לתלמוד, אלא שהבליע בו פסקי הלכות הרבה. הרי"ף עשה מן הפסיקה עיקר ומן הפרשנות טפל, והרי"ח – להיפך. חכמי התורה בצרפת ובאשכנז התנגדו, בכל הדורות, לקיומה של סמכות תורנית מרכזית שתכפה בכח סמכותה פסיקה מרכזית אחת לכל קהילות ישראל. הכלל האשכנזי-צרפתי קבע אוטונומיה קהילתית גמורה, ולא ניתן מעולם כח ביד קהילה אחת לכפות הלכה מחייבת על קהילה אחרת. דה-צנטרליות קיצונית זה הוא גם הסיבה העיקרית שאיפשרה – ואף קידשה – את הגיוון המופלג של מנהגי הקהילות בחוג תרבות זה, גיוון שעליו שמרו מכל משמר ואשר עמד אף הוא למכשול כבד על דרך ריכוזיותה של ההלכה. וכבר הערתי על כך במקום אחר, כי ארבעה עמדי הפסיקה בישראל – הרי"ף, הרמב"ם, הטור והשו"ע – נכתבו כולג ע"י רבנים שישבו בארצות האיטליה, או בארצות שבהן היתה ההנהגה מרוכזת בכח המלכות במקום אחד.¹⁵ ואין טעם להאריך בזה כאן. מכל מקום עובדה היסטורית היא שמעולם לא נתכוננה באשכנז רבנות ראשית מסוג כלשהו, וגם כל הנסיונות לכוון הנהגה שכזו בגרמניה במאות הי"ד-ט"ז עלו בתוהו, משום היותם נוגדים את מסורת העצמאות הקהילתית שם.¹⁶ אפשר לשער, א"כ, כי בעצם יומרתו עורר ספר הרי"ף התנגדות טבעית ורתיעה בקרב חכמי התורה שם, והם נמנעו משימוש לימודי סדיר וקבוע בו. בספר הר"ח, לעומתו, לא ראו מגרעת זו, שכן עיקר מגמתו פרשנית, הכרעת ההלכה בו נושאת אופי אישי כשל כל דעת יחיד אחרת, ואין הוא אומר קבלו דעתי. ספרי פסיקה ברוח כזו נתחברו, כידוע, גם באשכנז וגם בצרפת, לאורך כל המאה ה-12.¹⁷ השערה זו נשמעת יפה, במיוחד לאור העובדה שהמגמה הדה-צנטרליסטית בהלכה, שיסודה עוד במאה הי"א, הלכה ונתחזקה ביותר עם בעלי התוספות, שהעמידו את מפעלם על עיקרון חופש הלימוד וההוראה, ועל כך שהכל פתוח לדיון ולויכוח, מה שהיקשה עוד יותר על קליטתו של ספר הלכה סמכותי וחד-ערכי כספר הרי"ף.

אעפ"כ אין השערה זו נראית לי מספקת. בסתירה לה עומדת קליטתו העמוקה ביותר של ספר "הלכות גדולות", על אף מגמתו הפסיקתית המובהקת וערכו הפרשני הבטל באלף. קליטתו המלאה באשכנז ובצרפת היתה ללא השוואה עם כל ספר אחר של הגאונים. כבר במאה הי"א היתה שם סמכותו של ספר ה"ג מכרעת, ודוקא במסגרת האוטונומיה הקהילתית של ההוראה. במחקרי, שלא פורסם, "ספרייתם של חכמי המאה הי"א באשכנז" הארכתי בזה, ואעתיק משם דברים הנוגעים לענייננו, מתוך הפרק "ספר הלכות גדולות":

כבר בראשית המאה ה-11 היה ספר הלכות גדולות מספרי היסוד המקובלים בצרפת, והוא העתק ע"י הרב יוסף טוב עלם בכתב ידו.¹⁸ חכמי אותה מאה כולם, בצרפת ובאשכנז, הירבו להשתמש בספר ה"ג, ורוב מה שהביאו משמו נמצא בידינו, כמעט תמיד במהדורת ה"ג הרגילה

¹⁵ על קירבה אפשרית בין מפעלו של בעל הטורים למפעל החקיקה המלכותי בספרד בזמנו, העיר לאחרונה א. אורבך, 'דרכי פסיקה: ספר הטורים', ספר היובל של האקדמיה האמריקנית למדעי היהדות, 46-47 (1980), עמ' א"ד.

¹⁶ דיון מפורט בנושא זה משולב בספרי "מנהג אשכנז ומשמעותו ההיסטורית", שאני מכין לדפוס.

¹⁷ ראה מאמרי, 'קוים לאופיה של הספרות-הרבנית באשכנז במאה הי"ד', עלי-ספר, ד (תשל"ז), עמ' 32/4.

¹⁸ מלבד ספר ה"ג העתיק ריט"ע עור: סדר תנאים ואמוראים, ספר מסורה לתורה, סדר תיקון שטרות וקובץ תשובות גאונים. על ענין זה ראה המקורות במבואו של ש"י רפופרט ל'קובץ תשובות גאונים קדמונים', ברלין תר"ו, עמ' ג"ו.

(ויניציה-ורשה). מייחסים הם את חיבורו ל"מור יהודאי גאון"¹⁹, וכולם כאחד מתייחסים אליו בכבוד מיוחד — הרבה יותר מאשר אל פסקי גאונים אחרים שהיו בידיהם — ומשתדלים לכוון הלכה כמותו בכל מקום. בספר "מעשה הגאונים" המקוטע שבדינו²⁰ מנה א. אפשטיין 13 הבאות מפורשות מספר ה"ג ושתים סתומות, ויש להוסיף עליהן עוד 3 מובאות מפורשות שנשמטו מן המפתח שערך²¹. בקטעי מעה"ג שנשתמרו בספר הפרדס נמצאו 4 הבאות נוספות²², ובקטעים שבספר שבה"ל מצויות הבאות אחדות נוספות. פעמים העתקו הלכות ארוכות מתוך ספר ה"ג לתוך ספר מעה"ג מבלי להוסיף עליהן דבר ומבלי לגרוע, ושייכותן האורגנית שם מוכחת משיבוצם של קטעים "מקומיים" (כלומר: מעשי מגנצא וורמייזא וחכמיהן) לפנייהן, לאחריהן ולתוכן²³. מתוך ספר ה"ג למדו חכמי המאה ה-11 להכריע הלכה במקום של ספק או מחלוקת, כשם שלמדו ממנו הלכות חדשות לגמרי שלא נזכרו ולא נרמזו בגמרא, כגון: איסור אכילת גבינות שנעשו מחלב בהמה שנשחטה לאחר זמן ונמצאה טריפה (מעה"ג, עמ' 6)²⁴; איסור אכילת בשר בט' באב שחל להיות בשבת, לאחר השעה השישית (מעה"ג, עמ' 36); איסור אכילת הכנתא המבושלת — מחשש דם (ראה להלן) — והתרת אכילת המוח (ספר הפרדס, מהד' עהרענרייך עמ' קסו), מפני שאיסורו של זה אינו נזכר בספר ה"ג, אעפ"י שגם עליו גזר מר רב יהודאי, לפי המסורת, יחד עם גזירתו על הכנתא. וכבר מנה רבינו תם את ספר "הלכות גדולות" לצד סדר רב עמרם, מסכת סופרים, פרקי דרבי אליעזר, מדרשי רבה וילמדנו ו"שאר ספרי אגדה", כמקור עיקרי למנהג אשכנז הקדמון (ספר הישר, חלק השו"ת, עמ' 81).

אמנם, לא כל האיסורים וההיתרים הבנויים על ה"ג מוסכמים היו על דעת כל חכמי אשכנז, אך דווקא ממחלוקותיהם המועטות עמו ניטיב להבין את יחסם המיוחד אליו. כך, למשל, בעניין ה"כנתא" הנ"ל חלוקים היו הרב יצחק ב"ר יהודה והרב יצחק הלוי, על הכרעת ה"ג. עניין זה נזכר פעמיים בספר מעה"ג, וההשוואה מאלפת מבחינה מתודית וספרותית. בעמ' 5 נאמר: "וגם רבינו יצחק הלוי (רבו השני של רש"י) תמה על מור רב יהודאי גאון שאסרה... ועוד שכתב בה"ג [= דפוס ויניציה, קלג, ע"ג] כנתא לא נפקא מידי דמא לעולם, אפשר נשמע [לו והא] (לא) גרסינן... ולדעתי כשם שאסור להתיר את האסור כך אסור לאסור את המותר... אבל הרוצה להחמיר על עצמו יחמיר ואין בכך כלום". דברים כדרבונות. אכן, בעמ' 94 מובאים הדברים בשלימותם, ומשם מתברר, כי הם לקוחים, כנראה, מתשובה לאחד מבני המכירי בעניין שתי מרות, שגם בזה פסק בה"ג לאיסור מבלי שיהיה לאיסורו זכר בתלמוד. ר' יצחק ב"ר יהודה, שנשאל על ענין זה, השיב, כי "חזרתי בכמה צדדין על המשנה ועל הגמרא ולא מצאתי בה צד איסור... ואני לפע"ד לא ידעתי מה אדין בה, שהרי מצאתי בה"ג של מר רב יהודאי גאון (דף קכח ע"א) דמדמי לה... לשני סני דיבי לאיסורא, לפיכך איני מורה בהם לא איסור ולא היתר". אך ר' יצחק הלוי התיר דבר זה לכתחילה, וסיים כך: "ואותו אדם גדול שסידר ההלכות גדולות, חכם מופלא,

19 רבינו יצחק הלוי: מעה"ג, עמ' 5. רבי יהודה הכהן הזקן: פרדס, מהד' עהרענרייך, עמ' שג. רבי יצחק ב"ר יהודה: מעה"ג, עמ' 93. רבי יוסף טוב עלם: סמ"ג, לאוין ס.

20 ראה א. גרוסמן, 'בני המכירי וספרם "מעשה המכירי"', תרביץ, מו (תשל"ז).

21 עמ' 50, 92, 94. 22 מהד' עהרענרייך, עמ' פח, קס, קסו, רסו.

23 כגון מה ששילב רוב הלכות אבל מתוך ספר ה"ג לתוך ספר הפרדס (עמ' רסר"פ), וזאת לאחר ששילב קטע אחד לתוך הנהגות גדולי מגנצא בנושא זה. הקטע המשולב נמצא גם בקטע המקביל במעה"ג (עמ' 50), אך ההעתקה הנרחבת של רוב הלכות אבל בלשונם נמצאת רק בספר הפרדס. אפשר ששולבה שם בידי עורכי הספר שעשו את מלאכתם במאה ה-12, אך אין הדעת נוטה לכך כלל. מה עור שספר מעה"ג בלי ספק מקוטע בהלכות אבל, שהרי חלק "מגנצא" מקורי — שהוא המשך ישר לקטוע שבמעה"ג — נמצא בספר הפרדס, וההבאה הגדולה מספר ה"ג הינה בסמוך ובהמשך לקטע מקורי זה. אף שאין זו ראייה גמורה, כמובן. 24 איני מצוין למקורות מקבילים אלא למקור העיקרי בלבד. בדיכ ימצאו המקבילות מתוך העיון במקור הראשי.

קליטתם של ספרי הרי"ף, הר"ח ו"הלכות גדולות" בצרפת ובאשכנז

אבל לא יכולנו לעמוד על דעתו בכמה מקומות, שכתב טרפשא דכבדא שניקבה טריפה (דף קכט ע"ב) — איפשר כן הוא? אבל אין משיבין את הארי לאחר מיתה. ועוד שכתב כנתא לא נפקא מידי דמא לעולם, איפשר נשמע לו, והא גרסינן...". הוזה אומר: מקומות בודדים יש, ובכללם ענין הכנתא (ואולי עוד אחדים שלא הזכיר), אשר קשים הם להבנה בספר ה"ג, ואין הלכה כמותם לדעתו, והכל דרך כבוד. ומה שונה המובאה, התלושה מהקשרה, שבעמ' 5, מרוח הדברים בתשובה המלאה יותר!

דוגמה אחרת היא זו של הרב יהודה הכהן בעל ספר הדינים, שפעל במגנצא ברבע השני של המאה ה-11²⁵. חכם זה נשאל מה מפטירין בר"ח טבת שחל להיות בשבת, והשיב, כי הפטרת ראש חודש עיקר, וסיים: "ואי איכא דטעי במאי דכתיב משמיה דרב יהודאי גאון (נוסח אספמיא, עמ' 621) דאפטרתא דחנוכה קדמה, בהא ליכא למיטעי כלל, דהא מילתא מעולם לא נפק מפומיה, דהכי כתיב התם, 'כשנופלין שתי שבתות', ואי סלקא דעתא דרב יהודאי אמרה, פה קדוש כרב יהודאי מישתעי כי האי לישנא, אלא דאי איניש אחרינא אמרה ואסקא בשמיה" (פרדס, עמ' 5; שבה"ל, סי' קצ). תשובתו זו של רב יהודה הכהן הוצגה ע"י הרב שמואל הכהן, בנו, בפני רב עמרם, מחכמי מגנצא, ששאלו על כך משמו של רב נתן בן מכיר. הקטע המובא מה"ג נמצא לפנינו, כאמור לעיל, רק בנוסח אספמיא, ושם הנוסח: "ואם איקלעו ב' שבתות בחנוכה" וכו'. אלא שלא זכיתי להבין מה פסול מצא רב יהודה הכהן בלשון זו של ה"ג, ואף לא ידעתי מה שייכותה לענייננו, שמשפט זה עוסק בעניין אחר. מכל מקום ברור לגמרי, כי ביקש רב יהודה הכהן למנוע עצמו ממחלוקת מפורשת עם בה"ג "פה קדוש" בעניין זה. ואגב: גם עניין זה זכה להצגה פשוטנית ומקוצרת במקום אחר: "ומצינו בה"ג שצריך להפטיר ברני ושמחי, אבל במקומו [מגנצא] נהגו להפטיר בשל ראש חודש מפני כבודו של רבי יהודה הכהן הזקן שהורה כן" (מע"ה"ג, עמ' 47/8); והמעייין סבור שרבי יהודה הכהן עצמו הוא שקבע מצב זה של "מחלוקת" עם ספר ה"ג.

מקרה אחר הוא הקטע המובא במע"ה"ג (עמ' 50), בעניין אבלות שבעה ביו"ט, המסיים: "וכן רבינו הגדול היה אומר, וכן נוהגין רבותינו במגנצא, אבל רבינו שמואל הכהן משום אביו חולק". ולא נתפרש טעמו. ואולי קו מיוחד הוא בדמותו האישית של הרב יהודה הכהן. בהקשר זה חשוב לראות כי התשובה המפורסמת של הגאון האנונימי: "הווי יודעין שהלכות אלו של מר רב יהודאי זצ"ל לא איתחויאן בבבל ביומוי דרב יהודאי אלא בתריה כשיעור מאה שנין, אייתינון שבוואין לבבל ולא ידעינן היכא אמר רב יהודאי מעיקרא, רב יהודאי מאור עינים הוה ולא הוה כתב בידיה וכל דלא שמעוה רבנן מפומיה לא תליגין ביה, כיון דאית ליה פירכא ולא סמכינן עלה.. ע"כ תשובת גאון" (או"ז ח"ב, סי' תלב)²⁶ ידועה היתה לקדמוני אשכנז. עיקרה של התשובה הובא כבר בספר הפרדס (עמ' פח), ואעפ"י שרוב קדמוני אשכנז במאה ה-11 החליטו לסמוך דווקא על עמדת ה"ג בעניין זה, ולא על עמדת הגאון החולק, הרי דווקא רבי יהודה הכהן הוא שחלק על ה"ג בזה! (ראה מע"ה"ג, עמ' 50), והצטרף בזה לדברי החכם האנונימי האחר (ואולי הוא ר' יהודה הכהן עצמו?) שסיכם נושא זה כך: "ואעפ"י שתשובה זו נכתבה על שם מר רב יהודאי גאון, אין לסמוך עליה דמחו ליה מאה עוכלא בעוכלא". מחלוקת נוספת בין ר' יהודה הכהן לבין ספר ה"ג נודעה לנו מתוך עדותם של הראשונים, והיא בעניין "ריחא מילתא". בנושא זה — שנודעה לו חשיבות מרובה בחיי יום-יום — פסק בעל הלכות כלוי (פסחים עו ע"ב), ש"ריחא לאו מילתא", וע"כ התיר רבי אליעזר הגדול, מקדמוני

25 ראה: א. גרוסמן, רבי יהודה הכהן וספרו "ספר הדינים", עליספר, א' (תשל"ה).

26 על זהות הגאון המשיב ועל יחס הגאונים לספר ה"ג, ראה א. אפטוביצר, 'תשובות מיוחסות לרב האי, תרביץ, א', ד' (תר"ץ), עמ' 75-80. וראה הערתו של ח. טיקוויניסקי, 'לפני אקלמן מתא, שם, ב' (תרצ"א), עמ' 247-249.

אשכנז במאה ה-11, לאפות לכתחילה פת עם גבינה בתנור אחד ולאוכלה עם הבשר. אכן, רבי יהודה הכהן נחלק עמו בזה ופסק "דריחא מילתא" — כעדותו המפורשת של רש"י (שבה"ל, ח"ב, עמ' נח) — וכן העיד בשמו החכם האנונימי המשיב, בן-זמנו של רש"י (פרדס, עהרענרייך, עמ' קנח-קס). אין לפנינו דברי רבי יהודה הכהן במקורם, ואין אנו יודעים את שיקוליו ואת טעמו, ויתכן גם שלא חלק כלל על ה"ג, אלא שפרש את מחלוקת רב ולוי בדיעבד בלבד, ולכתחילה ידו שניהם שריחא מילתא; וכך, כנראה, סבור היה גם המשיב האנונימי הנ"ל לפרש את דבריו, אלא שחזר בו מפירושו זה, מפני השמועה ששמע על קדמוני אשכנז שהחמירו בדין ריחא מילתא מפני שפסקו כרב ולוי ולא כשמואל²⁷. עם זאת דאי הוא, כי עמדתו בעניין ערך ספר ה"ג ומשקלו ההלכתי שונה היתה מרוב החכמים האחרים בני זמנו ומקומו.

תופעה מעניינת קיימת במקרה שדעתו של ספר ה"ג מנוגדת לפסק מפורש בסדר רב עמרם גאון. סדר"ע תפס מקום ראשון במעלה בעולם הפסיקה האשכנזי של המאה ה-11, ובשעה שבה"ג חולק עליו נוטה דעת חכמים אלה לפסוק כרע"ג. עמדה זו ניכרת יפה ממהלך דבריהם, אך מעולם לא הובעה במלים מפורשות. ראה לדוגמא במעה"ג עמ' 19-17, שהביא שם באריכות מתוך סדר רב עמרם (אף שלא נקב בשמו) את סדר עריכת הפסח למי שמבקש לעורכו בכמה בתים כדי להוציא את בעלי הבתים שם, ובו נאסר על אמירת ברכת המזון יותר מאשר פעם אחת, וסיים: "אבל מצאתי בהלכות גדולות (דף מ ע"א) וכו' שחלק בזה", ולא הכריע הלכה כמאן, אך אין ספק כי דעתו נוטה לפסוק כסדר רע"ג, ומתוכו העתיק בהרחבה את פרטי עריכת הסדר. דוגמא נוספת ראה שם בעמ' 21/2, אף היא בעניין הפסח, והובאה שם דעת ה"ג (דף ל ע"א) שאסור לאכול בין כוס שני לשלישי לאחר אכילת האפיקומן, בניגוד לדעה המובעת בקטע הארוך מתוך סרע"ג, וגם כאן הובאו הדברים בלשון "אבל בה"ג" וכו', ללא הכרעה, אך פשטות הדברים מוכיחה כי הכריע כסדר רע"ג. ובדומה לכך: "אחימלך מצא בתשובת רב עמרם ב"ר ששנא דגים שניצודו ביו"ט הראשון... שמותר לאכול אותם בלילי יום שני... אבל בהלכות גדולות של מור רב יהודאי גאון (דף לה ע"ג) אוסר עד למוצאי יו"ט שני בכדי שיעשו" (שם, עמ' 27). בהמשך הדברים הביא דעת קדמוני מגנצא בזה, ומהם תלמד לדעת שהתירו בזה כרע"ג, או שהטילו פשרה לאסור מחצה. ואכמ"ל.

היחס המיוחד לספר ה"ג ניכר היטב גם במשך כל המאה ה-12, ובפרט בספרותם של חסידיו אשכנז בני המאה ה-13, שירשו את מסורותיהם מקדמוניהם בני המאה ה-11, וכל שאיפתם היתה להחזיר עטרת החסידות האשכנזית הקדומה ליושנה. בין המלצותיהם לבני דורם בולטת במיוחד הקריאה החוזרת ונשנית ללמוד בדרך המיוחדת של ספר ה"ג, לימוד המכוון כולו למטרות הכרעת ההלכה, ומרוחק מן הפלפול והחידוד ההלכתי היוצר שברוח בעלי התוספות²⁸.

ד

כידוע, דומה מאד ספר הרי"ף, מבחינות רבות, תכניות וצורניות, לספר "הלכות גדולות", בפרט לזה של "אספמייא", שבו נוספו דברים מחכמי צפון-אפריקה, ואין להבין מדוע התייחסו

27 וקצת סיוע לדבריו יש מדברי רבנו חננאל, שפסק בפסחים הנ"ל "וקיימא לן כרב" וכו' (ולדברי ר' ישעיה די טראני בספר המכריע, סי' לה, כתב ר"ח במסכת ע"ז דף 10 ע"ב: "אע"ג דאיכא למימר כרבא דריחא לאו מילתא היא, קבלנו מרבותינו דאכתי צריכא ציונא, ובהאי לא שרינן ליה דהא לא איפסיקא הלכתא בהדיא, ואחר זה הביא דברי הרי"ח במסכת פסחים הנ"ל). וא"כ היתה מסורתם של יהודי איטליה במאה ה-11 כן, ויש בזה ללמד יותר ממהשו גם על מסורתם של האשכנזים אז.

28 בעניין חשוב זה ראה מאמרי 'מצות תלמוד תורה כבעיה דתית ותברתית בספר חסידים', ספר בראילן, יד-טו (תשל"ו). וראה הע' 5 שם. וכן: H. Soloveitchik, Three themes in Sefer Hasidim, AJS Review, I (1976), 339-354.

קליטתם של ספרי הרי"ף, הר"ח ו"הלכות גדולות" בצרפת ובאשכנז

האשכנזים לספר הרי"ף בצורה כה שונה מאשר לספר ה"ג, אם אכן נבעה התנגדותם אליו מעקרון חופש ההוראה הנ"ל בלבד. יש לזכור כי היחס המסורתי המיוחד אל ספר ה"ג נמשך גם כל המאה ה-12, וגם בקרב בעלי התוספות המרכזיים ביותר. אמנם נהנה ספר ה"ג באשכנז מסמכותו המיוחדת של רב יהודאי גאון, שאליו יחסו את חיבור הספר, אך עצם סמכותם של הגאונים — כל הגאונים — לא הוכרה כמוחלטת בצרפת ובאשכנז, ומן המעמד המיוחד הזה נהנה ספר הלכות גדולות לבדו (וסדור רב עמרם גאון — ראה לעיל).

על כן נראה לי להציע, בלשון 'אולי', פיתרון אחר לשאלה. עיקרו בתפיסת "הקשר האיטלקי" של רבינו חננאל, שהיה "איש רומי" בעיניהם²⁹, ושפירושו הגיעו לידיהם בתחילה מתוך ספר "הערוך" של רב נתן ב"ר יחיאל מרומי, על רקע מוצאם האיטלקי של חכמי התורה הראשונים באשכנז. כידוע, רואה המסורת האשכנזית הקדומה את שרישה ההיסטוריים בארץ איטליה, ונתונים היסטוריים וספרותיים רבים נוטים לתמוך במסורת זו³⁰. נראה לי, כי מתוך כך אימצו האשכנזים לעצמם בקלות כל מסורת תורנית שמוצאה ומסורת בית-אב שלה באיטליה, כשם שעשו עם ספר הערוך ועם תורתם של שאר בני משפחת ענו, ראשי הישיבה ברומי, וכשם שאימצו לעצמם את ספרו ומסורתיו הרפואיות והאסטרונומיות-אסטרוולוגיות של רבי שבתי דונולו וחכמים רבים אחרים מיוצאי איטליה, בתחומי ההלכה, הפיוט והסוד. כידוע, מוסברת גם זיקתם של חכמי אשכנז אל מסורת ההלכה הארצישראלית — זיקה עמוקה מאד, שהשפעותיה מכריעות על תורת חכמיהם במאה ה-11 — בתיווך איטלקי זה³¹. נראה לי כי מן הטעם הזה אימצו לעצמם האשכנזים גם את ספר "הלכות גדולות" גופו במידה רבה לאין-שיעור מאשר את יתר ספרות הגאונים, שהרי תורתו של "רב יהודאי גאון", ובפרט ספרי הלכות פסוקות וגדולות, היו מקובלים מאד על חכמי איטליה הקדמונים, והספר האיטלקי הקדמון "הלכות קצובות" (ירושלים, תש"ב), מבוסס עליהם, בשינויים ובהתאמות. ספר הרי"ף, לעומת זאת, שאין לו דבר עם מסורת ההלכה האיטלקית, לא נתפס באשכנז כספר בעל תוקף מחייב במיוחד, וע"כ גם לא הטריתו עצמם על הכרתו ועל סיגול דבריו ביניהם. תהליך זה החל רק בשיאה של תקופת בעלי התוספות, שהעמידו את עקרון לימוד התורה על היגיעה במקורות התלמודיים עצמם, על המאמץ המדוקדק לאמת — או לסתור — כל הלכה וכל מנהג מושרש לאור השוואתם עם הסוגיות התלמודיות הרלוואנטיות, ועל כן "החידוש", שבאמצעותו נתאפשרה להם גמישות מירבית בפרשנות התלמוד ויכולת-ניתוק מן התפיסות הלמדניות וההלכתיות המסורתיות שהיו מושרשות בין חכמיהן.

29 ואפשר שלא טעו בזה, שהרי אביו ודאי משם היה.

30 ראה: א. גרוסמן, הגירתה של משפחת קלונימוס מאיטליה, ציון, מ' (תשל"ה).

31 שאלת הויקה בין חכמי אשכנז הקדמונים, במאה ה-11, לבין חכמי איטליה, נידונה הרבה מאד במחקר, אך החומר לא רוכז כולו במקום אחד. נושא זה נידון בספרי הנ"ל בהצ' 16.